

I skyggen av fredsnasjonen

Norske kvinners organiserte arbeid for fred, ca. 1894–1925

Celine Kragfoss

Masteroppgave i historie for lektorprogrammet

60 studiepoeng

Våren 2023

Institutt for historie, arkeologi og konservering

Det humanistiske fakultet

© Celine Kragfoss

2023

I skyggen av fredsnasjonen

<http://www.duo.uio.no/>

Forord

Denne oppgaven har vært litt av en reise, som endte med å vare lengre enn jeg hadde sett for meg. Det har vært utrolig spennende å fordype meg i både fredspolitikkk og fredskvinner, og jeg sitter igjen med mye lærdom. Jeg vil gjerne takke veilederen min Eirinn Larsen, som har fulgt meg opp og ført meg i riktig retning helt fra første samtale våren 2021. Å begynne på et så stort prosjekt er nok tidvis frustrerende for de fleste studenter, og det hjelper ikke at studenten var gravid og full av hormoner, så takk for forståelse og hjelp med å få oversikt når det sto helt stille.

Jeg har vært så heldig å oppleve to generasjoner med morsomme, stressa studenter på masterlesesalen på IAKH. Takk for all fjolling, jeg kommer til å savne fellesskapet! Jeg må spesielt si takk til Anne Elise Zadig for lange dager på lesesalen, og en ufravikelig overbevisning om at jeg klarer mer enn jeg tror selv. Det var ikke det samme å komme tilbake uten at du var der. Tusen takk til Mathea Reine-Nilsen, for å ha tatt seg tid i en hektisk hverdag til å lese det jeg har gjort. Til slutt en ekstra stor takk til min kjære samboer Snorre Johann Marken, for en uvurderlig innsats på hjemmebane i innspurten, jeg og lille Solveig er heldige som har deg.

Sammendrag

I forbindelse med hundreårsjubileet for unionsoppløsningen i 2005 begynte norske forskere å undersøke «Fredsnasjonen Norge», og om inntrykket av en norsk fredstradisjon kunne spores tilbake til etableringen av en uavhengig norsk utenrikspolitikk. Denne fortellingen om en tidlig norsk fredstradisjon etterlater et inntrykk av at omtrent alle som arbeidet for fred tidlig på 1900-tallet var menn. Realiteten er at det fantes mange aktive kvinner engasjert i fredssaken. De hadde bare ikke vært velkomne i politikken de første årene etter at Norge var blitt en selvstendig stat, da den utenrikspolitiske linjen ble etablert.

Det at kvinner ønsket seg inn i den offentlige sfæren var årsaken til at borgerlige kvinner på slutten av 1800-tallet begynte å samle seg i kvinneorganisasjoner, og flere kjempet utelukkende for kvinners rettigheter. Fra det tidlige kvinneengasjementet var det etablert transnasjonale nettverk, og det var fra disse kontaktene at norske kvinner ble oppfordret til å danne en kvinnelig organisasjon for fred. Med stiftelsen av Kvindernes Fredsforening i 1894 ble den første landsdekkende fredsorganisasjonen i Norge etablert. Jeg viser i denne oppgaven at de to kontekstene som det kvinnelige fredsarbeidet i Norge oppsto i og foregikk i, altså en kvinnesakskontekst og en transnasjonal fredskontekst, var definerende for det kvinnelige fredsarbeidet i Kvindernes Fredsforening, Norske Kvinders Nationalraad (1904) og den norske gruppe av Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihet (1919). I tillegg er det faktum at fredskvinnene opererte i disse kontekstene, og ikke ut ifra nasjonale interesser, forklarende for hvorfor kvinnene ikke har fått en plass i fortellingen om den norske fredstradisjonen. Ved å belyse de nevnte foreningenes organisering og fredsarbeid, synliggjør jeg fredskvinnene som i forskningen til nå har stått i skyggen av «Fredsnasjonen Norge».

Innholdsfortegnelse

Forord.....	iii
Sammendrag.....	iv
Kapittel 1: Innledning.....	1
Tidligere forskning.....	2
Perspektiv – et transnasjonalt blikk på norske kvinners fredsengasjement	8
Kilder og metode.....	10
Oppbygning.....	12
Kapittel 2: En gryende og kjønnsdelt fredsbevegelse.....	13
Ut av unionen	14
Norges Fredsforening – mellom pasifisme og forsvar	18
Kontinuitet med «den norske fredsmor».....	20
«Fredsideerne slog da ogsaa ned i kvindernes leir».....	23
Transnasjonalt samarbeid.....	26
Haagkongressen i 1899 og de norske kvinnes engasjement.....	28
Konklusjon	33
Kapittel 3: For fred og fedreland	35
Feministisk pasifisme i krigstider	36
Forsvar og unionsoppløsning fremfor fred?.....	39
Ut av unionen for å sikre voldgift og nøytralitet.....	41
Et transnasjonalt nettverk for støtte i fredsarbeidet.....	43
Morsinstinktet taler for kvinnens egenhet.....	45
«Det som kaldes forsvar, vil vedbli endnu en tid».....	47
Kvinner for norsk forsvar, igjen.....	47
Voldgift som løsning på krig.....	52
«Pacifism may do very well, but not in time of war»	53
Konklusjon	54
Kapittel 4: En mer samlet fredsbevegelse.....	58
Et nytt syn på fred	59
Norske kvinneorganisasjoners nei til Haag-invitasjonen.....	61
IKFF i den kvinnelige fredsbevegelsen.....	65
Zürichkongressen i 1919	67
En kontroversiell organisasjon.....	68
Den aktive kvinneorganisasjonen for fred i Norge	71
Undervisning og opplysning for en fredeligere verden.....	73
Kvinnelig fredsarbeid i Folkeforbundet.....	75
En mer samlet fredsbevegelse	79

Konklusjon.....	80
Kapittel 5: Konklusjon.....	83
Moralsk nasjon, moralske kvinner	85
Nasjonale interesser, internasjonale koblinger.....	86
Kilder og litteratur	90

Kapittel 1: Innledning

Norge er blitt omtalt som en fredsnasjon og en nasjon med en lang fredstradisjon. Da landet i 1905 løsrev seg fra Sverige og fikk sin egen utenrikspolitikk, ble arbeidet for fred en integrert del av denne. Vektingen av fred fremfor militære muskler ble blant annet begrunnet i at folket ønsket fred, og som statsviter Halvard Leira har gjort et poeng av, at fred var den «naturlige» utenrikspolitikken for en liten, og historisk fredelig nasjon.¹ Det var også nettopp folket som bidro til engasjement rundt fredssaken, og det fantes, ifølge Leira, generelt en oppfatning i samfunnet om at folket skulle drive aktiv fredspolitikk, mens staten holdt seg mer i bakgrunnen.² At de fleste av de aktive bidragsyterne i dette arbeidet var menn, ble derimot tatt for gitt. Det var menn som hadde mest innflytelse i samfunnet. Kvinner var ikke på Stortinget før 1911, kunne ikke stemme ved nasjonale valg før i 1907/1913, og først etter andre verdenskrig utgjorde kvinner mer enn 5% andel av Stortinget.³ Det betydde ikke at kvinner ikke engasjerte seg både for fredssaken, og egne og andres rettigheter. Det fantes kvinner i det som gjerne blir omtalt som den norske fredsbevegelsen helt fra begynnelsen. Egne kvinneorganisasjoner ble etablert med det å arbeide for fred for øye, både i Norge og i andre land, og flere kvinnevernsorganisasjoner dedikerte mye tid og krefter til fredsarbeid. Likevel har det vært skrevet lite om norske kvinners organiserte fredsarbeid, også i lys av Norges identitet som en fredsfremmende nasjon. Betyr det at deres bidrag og arbeid for fred ikke hadde norske interesser for øye, og derav ikke ble ansett som viktige for etableringen av det som i ettertid er blitt kalt fredsnasjonen?

Denne oppgaven ser på norske kvinners organiserte arbeid for fred i lys av ideen om en norsk fredsnasjon og fredstradisjon på den ene siden, og den transnasjonale kvinnelige fredsbevegelsen på den andre. Hvem var de norske kvinnene som arbeidet for fred i tiden før og etter unionsoppløsningen? Hvordan organiserte og argumenterte de for sitt fredsarbeid, og hvilken stilling tok de til Norges egen fredspolitikk? Gir det mening å snakke om en kvinnelig fredsbevegelse i Norge med forbindelser til den transnasjonale kvinnefredsbevegelsen, eller ble de med tiden en del av den nasjonale fredsbevegelsen i Norge? Og hva var det som eventuelt forhindret dem fra å spille en rolle nasjonalt, og i ettertid bli anerkjent som en del av

¹ Leira, «Folket og freden», 141.

² Leira, «Folket og freden», 143.

³ Nagel, Anne-Hilde og Raaum, Nina C. «Kvinnerens inntog i norsk politikk: Kvinnemakt og likestillingspolitikk 1970-1990». *Kvinnehistorie.no*. 2003. <https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-2308>.

den norske fredsnaasjonen? Dette er sentrale spørsmål som denne oppgaven søker å besvare gjennom å undersøke kvinnenenes organiserte arbeid for fred fra ca. 1894 til 1925.

Tidligere forskning

Det er skrevet atskillig mer om den norske fredsnaasjonen og norsk utenrikspolitikk enn kvinnenenes rolle i det internasjonale arbeidet for fred. En sentral bidragsyter i litteraturen om det førstnevnte er statsviter Halvard Leira, som er en av de som har gjort mest forskning på fred i den norske utenrikspolitiske diskursen. I 2004 publiserte han artikkelen «'Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner'. Norsk fredstenkning fram til 1906», der han tar for seg grunnlaget for den tidlige norske fredsdiskursen, og gjør et poeng ut av at den var påvirket av en internasjonal fredsdiskurs.⁴ Hans forståelse av diskurs i denne sammenhengen er et system for frembringelse av utsagn og praksiser som er virkelighetskonstituerende for sine bærere, og dermed inneholder ulike sett av virkelighetsoppfatninger. Han presenterer diskursen, som var sentrert rundt nedrustning, nøytralitet og voldgift, med hovedfokus på Bjørnstjerne Bjørnson og Halvdan Koht som sentrale representanter for fredstankene. Et sentralt poeng i artikkelen er at fredstanken ble spesielt sterk i Norge, fordi det var en uttalt og grunnleggende diskursiv kobling mellom fred og folk.⁵

Også i «Folket og freden: Utviklingstrekk i norsk fredsdiskurs 1890–2005» (2015) viser Leira at den utenrikspolitiske diskursen i økende grad vektet å tematisere «det norske folk».⁶ Gjennomgående i årene før og like etter unionsoppløsningen ble det uttalt av både personer som Bjørnson og Koht, og av Stortinget, at det norske folk var fredsvenner og ønsket arbeid for fred. Leira påpeker at dette ble typisk for Norge, i og med at folket hadde en spesiell rolle i landet, da det ble sett som kilden til politisk legitimitet og grunnleggende godt. Dette var også veldig tidstypisk for en periode med økende nasjonalisme og frihetsarbeid. Det vil si at politikere begynte å legitimere fredsfokuset ved å peke på at folket ønsket det, noe som søkte å skape, og over tid også skapte, en oppfatning av at det norske folk var særlig fredsvennlig. Leira påpeker at dette kan forklare hvorfor opplevelsen av en fredstradisjon har blitt så sterk.⁷ Han konkluderer også med at den mest utbredte oppfatningen av en norsk fredstradisjon har vært at den er grunnet i folket og tanken om at det skal føres en aktiv fredspolitik.⁸ Dette var

⁴ Leira, «Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner», 153.

⁵ Leira, «Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner», 153.

⁶ Leira, «Folket og freden», 138.

⁷ Leira, «Folket og freden», 155.

⁸ Leira, «Folket og freden», 155.

den eneste virkelige utenrikspolitiske diskursen i Norge: Å drive fredsarbeid. Sannsynligvis, som Leira, men også Mats Rønning i sin masteroppgave *Fredsfaar i gjentatt strid – historien om den folkelige fredsbevegelse i Norge før 1914* (2015) påpeker, stammer dette fra unionsoppløsningen, da man skulle sikre selvstendigheten til Norge.⁹ I tillegg påpeker Leira at det ikke fantes noen truende stormakter som tvang utenrikspolitikken til å endre kurs.¹⁰ Det at fredsarbeid såpass tidlig var sentralt i utenrikspolitikken, kan bidra til å forklare den utbredte oppfatningen av at Norge har en sterk fredstradisjon.

Leira har også forsøkt å svare på hvorfor Norges utenrikspolitikk i årene rundt unionsoppløsningen ble fredspolitikk. I «The formative years: Norway as an obsessive status-seeker» (2014) påpeker han at status var sentralt i Norges valg av utenrikspolitikk. Han konkluderer med at status var et mål i seg selv i arbeidet for fred, fordi Norge ønsket å bli anerkjent som en fredsnasjon. Han argumenterer også for at nye stater i mangel av noen reell makt understreker den moralske autoriteten.¹¹ Moral ble en begrunnelse for fredsarbeidet til Norge som nærmest går igjen som en grunnfortelling i forskningen på Norges fredstradisjon. Både Leira og historiker Bjørn Arne Steine legger vekt på det moralske elementet i sin forskning på den norske fredstradisjonen, det vil si at Norge i mangel av materielle ressurser måtte mobilisere og utvikle en moralsk autoritet, og søke innflytelse internasjonalt gjennom dette.

Det er flere historikere som har forsket på forestillingen om Norge som en «fredsnasjon», og undersøkt hvorfor Norge kan kalles dette, eller om Norge i det hele tatt kan kalles dette. Først og fremst gjennom et forskningsprosjekt på den norske fredstradisjonen, ledet av historikeren Helge Pharo. Prosjektet fikk støtte fra blant annet Forskningsrådet og Det humanistiske fakultet på Universitetet i Oslo, og ble publisert i 2005. Målet var å se om den norske fredstradisjonen i det hele tatt kunne sies å eksistere som historisk fenomen, og hvordan den eventuelt startet.¹² Dette skulle besvares gjennom forskjellige artikler som belyste ulike sider ved det norske fredsengasjementet, men perioden jeg undersøker ble hovedsakelig dekket av en artikkel av historiker Bjørn Arne Steine og et tidlig sammendrag i Mats Rønnings skriveprosess av sin masteroppgave. I «Forskning og formidling for fred 1900–1950» tar

⁹ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 18.

¹⁰ Leira, «Folket og freden», 139.

¹¹ Leira, «The formative years», 23.

¹² Pharo, «Den norske fredstradisjonen», 240.

Steine for seg ønsket om å vitenskapeliggjøre fredsarbeidet etter misnøyen mot diplomatene som sto bak fredsforhandlingen i Versailles. Hans bidrag til forståelsen av en norsk fredstradisjon er undersøkelsen av et aktivt miljø med profilerte aktører som arbeidet for å etablere internasjonale studier som vitenskap, som en del av den norske nasjonsbyggingen. Steine ser altså på en spesifikk del av en eventuell fredstradisjon, men i diskusjonen av nasjonsbygging som utgangspunkt for initiativet presenterer også Steine småstatstenkningen og moral som en årsak til virksomheten.

Det er påfallende at det i Leiras artikkel om utviklingstrekk i den norske fredsdiskursen ikke dukker opp ett eneste treff i et enkelt søk på ordet kvinne, selv om han skriver om nettopp «folket». Tekstene jeg har presentert, Steine og Leira sine tre artikler, tar utgangspunkt i utenrikspolitikken og politikere når de definerer fredstradisjonen Norge har hatt, og på den arenaen var det ikke kvinner før Anna Rogstad fikk plass på Stortinget som første kvinne i 1911.¹³ Det er politikerne, enkeltaktører og utenrikspolitikken som får plass i forskningen på «fredsnasjonen», i mindre grad fredsbevegelsen som helhet. Leira presenterer folkets fredsvilje og hvordan den ble brukt som en legitimering av fredspolitikken, men går ikke inn i det folkelige engasjementet, bortsett fra noen få enkeltaktører. Halvdan Koht er en gjennomgående aktør i forskningen på temaet. Han er trukket frem som sentral i de fleste tekster, mye grunnet hans engasjement for fred, aktivitet i ulike organisasjoner og rolle som utenriksminister. I Pharos forskningsprosjekt får både Fridtjof Nansen og fredspolitiker Christian Lange hver sin artikkel om sitt fredsarbeid. Dette var tydelige stemmer i offentligheten, og det er dermed lett å trekke en parallell mellom deres fredsarbeid og fredspolitikken til Norge.

Tanken har vært at det er fra Stortingets beslutninger og de innflytelsesrike enkeltaktørenes arbeid at bildet på Norge som en fredsnasjon har oppstått, og at forskningen på fredstradisjonen derfor har blitt sentrert rundt disse. Samtidig vet vi at denne perioden var organisasjonstiden, at det fantes en folkelig fredsbevegelse, og at flere organisasjoner arbeidet for fred. Disse organisasjonene trekker ikke nevnte tekster frem i forskningen sin, i så fall er de nevnt i forbindelse med en enkeltaktørs arbeid i organisasjonen. Dette kan være fordi fredsbevegelsen i sin helhet var splittet. Denne utviklingen, sammensetningen og splittelsen i den norske fredsbevegelsen går Mats Rønning grundig gjennom i sin masteroppgave.

¹³ *Store norske leksikon*, s.v. «Anna Rogstad», av Elisabeth Lønnå, 6.04.2021. https://snl.no/Anna_Rogstad.

Oppgaven tar hovedsakelig for seg Norges fredsforening, fra ca. 1890–1905. Rønning undersøker foreningsdriften, det folkelige engasjementet og sentrale aktører i denne, uten å diskutere hvordan dette står i sammenheng med en eventuell fredstradisjon. Rønning konkluderer med at Norges Fredsforening aldri ble en masseforening som ønsket. Dette var mye grunnet at de to hovedlinjene i norsk fredspolitik, «pasifisme vs. forsvar», aldri klarte å samles om en enhetlig fredslinje.¹⁴

Rønning skriver også noe om kvinners engasjement for fredssaken i årene rundt forrige århundreskifte, men hovedsakelig om enkeltaktører i Norges Fredsforening, som Dikka Møller og Marie Smith. Dette var to pasifistiske kvinner fra ressurssterke familier, som ifølge ordføreren i Kristiania Fredsforening, Nikolai J. Sørensen, «gjorde kvinnelig innflytelse gjeldende».¹⁵ Rønning påpeker at kvinner hadde en sentral plass i Norges fredsforening, noe som viser et tidlig engasjement.¹⁶ Han skriver at kvinner først og fremst engasjerte seg i fredssaken gjennom virksomheten til Norges fredsforening, et utsagn som må leses i lys av avgrensningene han har gjort seg, ettersom han kun ser på Norges Fredsforening og i all hovedsak på perioden frem til unionsoppløsningen i 1905.

Når det gjelder forskningen på de store internasjonale kvinneorganisasjonene har historikeren Leila J. Rupp sin bok *Worlds of Women: the Making of an International Women's Movement*, siden den kom i 1997 vært et hovedverk i historieskrivingen om de store internasjonale kvinneorganisasjonene frem til andre verdenskrig. Boka tar for seg de tre største kvinneorganisasjonene, the International Council of Women (ICW, 1888), International Women's Suffrage Alliance (IWSA, 1904) og the Women's International League for Peace and Freedom (WILPF, 1919).¹⁷ Felles for organisasjonene var at de besto av vestlige, borgerlige kvinner, som fant hverandre i det Rupp kaller et søsterskap. Kjønn sto sentralt i byggingen av en kvinnelig internasjonalisme, et kvinnelig «vi», som i stor grad var forbeholdt borgerlige, ressurssterke kvinner, som hadde råd til å reise på kongresser rundt i verden.¹⁸ Marie Sandell kom i 2015 med *The Rise of Women's Transnational Activism: Identity and Sisterhood Between the World Wars*, en bok som i stor grad bygget på Rupps arbeid. Sandell

¹⁴ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 129.

¹⁵ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 32.

¹⁶ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 90.

¹⁷ International Women's Suffrage Alliance byttet navn til International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship i 1926, og forkortet dette til International Alliance of Women i 1946.

¹⁸ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 12 og 54.

tar for seg de samme organisasjonene, men utvider blikket til flere transnasjonale koblinger og sammenligner arbeidet i organisasjonene. Alle de kvinnelige organisasjonene som arbeidet for fred i Norge oppsto fra initiativ tatt utenfor Norges grenser, og fredsarbeidet var både avhengig av og preget av at de var underorganisasjoner av ICW og WILPF. Rupp og Sandells bøker blir derfor sentrale i mitt arbeid med å kartlegge det internasjonale fredsarbeidet, for å forstå det internasjonale bakteppet og konteksten som de norske fredsorganisasjonene opererte i.

Flere større verk om norsk kvinnehistorie inkluderer kvinners arbeid med fredssaken, slik som Bodil Erichsen sin bok *Norske kvinners liv og kamp*. Et kapittel tar for seg «kvinner, krig og fred», der hun kort gjør rede for hovedstrukturene i det kvinnelige engasjementet for fred og forsvar. Erichsen skriver at det har vært en oppfatning at kvinner i kraft av sin natur og morsrolle sto for fred, og at «pasifisme og antimilitarisme later til å ha stått sterkt i de feministiske miljøene og organisasjonene på 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet».¹⁹ Boka *Kvinnenes Forsvarshistorie*, skrevet av historiker Grethe Værnø og oberstløytnant Elisabeth Sveri i 1990, for organisasjonen Kvinners Frivillige Beredskap, tar også kort for seg noe av kvinnenes organiserte arbeid for fred. Formålet med boka er imidlertid ikke å synliggjøre kvinnenes fredsinnsett, men heller å synliggjøre norske kvinners forsvarsinnsett gjennom historien. Boka diskuterer spenningen i kvinnenes holdninger til fred og forsvar, og historiens syn på kvinner som en gruppe med klart definerte syn. De skriver at det kan se ut som at kvinner har hatt et klart definert syn fordi det ofte kommer til uttrykk gjennom egne kvinnegrupper og organisasjoner, og «det kan tilsløre det faktum at variasjonene i kvinnenes syn stort sett er de samme som hos menn og er betinget av de samme politiske, religiøse og holdningsmessige forhold».²⁰ Dette er en interessant bemerkning, som jeg vil ta opp for videre diskusjon. Kvinnenes fredsarbeid er altså skrevet inn i flere oversiktsverk på kvinnehistorie, men i fortellingen om den norske fredsbevegelsen og fredstradisjonen har den forblitt en sidefortelling.

I Norge er forskningen på Internasjonal Kvinneliga for Fred og Frihet (IKFF) preget av at store deler av organisasjonens arkiv ble brent under den tyske okkupasjonen, i redsel for at medlemmene skulle straffeforfølges da foreningen ble forbudt.²¹ IKFF-medlemmet og

¹⁹ Erichsen, *Norske kvinners liv og kamp* (Res Publica, 2018), 201.

²⁰ Værnø og Sveri, *Kvinnenes forsvarshistorie* (Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap, 1990), 9.

²¹ Riksarkivet, 70 år for fred, IKFF, brosjyre, 21.

samfunnsforskeren Mari Holmboe Ruge har vært sentral i formidlingen av organisasjonens historie i artikler i IKFFs tidsskrift *Fred og Frihet*, etablert i 1937. Viktigst har hennes forsøk på å skrive hele foreningens historie vært, etter at beretninger skrevet av de tidligere lederne Martha Larsen Jahn og Marie Lous Mohr ble funnet i 1993.²² I Ruges avskrift av manuskriptene til beretningene får man et innblikk i foreningens aktivitet fra 1915 til 1940, med tillagte personopplysninger og bakgrunnsstoff som er blitt kjent gjennom annen forskning.

Når det gjelder kvinners rolle i Folkeforbundet var det gjort lite forskning på kvinners rolle frem til Karl Erik Haug i 2013 bidro med en artikkel om Folkeforbundets rolle i den norske kvinnekampen.²³ Haug skriver at Norge var det eneste landet med en sammenhengende kvinnelig representasjon, og at «kvinneplassen» i praksis var fredet. Uten at det var en uttalt praksis, var det bare en kvinne som kunne erstatte forgjengeren. Den avgjørende faktoren var kjønn, ikke parti. Likevel var det bare borgerlige kvinner, Kristine Bonnevie, Ingeborg Aas og Martha Larsen Jahn, som var representert frem til Johanne Reutz fra arbeiderkvinnenes bevegelse fikk plass i 1935.²⁴ Internasjonalt var det Carol Miller som åpnet feltet på historieskrivingen om kvinner i Folkeforbundet med sin avhandling «Lobbying the League» i 1922.²⁵ Hun understreker at Folkeforbundet åpnet kvinners muligheter for politisk innflytelse og belysning av kvinnesaken, og at forestillingen om at kvinner representerte en spesiell del av den offentlige meningen med egne interesser og perspektiver, legitimerte kvinners deltagelse og ga en økt status for kvinner i Folkeforbundet. Hun tar også for seg lobbyvirksomheten i forbundet, og skriver at denne virksomheten førte til at Folkeforbundet hadde en tendens til å snakke om de kvinnelige internasjonale organisasjonene.²⁶

I undersøkelsen av det norske kvinnelige fredsarbeidet, tar jeg for meg de mest sentrale faktorene i sammensetningen og påvirkningskreftene i det organiserte arbeidet. Jeg må derfor se på den norske og transnasjonale kvinnesaksbevegelsen, den transnasjonale kvinnelige fredsbevegelsen, og den norske utenrikspolitikken – slik som Leira, Rønning og Steine presenterer den i sammenheng med utviklingen av fredstradisjonen og de senere fortolkningene av denne, gjennom begreper som «Fredsnasjonen Norge». Det viktigste vil

²² Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 55.

²³ Haug, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen».

²⁴ Haug, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», 650.

²⁵ Miller, *Lobbying the league*, 1.

²⁶ Miller, *Lobbying the league*, 5.

imidlertid være folkets engasjement og «fredsbevegelse», som Rønning er innom. Politikernes holdninger og utenrikspolitikk var nemlig ikke den eneste fredspolitiske arenaen, folket påvirket også nedenfra – og kvinner var folk. Kvinner hadde begrenset parlamentarisk innflytelse i disse årene. Ikke bare var de underrepresentert på Stortinget, de kunne frem til 1912 heller ikke inneha høyere embetsstillinger og innta utenrikspolitikken, selv om Anna Rogstad – den første kvinnen på Stortinget – selv var engasjert i fredsarbeid.²⁷ Dermed er det kvinnenes fredsarbeid og den kvinnelige fredsbevegelsen som blir det sentrale å synliggjøre i denne oppgaven, samt å problematisere dette i lys av nettopp gjengse historiefaglige og politiske fortolkninger som «den norske fredstradisjonen» og «Fredsnasjonen Norge».

Perspektiv – et transnasjonalt blikk på norske kvinners fredsengasjement

Med kvinner som forskningsgjenstand inntar jeg et kvinneperspektiv på historien, der målet ikke er å sammenligne kvinner og menns fredsarbeid, men heller skrive kvinner og kjønn som en faktor i fredsarbeidet inn i fortellingen om en norsk fredsbevegelse. I likhet med kvinnehistoriens tradisjon vil jeg synliggjøre kvinners fortid for å gi andre deltakere enn politiske aktører en plass i historien om det norske fredsarbeidet.²⁸ Etersom kvinner også inngikk i den nasjonale fredsbevegelsen med Norges Fredsforening i spissen er det ikke snakk om en mannlig og en kvinnelig fredsbevegelse, men heller en nasjonal fredsbevegelse dominert av innflytelsesrike mannlige aktører, som opererte parallelt med en kvinnelig fredsbevegelse. I den kvinnelige transnasjonale fredsbevegelsen var kjønn en politisk faktor og et grunnlag for at den i det hele tatt eksisterte, i tillegg til at kjønn hadde en dominerende rolle i den kvinnelige fredsdiskursen da kvinnenes egenskaper og rolle i krig og fred ble diskutert.

Ved årtusenskiftet fikk transnasjonal historie mye oppmerksomhet, som et svar på kritikken på at historikere i for stor grad hadde forsket innenfor en nasjonal ramme.²⁹ Ifølge Berit Eide Johnsen forholder den transnasjonale historien seg i utgangspunktet til nasjonalstaten, men setter søkelys på utviklingstrekk som ikke kan forstås innenfor nasjonalstatens grenser.³⁰ Som Knut Kjeldstadli skriver: «Med transnasjonale fenomener tenker vi på dem som eksisterer i kraft av å utfolde seg over en eller flere landegrenser, fenomener som ellers ikke ville ha

²⁷ *Store norske leksikon*, s.v. «Anna Rogstad», av Elisabeth Lønnå, 6.04.2021. https://snl.no/Anna_Rogstad.

²⁸ Haavet, «Kjønns- og kvinnehistorie».

²⁹ Skålevåg, «Historiefagets vitenskapshistorie».

³⁰ Johnsen, *Sørlandet og utlandet: Transnasjonal kontakt, internasjonal påvirkning*. (Cappelen Damm Akademisk, 2013), 10.

funnes».³¹ Transnasjonal historie har med andre ord et blikk på prosesser og forhold som overskrider de nasjonale grensene og ikke ville eksistert uten hverandre, uten at man nødvendigvis oppløser nasjonen eller det norske samfunnet som ramme.³² Ved å ha et transnasjonalt perspektiv på historien om den kvinnelige fredsbevegelsen vil jeg kunne utforske hvordan ideen om fred beveget seg på tvers av nasjonale grenser, og oppdage forhold ved de transnasjonale kontaktene som var med å forme det norske kvinnelige fredsarbeidet.

Flere av de sentrale organisasjonene i oppgaven har omtalt seg selv som internasjonale organisasjoner, og har også dette i navnet, noe som kompliserer begrepsbruken noe. Internasjonal historie kan defineres som historien om det som skjer mellom nasjoner, og Kjeldstadli påpeker at denne tilnærmingen ser nasjonene som relativt klart avgrensede enheter som så trer i forbindelse med hverandre gjennom for eksempel avtaler, diplomati og krig.³³ I det organiserte kvinnearbeidet var det ikke slik at de nødvendigvis representerte nasjonalstaten og statlige interesser, men heller de transnasjonale ideene om fred og kvinnefrigjøring som eksisterte uavhengig av landegrensene. Marie Sandell skriver i sin innledning av boka *The Rise of Women's Transnational Activism* at begrepet internasjonalt tradisjonelt omhandler nasjonalstatene, de som representerer statene og samspillet mellom disse, mens den transnasjonale historien heller har en tendens til å understreke og referere til rollene til ikke-statlige aktører.³⁴ Jeg vil i denne oppgaven bruke begrepet transnasjonalt når jeg omtaler ideene og kontaktene som oppsto i kvinnebevegelsen på tvers av og uavhengig av nasjonalstatene, men jeg vil bruke internasjonalt når det er hensiktsmessig, for eksempel i omtale av organisasjoner og kongresser som hadde et spesifikt mål om å samle kvinnelige representanter fra forskjellige nasjoner. Kvinnene inngikk altså i samarbeid med internasjonale organisasjoner med internasjonale kongresser, og i en transnasjonal fredsbevegelse med transnasjonale ideer om fred. De mannlige aktørene og nasjonale organisasjonene representerte i større grad den norske nasjonalstaten i sitt arbeid, og deres kontaktnett vil derfor omtales som internasjonale.

³¹ Kjeldstadli «Den norske transnasjonalhistorien», 17.

³² Kjeldstadli «Den norske transnasjonalhistorien», 20.

³³ Kjeldstadli «Den norske transnasjonalhistorien», 16.

³⁴ Sandell, *The Rise of Women's Transnational Activism* (I. B. Tauris, 2015), Perlego, kap 1 – Transnational or international?.

Kilder og metode

Denne oppgaven tar i bruk ulike typer kilder for å få et innblikk i tiden jeg skal undersøke. Ettersom det er skrevet lite om kvinnesaksarbeid, har dette vært viktig for å se både organisasjonenes uttalelser om eget fredsarbeid og sentrale kvinnelige aktørers argumentasjon og fremstilling av fredsarbeidet. I dette arbeidet har tidsskrifter rettet mot kvinnelige lesere vært viktig. En av mine hovedkilder er det feministiske tidsskriftet *Nylænde – Tidsskrift for Kvindernes Sak*, som ble utgitt mellom 1887 og 1927.³⁵ Det var Norsk Kvindesagsforening (NKF) som sto for utgivelsen med Gina Krog som redaktør frem til 1893, da Krog begynte å gi ut bladet personlig. Krog fortsatte som redaktør frem til hun døde i 1916, da NKF igjen tok over utgivelsen, nå med kvinnesaksforkjemperen Fredrikke Mørck som redaktør. *Nylænde* var svært sentralt i kvinnesaksbevegelsen, da det både fungerte som et diskusjonsforum og som kilde til informasjon fra norske kvinnesaksorganisasjoner.³⁶ *Nylænde* reflekterer derfor aktuelle temaer i samtiden, og viser både hva kvinneorganisasjonene ønsket å kommunisere til leserne sine og hva som opptok kvinnelige innsendere. De omtalte kvinneorganisasjonene og innsendte leserinnleggene var i all hovedsak borgerlige, og selv om det i utgangspunktet ikke var et partipolitisk tidsskrift, var det i praksis et tidsskrift for den borgerlige kvinnebevegelsen.

Jeg har også brukt artikler skrevet i ukebladet *Urd*, et magasin som henvendte seg til kvinnelige lesere, og som i likhet med *Nylænde* ligger tilgjengelig på Nasjonalbibliotekets nettsider. *Urd* var et kulturelt og delvis politisk blad som ble utgitt fra 1897 til 1958.³⁷ Da *Urd* hadde en bredere målgruppe enn det mer politiske *Nylænde*, kan innlegg i *Urd* bidra med stemmer som enten var rettet mot, eller stammet fra, det bredere engasjementet blant kvinner. Jeg har hatt en tematisk tilnærming i undersøkelsen min av *Urd* og *Nylænde*, der jeg har undersøkt magasinene i det aktuelle tidsrommet med utgangspunkt i nøkkelordene fred og forsvar, og lest alle innlegg som tar for seg disse temaene. Jeg har fortløpende gjort et utvalg av innleggene og arkivkildene som viser tendensene i fredsarbeidet og organiseringen av dette, og valgt de jeg har tolket som mest relevant for å belyse problemstillingen min.

Jeg har benyttet meg av både Riksarkivet og Nasjonalbiblioteket. I Riksarkivet har jeg konsultert arkivene etter Randi Blehr og norsk gruppe av Internasjonal Kvinneliga for Fred og

³⁵ *Store norske leksikon*, s.v. «Nylænde», av Merete Roos, 24.04.2023 <https://snl.no/Nyl%C3%A6nde>.

³⁶ *Store norske leksikon*, s.v. «Nylænde», av Merete Roos, 24.04.2023 <https://snl.no/Nyl%C3%A6nde>.

³⁷ *Store norske leksikon*, s.v. «Urd (magasin)», av Merete Roos, 24.04.2023 https://snl.no/Urd_-_magasin.

Frihet. Disse har inneholdt en rekke brev, notater, rapporter, brosjyrer og andre papirer som har omhandlet foreningsdriften. Det er sannsynlig at Dikka Møller overlot flere papirer til Blehr da hun gikk av som leder i Kvindernes Fredsforening, for jeg fant også en rekke dokumenter skrevet av Møller. Spesielt viktig var lesningen av beretninger og rapporter om det norske fredsarbeidet, skrevet av Dikka Møller og Randi Blehr, da disse gjorde rede for hovedpunkter i det kvinnelige fredsarbeidet i ulike perioder. Det var papirene fra arkivet som var inngangen min til informasjon på temaet, og de ble i den tidlige fasen brukt for å få en oversikt og nøkkelord til videre litteratursøk. Ettersom den historiske bakgrunnen for fredsarbeidet var veldig omfattende, med både den utenrikspolitiske situasjonen innenlands og utenlands, kvinnebevegelsen, kvinnerollen og fredspolitikken som bakteppe for fredsarbeidet, har jeg måttet gjøre et utvalg av arkivdokumentene, for å ha mulighet til å skrive inn den historiske bakgrunnen som var spesielt relevant for disse. I Internasjonal Kvinneliga for fred og frihet sine papirer fant jeg også et kapittel kalt «Feminism and pacifism: The Case of Anita Augspurg and Lida Gustava Heymann» (1992) skrevet av den israelske historikeren Amira Gelblum, en engelsk oversettelse som ikke ellers ligger tilgjengelig på nett. Dette kapittelet har blitt brukt som støtteverk i skrivingen av den internasjonale og transnasjonale bakgrunnen for de norske kvinneorganisasjonene for fred.

På Nasjonalbiblioteket har jeg lest brevkorrespondanse mellom Bjørnstjerne Bjørnson og Dikka Møller, der Bjørnsons brev ble lest på mikrofilm og Møllers del kun fantes i opprinnelig, håndskrevet papirformat. Det var Møllers del av korrespondansen som viste seg å være mest relevant, og jeg har etter å ha tydet all håndskrift trukket frem de mest sentrale sitatene som illustrerer Møllers fredssyn og hennes vennskap til Bjørnson. Jeg har altså drevet en kvalitativ analyse av alle kilder, der jeg har lest meg opp på artikler, brev og kilder jeg har tenkt som relevante og forsøkt å se hvilke inntrykk de gir av fredsarbeidet og meningene som kommer frem i kildene.

Jeg skriver organisasjonenes navn etter datidens skrivemåte, noe som inkluderer et navnebytte fra Kvindernes Fredsforening til Norske Kvinders Fredsforbund i 1913. Det norske navnet på Women's International League for Peace and Freedom (WILPF) er i dag Internasjonal Kvinneliga for Fred og Frihet (IKFF), og den norske delen kalles Norsk gruppe av Internasjonal Kvinneliga for Fred og Frihet. Selv om IKFF bare er en norsk oversettelse av WILPF, så vil jeg for enkelhetens skyld i denne oppgaven kalle hovedorganisasjonen for WILPF, og det som da het den norske gruppe av Kvindernes Internationale Liga for Fred og

Frihet for IKFF. WILPF ikke ble etablert før 1919, og før etableringen av en varig organisasjon var den en komité, der den norske avdelingen het Den norske gruppe av Kvindernes Internationale Komité for varig fred. Organisasjonen gikk direkte ut fra komiteen, så jeg vil omtale også komiteene som IKFF og WILPF, for å unngå veldig lange navn og forveksling med Norsk komité for varig fred, som også hadde utspring i en Haagkongress i 1915.

Oppbygning

Oppgaven har en tredelt struktur. I kapittel 2 diskuterer jeg etableringen av Kvindernes Fredsforening og Norges Fredsforening, i henholdsvis 1894 og 1895, og den kvinnepolitiske og nasjonalpolitiske konteksten de gikk ut fra. Jeg undersøker i dette kapitlet hvorfor det var kvinnenens fredsforsking som holdt stand, mens Norges Fredsforening nærmest gikk i oppløsning i tiden opp mot unionsoppløsningen. I kapittel 3 undersøker jeg kjernepunkter i det kvinnelige fredsarbeidet, samt fredsforskingenes standpunkt i spørsmålet om fred eller forsvar, fra opptakten til unionsoppløsningen og frem til første verdenskrig. Jeg drøfter også hvilken rolle kjønn hadde i de kvinnelige fredsorganisasjonenes argumentasjon og standpunkt, spesielt når det kom til kvinnelig pasifisme. Kapittel 4 tar for seg etableringen og WILPF, og hvordan IKFF inngikk i den allerede godt etablerte kvinnelige fredsbevegelsen i Norge. I tillegg ser jeg på en ny internasjonalistisk strømning i den nasjonale fredsbevegelsen etter krigsutbruddet, og hvordan denne hadde innvirkning på kvinnenens fredsarbeid frem til 1925. Avslutningsvis undersøker jeg en begynnende konsolidering av fredsarbeidet i den kvinnelige og nasjonale fredsbevegelsen.

Det er naturlig å starte oppgaven ved etableringen av de to første fredsforskingene i 1894–95, og det er også i denne perioden opp mot unionsoppløsningen i 1905 at man begynner å diskutere hvilken utenrikspolitikk Norge skulle ha som en selvstendig nasjon. For å ha mulighet til å studere fredsbevegelsen i dybde, har jeg ikke hatt mulighet til å undersøke fredsarbeidet i hele mellomkrigstiden. I siste kapittel tar jeg for meg første verdenskrig og de første årene etter, og avslutter oppgaven i 1925. Slik får jeg dekket hvordan erfaringene fra krigen endret fredsarbeidet, uten å gå inn i arbeid og konflikter i fredsbevegelsen opp mot en ny verdenskrig.

Kapittel 2: En gryende og kjønnsdelt fredsbevegelse

En norsk fredsforening ble forsøkt startet opp i 1885 av Wollert Konow (SB), venstrepolitiker og senere Norges statsminister, etter at han på en fredskongress i Bern hadde møtt Fredrik Bajer, dansken som stiftet Dansk Fredsforening i 1882. Det ble med forsøket for Konow. Etter den svenske fredsaktivisten Klas Pontus Arnoldsons besøk i Norge i 1889 ble det igjen, i 1891, gjort et mislykket forsøk på å stifte en norsk organisasjon for fredssaken.³⁸ Det var først ved stiftelsen av Norges Fredsforening i 1895 at Norge fikk en nasjonal organisasjon for fred slik både Danmark og Sverige hadde. Halvard Leira påpeker at «disse tidlige innspillene bærer mer preg av å være norske avspeilinger av internasjonale ideer enn å være særegne innspill i en norsk fredsdiskurs».³⁹ Konows forsøk i 1885 var med andre ord et uttrykk for en økende internasjonal og skandinavisk interesse for fred, ikke norske nasjonale interesser for fredsspørsmålet. Da Konow tok sitt initiativ, manglet det ikke bare profilerte bærere av fredstanken. Ønsket om en egen norsk utenrikspolitikk, der fredstanken skulle komme til å få en sentral plass, hadde heller ikke blitt artikulert politisk, slik den skulle bli opp mot unionsoppløsningen i 1905. Da en norsk fredsforening først så dagens lys ti år senere, var det derfor ikke den internasjonale påvirkningen som var avgjørende, men at de norske interessene hadde havnet i sentrum, på grunn av den spente situasjonen i unionen med Sverige. Derfor var Norge «trolig det landet som i størst grad gjorde fredssaken til et nasjonalt politisk anliggende», skriver Leira.⁴⁰

Den *nasjonale* interessen for fred i Norge kan også forklare hvorfor den internasjonale tilknytningen til de første initiativtakerne til fredsorganiseringen, har vært lite berørt i forskningen og historiografien om den norske fredsbevegelsen og -nasjonen. Den er enkelt sagt underspilt for å gjøre plass til fortellingen om den spesifikt *norske* fredstradisjonen. Norske fredsforskere, innenfor samfunnsvitenskapen og historiefaget, har i større grad vektlagt spørsmålet om hvorfor og hvordan Norges fredstradisjon oppsto, og hva som var spesielt med fredsviljen til det norske folk. Slik har den historiske forskningen på Norges fredsengasjement ligget nært opp til den norske politiske diskursen som har vært gjenstand for forskernes interesse. Noen har riktignok vektet den internasjonale ideutvekslingen og kontaktnettene mellom den norske og andre lands fredsbevegelser, som Bjørn Arne Steine,

³⁸ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 17.

³⁹ Leira, «Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner», 161.

⁴⁰ Leira, «Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner», 179.

men dette har vært for å plassere det norske fredsarbeidet i Norges utenrikspolitiske bilde. Hvordan den norske fredsbevegelsen var koblet opp mot den internasjonale er mindre utforsket, selv om enkelte, som Rønning, har gjort et viktig arbeid på dette feltet. Dermed er også et viktig element og aktører i det norske fredsarbeidet blitt oversett i forskningen, nemlig kvinnene.

I motsetning til Norges Fredsforening og den gryende norske fredsbevegelsen var norske kvinners organisering for fred nært knyttet opp mot utlandet og den fremvoksende kvinnebevegelsen. Dikka Møller stiftet i 1894 Kvindernes Fredsforening etter en oppfordring fra utlandet, mer bestemt den franske feministen og sosialisten Madame Eugénie Potonié-Pierre. Foreningen ble etter hvert meldt inn i Ligue des Femmes pour le désarmement stiftet i 1896, og fikk en tilknytning til det europeiske fredsarbeidet.⁴¹ En måned senere ble de oppfordret til å samarbeide med the Women's Peace Legion i USA, noe Møllers forening takket ja til å gjøre. Med det ble bånd etablert mellom de norske kvinnelige fredsforkjemperne og de amerikanske, i tillegg til de kontinentaleuropeiske.

Dette kapittelet handler om etableringene av de to første fredsforeningene i Norge, og de to ulike politiske kontekstene dette fant sted innenfor. Den første var en nasjonalpolitisk kontekst hvor ønsket om uavhengighet fra Sverige var det sentrale spørsmålet. Den andre konteksten var den kvinnepolitiske, hvor spørsmålet ikke handlet om Norges politiske frigjøring, men kvinnes. Hvem var det som engasjerte seg i disse to foreningene og hvilken linje la de seg på? Fantes det kryssende spor mellom dem – og hvorfor var det kvinnes fredsforening som kom til å representere kontinuiteten i norsk fredsbevegelse da unionsoppløsningsspørsmålet skapte problemer for Norges Fredsforening?

Ut av unionen

I tiden Norge var i union med Sverige, fra 1814 til 1905, økte den nasjonale råderetten og autonomien betydelig. Med innføringen av parlamentarisme i 1884 lå det norske demokratiet i økende grad i norske – ikke den svenske kongens – hender. Det som manglet for en sjøfartsnasjon som Norge, med en svært åpen økonomi, var et eget konsulatvesen. Derfor ble spørsmålet om egen nasjonal og diplomatisk tilstedeværelse i utlandet også spørsmålet som skulle få unionen med Sverige til å ryke. Den folkelige misnøyen mot unionen hadde steget

⁴¹ Riksarkivet, The Work for Peace in Norway, Blehr, beretning av Dikka Møller, 2.

fra siste del av 1800-tallet. Dette var en tid der nasjonsbyggingen i Norge tiltok, spesielt kulturelt. Den voksende venstrebevegelsen, som påsto at det var de som representerte befolkningen, var opptatt av å understreke det som særpreget det norske.⁴² Dette fulgte med et ønske om et Norge atskilt fra Sverige, med eget flagg, skriftspråk og lignende. Historiker Roald Berg legger imidlertid mest vekt på kongens manglende hensyn til norske interesser i utenrikspolitikken som grunn for misnøyen. For eksempel så utvidet Sverige makten sin i utenriksspørsmål ved å utvide antallet svenske statsråder i det sammensatte statsrådet uten at Norge fikk en tilsvarende økning i sine representanter.⁴³

En sentral hendelse for utviklingen i de siste årene av unionen var at Norge fikk sin første regjering utgått fra Stortinget i 1884. Dette ga parlamentet en større rolle i styringen av landet, og svekket kongens makt tilsvarende. De som overtok regjeringsmakten var den unions skeptiske venstrebevegelsen.⁴⁴ Venstre tok tidlig affære og krevde et eget konsulatvesen, altså noen til å ta seg av norske interesser i utlandet. Den svenske kongen motsatte seg dette flere ganger, truet med krig og det utviklet seg til en spent situasjon. Fra 1893 var dermed unionen preget av opprustning på begge sider.⁴⁵ Det var i dette stadig mer nasjonal- og forsvarsorienterte Norge at Konow hadde forsøkt å opprette en norsk fredsforening uten å lykkes.

Mats Rønning har i sin masteroppgave om fredsbevegelsen i Norge bidratt med flere forklaringer på fredsbevegelsens fremvekst. Han argumenterer for at nasjonsbyggingen og ønsket om selvstendighet fra Sverige spilte en avgjørende rolle for at man også i Norge fikk en fredsbevegelse, slik de allerede hadde i nabolandene. Det politiske ordskiftet rundt parlamentarismen og unionskonfliktene var ifølge Rønning spesielt for Norge, fordi det politiske engasjementet som dukket opp her også innvirket på andre samfunnsproblemer, slik som fred.⁴⁶ Folk ble mer opplyst; kunnskap var lettere tilgjengelig, gjennom blant annet allmennskolen, aviser, og popularisert faglitteratur. I kombinasjon med mer fritid, samt en økonomi som tillot at folk faktisk kunne bruke tid på interesser, ble det lettere å organisere seg og flere kunne delta i samfunnsdebatten.⁴⁷ Dette talte til den norske fredsbevegelsens

⁴² Myhre, *Norsk historie* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2015), 230.

⁴³ Berg, *Norsk utenrikspolitikk etter 1814*, (Oslo: Det Norske Samlaget, 2016), 26.

⁴⁴ Leira mfl., *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie* (Oslo: Universitetsforlaget, 2016), 97.

⁴⁵ Myhre, *Norsk historie* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2015), 291.

⁴⁶ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 27.

⁴⁷ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 26.

fordel, så det at Norges Fredsforening inngikk i det som gjerne omtales som masseorganisasjonenes tid, var ingen tilfeldighet.

I Danmark og Sverige var det internasjonal påvirkning som hadde initiert etableringen av nasjonale fredsforeninger. En britisk pasifist som het Hodgson Pratt sendte i 1880 ut en generell oppfordring om å stifte fredsforeninger til fredsvenner i flere land, og Danmark og Sverige svarte på oppfordringen.⁴⁸ Disse landene hadde innlemmet den voksende internasjonale litteraturen om internasjonal politikk i det nasjonale ordskiftet, noe Norge hadde gjort i mye mindre grad. Leira, Neumann og Knutsen forklarer dette i sin bok *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie* (2016) med at det var en tanke om at «den norske nasjonen skulle angivelig være annerledes enn kontinentale folk – forskjellig fra ‘de kontinentale krigerstatene’». ⁴⁹ Klimaet var med andre ord uegnet, og en oppfordring til etablering av en fredsforening holdt ikke i et land uten en utviklet fredsdiskurs. Over tid endret enkeltpersoner og utviklingen i situasjonen med Sverige på dette, og deres impulser skapte en slik norsk diskurs. Fra Danmark forsøkte deres fremste fredsaktivist, Bajer, å påvirke, og fra Sverige kom fredsaktivisten Arnoldson til Norge under en foredragsturné.⁵⁰ Disse skulle senere vinne en fredspris sammen for fredsarbeidet i denne perioden. De bidro blant annet til at Bjørnstjerne Bjørnson engasjerte seg i fredssaken, og ble en sentral aktør i den tidlige fredsbevegelsen i Norge.⁵¹

Da Bjørnson engasjerte seg i fredssaken var han allerede en sentral figur i den norske politiske debatten. I fredsdebatten sto han for nøytralitet, voldgift og nedrustning. Han kom med sitt første innspill i fredssaken allerede i 1880, og fremst sto hans idé om at de små folk hadde en misjon som fredsskapere.⁵² Hans fokus på «folket» i sentrum var også en av grunnene til at han var en populær aktør og hadde stor innflytelse. Steine er en av få som påpeker viktigheten ved den internasjonale forbindelsen som flere hadde på denne tiden, og skriver «Et viktig poeng ved de sentrale aktørene som ikke har vært utdypet i særlig grad til nå: De hadde som individer brede internasjonale nettverk, både faglig, sosialt og politisk». ⁵³ Bjørnson var en av disse. Han hadde mange internasjonale kontakter, bodde store deler av

⁴⁸ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 14.

⁴⁹ Leira mfl., *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie* (Oslo: Universitetsforlaget, 2016), 58–61.

⁵⁰ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 14.

⁵¹ Leira mfl., *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie* (Oslo: Universitetsforlaget, 2016), 48.

⁵² Leira mfl., *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie* (Oslo: Universitetsforlaget, 2016), 89.

⁵³ Steine, «Forskning og formidling for fred 1900–1950», 268.

livet i utlandet og publiserte tekster i flere av Europas storaviser. Halvdan Koht er et annet eksempel, en sentral aktør med internasjonale forbindelser, men som hovedsakelig er skrevet inn i den nasjonale historien om Norge som fredsnasjon. Han var i perioden 1900–1902 leder i Norges Fredsforening, og kombinerte dette arbeidet med utrettelig skriving om fredstanken.⁵⁴ Han var aktiv i en lang rekke foreninger og organisasjoner, og hadde et bredt internasjonalt nettverk som historiker og sosialdemokrat.

Selv om organiseringen av fredsbevegelsen i Norge skilte seg fra andre land, blant annet ved at den var veldig nasjonalt motivert, fantes det likhetstrekk med den internasjonale fredsdiskursen. Det internasjonale nettverket til de sentrale aktørene påvirket innholdet i den norske fredsdiskursen. Spesielt gjaldt dette troen på voldgift som et viktig verktøy for fred, et tema svenske Arnoldson hadde introdusert for norske tilhørere på sin foredragsturné i landet.⁵⁵ Voldgift var en ny tanke om konfliktløsning, som Leira, Neumann og Knutsen definerer som «en frivillig rettergang, hvor partene i en konflikt ber sakkyndige om en løsning eller juridiske regler og metoder».⁵⁶ Koht var en av de som argumenterte sterkt for dette, og mente at arbeid for voldgift kunne underminere den svenske kontrollen over utenrikspolitikken. Dette argumentet var nok en av grunnene til at Stortinget i 1890 dannet en egen fredsforening som skulle arbeide for voldgift, som en norsk avdeling av Det interparlamentariske forbund for fred og voldgift, og at Venstre programfestet voldgift i 1891.⁵⁷ Arbeidet for voldgift gjorde blant annet at Norge fikk lov til å sende to «tekniske representanter» under den første fredskongressen i Haag i 1899, selv om Sverige allerede sendte en svensk-norsk representant.⁵⁸ Deltakelse på fredskongresser ble et mål i seg selv for Stortingets egen fredsforening, fordi det ga en mulighet til å synliggjøre Norges rolle internasjonalt.⁵⁹

Selv om det ble den nasjonale situasjonen og ikke internasjonale oppfordringer som satte i gang fredsarbeidet i Norge, så bidro den internasjonale innflytelsen til å skape en norsk fredsdiskurs. Slik ble det over tid en blomstring også i norsk fredstenkning, drevet frem av enkeltpersoner i de andre skandinaviske landene. Personer som Bjørnstjerne Bjørnson og

⁵⁴ Leira mfl., *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie* (Oslo: Universitetsforlaget, 2016), 105.

⁵⁵ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 18.

⁵⁶ Leira mfl., *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie* (Oslo: Universitetsforlaget, 2016), 46.

⁵⁷ Agøy, «Et floket partnerskap», 85.

⁵⁸ Schjætvet, *Fredssak og selvbestemmelse 1890–1909* (Oslo: Akademisk publisering, 2012), 15.

⁵⁹ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 75.

Halvdan Koht ble etter hvert bærere av fredstanken på norsk, noe som åpnet opp for utviklingen av en bredere folkebevegelse. Imidlertid var det den ganske så ukjente Bernhard Hanssen som fikk Norges Fredsforening stiftet, ikke Bjørnson eller Koht. Hvem var han?

Norges Fredsforening – mellom pasifisme og forsvar

Midt i opprustningen og den spente tiden i unionen, ble Norges Fredsforening stiftet i 1895. Det var Bernhard Hanssen, skipsreder og stortingsmann for Venstre, som ble foreningens første leder. I tillegg virket han som redaktør av foreningens eget blad, *Det Norske Fredsblad*.⁶⁰ Interessen for forsvarspolitik hadde blitt større, og det folkelige engasjementet var stort nok til å etablere en mer varig fredsorganisasjon. I det tidligere militærkritiske Venstre hadde de gitt slipp på avvæpningslinjen til fordel for å bygge opp et sterkt forsvar i tilfelle krig med Sverige, og på Stortinget sto Venstre og Høyre samlet om å øke militærbevilgningene.⁶¹ Opprustningen hadde stor støtte i folket, men skapte debatt. Det gjorde at allerede ved stiftelsen av Norges Fredsforening så dukket spørsmålet som kom til å prege organisasjonen gjennom hele dens levetid opp, nemlig om det skulle være en pasifistisk forening, eller om den skulle godta et norsk forsvar.⁶² Hovedsaken og derav også noe av forklaringen på at den evnet å organisere seg, var at Norges Fredsforening gikk sterkt inn for et fredelig oppgjør med Sverige. Likevel besto medlemsmassen av både absolutte og relative fredsvenner. Blant de relative fredsvennene var det flere som så på forsvaret som en rett og en plikt.⁶³ Her fant vi blant annet Koht og Bjørnson, som begge var for internasjonal nedrustning, men imot full avvæpning i konflikten med Sverige. De absolutte fredsvennene anså derimot all krig som synd, og var som regel religiøse. Både Pratt, Arnoldson og Bajer regnet seg som pasifister, og det var dette som var vanlig i europeiske fredsorganisasjoner.⁶⁴

Lederen for det pasifistiske synet i den norske fredsbevegelsen var Nikolai J. Sørensen, ordfører i Kristiania Fredsforening og leder i Norges Fredsforening i to perioder. Bernhard Hanssen var også pasifist, men forsøkte å dempe denne linjen for å unngå konflikt og slik sikre foreningen bred oppslutning. Han ønsket heller å ha et praktisk syn på fredsarbeidet enn å diskutere hva man skulle gjøre dersom landet skulle bli angrepet militært av Sverige. Den samme taktikken hadde pasifisten Dikka Møller, som leder i foreningen fra 1898 til 1900, og

⁶⁰ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 29.

⁶¹ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 19–20.

⁶² Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 31.

⁶³ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 4.

⁶⁴ Leira mfl., *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie* (Oslo: Universitetsforlaget, 2016), 47.

Hanssen og Møller ble av denne grunn de samlende skikkelsene i norsk fredsbevegelse i tiden rundt 1900.⁶⁵ Møller spilte derimot en dobbeltrolle som vi snart skal komme tilbake til, som stifteren og lederen for Kvindernes Fredsforening, stiftet året før Norges Fredsforening så dagens lys.

Fredsforeningens ønske om nedrustning i den spente tiden rundt forrige århundreskifte vant omtrent ingen oppslutning på Stortinget eller i folket. Norges Fredsforening hadde en naturlig alliansepartner i Venstre, men representantene konsentrerte fredsengasjementet om Stortingets fredsforening. Ved å konsentrere fredsarbeidet om spørsmålet om voldgift kunne de distansere seg fra den moralske og religiøse delen av fredsbevegelsen, og avgrense seg fra saker som omhandlet nettopp nedrustning.⁶⁶ Det ble derfor aldri noe formelt samarbeid mellom Venstre og Norges Fredsforening, og Stortinget nektet etter hvert også å støtte foreningen, ettersom politikken over tid ble oppfattet mer og mer som ekstremistisk pasifisme.⁶⁷ På den annen side var det i Kristiania Fredsforening, en «høyborg for de absolutte», som historikeren Nils Ivar Agøy kalte den, interesse for arbeidersaken og kontakt med Kristiania Arbeidersamfund.⁶⁸ Sørensen så arbeiderne som naturlige allierte, og ønsket et samarbeid. Det samme gjorde Halvdan Koht, og mente at fredssaken måtte vinnes frem med sosialismen. Forskjellen var at Koht og Sørensen var fullstendig uenige i forsvarsspørsmålet, og Koht trådte ut av foreningen da Sørensen ble leder i foreningen.

Det varierte hvilke fløyer som dominerte i Norges Fredsforening, men den stadige interne stridigheten mellom absolutte og relative fredsvenner begrenset foreningens politiske innflytelse. Da Sørensen ble leder i 1902 ble foreningen splittet, og Sørensen og de absolutte fredsvennene ble sittende med all makt. I unionsstridens forsvarsbegeistrede slutfase var det for mange nordmenn provoserende at deler av fredsbevegelsen var antimilitær.⁶⁹ Den norske fredsbevegelsen opplevde derfor et stort tilbakeslag, og det fantes av den grunn ingen samlet bevegelse mellom 1904 og 1914. Per Jostein Ringsby antar i sin avhandling *40 års kamp for fred. Tre fredsforeninger i Skandinavia 1882–1922* at Norges Fredsforening hadde så lite som 65 medlemmer i 1905.⁷⁰ Det betyr at unionsoppløsningen gikk sin gang uten at

⁶⁵ Finsland, *Bjørnstjerne Bjørnson og fredssaken inntil 1900* (Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1948), 112.

⁶⁶ Schjætvet, *Fredssak og selvbestemmelse 1890–1909* (Oslo: Akademisk publisering, 2012), 46.

⁶⁷ Leira, «Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner», 165.

⁶⁸ Agøy, «Et floket partnerskap», 86.

⁶⁹ Agøy, «Et floket partnerskap», 85.

⁷⁰ Ringsby, *40 års kamp for fred*, 88.

fredsforeningen spilte noen aktiv rolle, og årene gikk til en stille rekonstruering av foreningen.

Rønning gjør et poeng av at opprustningen, krigsfaren og de nasjonalistiske strømningene skapte et klima som var uegnet for en fredsbevegelse som besto av ønsker om nedrustning, avvæpning og internasjonale samarbeid.⁷¹ Den spente situasjonen bidro til å vekke interesse for fredssaken, men det ble vanskelig å skulle gjennomføre fredsarbeidet. Også Helge Pharo viser til at den organiserte fredsbevegelsen i det store og hele hadde et beskjedent omfang i tiden rundt unionsoppløsningen og fram til første verdenskrig.⁷² Mens de svenske og danske fredsorganisasjonene drev fredsarbeid på temaer som nedrustning og voldgift, så virket det i Norge umulig å diskutere fred uten å inkludere temaer som unionen, forsvar og selvstendighet.⁷³ Den som representerte kontinuiteten i det organiserte arbeidet for fred i Norge var derfor Dikka Møller, som leder for en kvinnelig fredsforening med nær kontakt med utlandet.

Kontinuitet med «den norske fredsmor»

Dikka Møller hadde vært en av de mest innflytelsesrike personene i Norges Fredsforening i tiden opp mot splittelsen i 1902. Hun var visstnok den økonomiske drivkraften i etableringsfasen, og hadde et nært forhold til både Hanssen og Bjørnson. Hun var leder av foreningen i to år, satt i hovedstyret frem til sin død i 1912 og er kalt «den norske fredsmor».⁷⁴ Møller er anerkjent for rollen hun spilte i Norges Fredsforening, og både Rønning og Leira, Neumann og Knutsen gir henne plass i historien om den nasjonale fredsbevegelsen. Men hun hadde en sentral plass også i den kvinnelige fredsbevegelsen, som hadde sitt startpunkt i Møllers etablering av Kvindernes Fredsforening i 1894. Dette ble starten på mange år med kvinnelig foreningsarbeid for fred både i og utenfor Norges Fredsforening.

Kvinner hadde vært velkomne i Norges Fredsforening fra dens start, og de var godt synlige både i verv, på medlemslister, møter og underskriftskampanjer.⁷⁵ Det kunne imidlertid virke skremmende for kvinner å uttale seg i en mannsdominert forening. På dette tidspunktet var de

⁷¹ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 126–127.

⁷² Pharo, «Den norske fredstradisjonen», 240.

⁷³ Leira mfl., *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie* (Oslo: Universitetsforlaget, 2016), 91.

⁷⁴ Leira mfl., *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie* (Oslo: Universitetsforlaget, 2016), 103.

⁷⁵ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 90.

færreste kvinner vant til å uttale seg i offentligheten, og det var ikke alle menn som var vant til å forholde seg til kvinnenens uttalelser. Gina Krog, som i 1885 bidro til å opprette og lede Kvindestemmeretsforeningen etter at Norsk Kvindesagsforening (1884) ikke evnet å ta stilling til spørsmålet om politisk stemmerett til kvinner, var av den mening. I en samtale med Karen Grude Koht, ektefellen til Halvdan Koht, beskrev hun det «fryktelig» å skulle prate offentlig om kvinnesaken for første gang, i Studentersamfundet i 1884.⁷⁶ Spesielt da hun ble nødt til å svare på kritikk fra to mannlige professorer i etterkant av foredraget, ble erfaringen skjellsettende.

At kvinner tok ordet i aviser, tidsskrifter og på talerstoler var på denne tiden sensasjonelt, og ikke minst kontroversielt.⁷⁷ Kvinner og menn i konservative kretser reagerte på kvinners deltakelse, og så det som en trussel mot samfunnets orden. Det var dette som også var utgangspunktet for en formidabel utvikling av en kvinnelig offentlig sfære i siste del av 1800-tallet. Det at kvinner møtte stengte dører i det offentlige lå til grunn for en svært egen foreningsutvikling med utgangspunkt i det borgerlige – og delvis sosialistiske – kvinnekrav. Ingeborg W. Owesen skriver i *Norsk likestillingshistorie* at kvinner ønsket seg ut av lukkede rom, og at temaer som kvinneidealer og kvinneroller ble tatt opp i en offentlig meningsutveksling i 1880-årene, noe som førte til større handlingsrom og organisering i kvinnesaksforeninger.⁷⁸

Det følte nok tryggere å skulle uttale seg i et kvinnelig miljø. Derfor antok en at en egen kvinneforening rent praktisk kunne mobilisere flere kvinner til fredssaken enn gjennom å organisere seg med menn.⁷⁹ Dette kan være noe av årsaken til at Norges Fredsforening ikke «overtok» virksomheten til Kvindernes Fredsforening da den ble etablert et år senere. Foreningene fungerte uavhengig av hverandre, men med flere overlappende medlemmer og programsaker. Limet i det hele var Dikka Møller. Samtidig er det viktig å understreke at den nasjonale fredsbevegelsen og den kvinnelige fredsbevegelsen i Norge hadde ulike utgangspunkt og tilblivelseskontekster. I den kvinnelige fredsbevegelsen var det ikke unionsoppløsningen og Norges selvstendighet som var toneangivende, slik som det var i den nasjonale fredsbevegelsen. Den opererte i stedet ut fra en bredere kvinnebevegelse der

⁷⁶ Koht, *Norske kvinners nasjonalråd 25 år* (Oslo: Steenske forlag, 1929), 9.

⁷⁷ Hagemann mfl., *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020), 319.

⁷⁸ Owesen, «Fra lukkede til offentlige rom», 111.

⁷⁹ Erichsen, *Norske kvinners liv og kamp* (Res Publica, 2018), 201.

kvinner sak og formelle rettigheter til kvinner sto i sentrum for aktiviteten. Den var således en del av en kvinnepolitisk bevegelse som i sin karakter og opprinnelse pekte utover Norge.

Mye av den tidlige kvinneaktivismen i Vesten utviklet seg fra kvinners bidrag i avholdsbevegelsen, deres arbeid mot prostitusjon, fred og slike religiøse og moralske reformer.⁸⁰ Også i Norge var de religiøse foreningene tidlig en akseptert form for kvinnesamvær. Denne aktivismen tidlig på 1800-tallet dannet et forsiktig utgangspunkt for et kvinnepolitisk nettverk. Mot slutten av 1800-tallet kom kvinners rettigheter på agendaen, og det oppsto en tanke om at dette ikke bare var et nasjonalt anliggende, men noe man burde jobbe for på tvers av landene. Dette innebar tidlig oversettelser av bøker, avisartikler og lignende, slik at det ble en transnasjonal diskusjon og utvikling av en feministisk teori.⁸¹ Spesielt viktig for denne diskusjonen var John Stuart Mills bok *Kvinnenes underkuelse*, som kom i 1869. Han mente blant annet at kjønnsforskjellene ikke måtte være så store som de var, at det ikke var noe naturlig i at menn skulle regjere over kvinner, og at kvinner kunne kultiveres gjennom utdanning.⁸² Ifølge Gina Krog var litteraturen veldig viktig for den gryende kvinnebevegelsen: «Det man læste i tiden omkring ottiaarene brakte imidlertid bud paa bud netop til kvinderne. I vor hjemlige literatur begyndte kvindefrigjørelsens ideer at gjøre sig sterkere og sterkere gjældende».⁸³ I Norge bidro disse ideene til at kvinner samlet seg for å diskutere kvinners frigjøring, og det var etableringen av en diskusjonsklubb for kvinner, Skuld, som skulle bli startpunktet for den organiserte kvinnesaken i Norge. Skuld ble startet av noen engasjerte gymnasiaster i 1883, og flere av medlemmene skulle komme til å bli de mest fremtredende i kvinnesaksbevegelsen.⁸⁴ Dette var foruten Krog også Randi Blehr, Anna Bugge Wicksell, Betzy Kjelsberg, Cecilie Thoresen Krog, Laura Rømcke Schjødt, Fernanda Holst Nissen og Mathilde Schjøtt.⁸⁵ Alle kvinnene kom senere på en eller annen måte til å engasjere seg i fredssaken gjennom sine verv eller foreningsdeltakelse.

Karakteristisk for det norske kvinnesaksmiljøet var at det var lite, og generasjonen fra 1880-årene, kjennetegnet av kvinner med et brennende engasjement, skulle bli dominerende i de fleste kvinnesaksforeninger og engasjement frem til unionsoppløsningen. En sentral forening i

⁸⁰ Sandell, *The Rise of Women's Transnational Activism* (I. B. Tauris, 2015), Perlego, kap. 2 – Early activism.

⁸¹ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 14.

⁸² Hagemann mfl., *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020), 318.

⁸³ Krog, «Organisation», 60.

⁸⁴ Hagemann mfl., *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020), 319.

⁸⁵ Agerholt, *Den norske kvinnebevegelses historie* (Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1973), 73–75.

perioden var den allerede omtalte Norsk Kvindesagsforening (NKF), først ledet av Hagbard E. Berner, bankdirektør og stortingsrepresentant for Venstre.⁸⁶ I samarbeid med Krog stiftet Berner foreningen i 1884, og både Ragna Nielsen, Anna Bugge Wicksell, Randi Blehr og Fredrikke Marie Qvam var innom som ledere i de første årene.⁸⁷ Foruten Qvam var dette kvinner som også skulle komme til å bli sentrale i fredsbevegelsen i senere tid. Verdt å nevne her er at Krog, Nielsen og Qvam i tillegg ble sentrale pådrivere i kvinnenens stemmerettsbevegelse i Norge. Etter innføringen av allmenn mannlig stemmerett i 1898 fikk Kvindestemmeretsforeningen konkurranse fra Landskvindestemmeretsforeningen (LKSF), ledet av Fredrikke Qvam.⁸⁸ Hun var også leder i Norske Kvinders Sanitetsforening, enda en forening som hadde sitt utspring i NKF, og som var blitt stiftet på initiativ fra Blehr, Thoresen Krog og Qvam i 1896.⁸⁹ Jeg vil komme tilbake til flere av disse kvinnene og organisasjonene, samtidig som denne opprøpsingen av borgerlige kvinner som engasjerte seg i ulike kvinneforeninger illustrerer hvor overlappende foreningsdannelsene var i den tidlige kvinnebevegelsen. Etableringen av Skuld førte til etableringen av NKF, og mange kvinnesaksforeninger med ulike formål vokste igjen ut av NKF. I tillegg arbeidet de ledende kvinnene i flere organisasjoner av gangen, og de var engasjert i flere saker av gangen. Arbeid for kvinners stilling, stemmerett og fred gikk hånd i hånd. Med Randi Blehrs egne ord: «Kvindesaksspørsmålet blev aktuelt i følge med den nye politiske aand og de demokratiske fremstøt – og fredsiderne slog da ogsaa ned i kvindernes leir».⁹⁰ Det var i dette miljøet fredsiderne oppsto, og fredsarbeidet hang sammen med kvinnesaksarbeidet.

«Fredsiderne slog da ogsaa ned i kvindernes leir»

Fredsbevegelsen og kvinnesaksbevegelsen var tett knyttet også i utlandet. Muligens tettere knyttet enn noen annen kvinnesak, ifølge historiker Joyce Berkman.⁹¹ På bakgrunn av de transnasjonale nettverkene kvinner hadde dannet seg i den tidlige aktivismen, blant annet i avholdsbevegelsen på 1800-tallet, begynte kvinner å organisere seg for kvinners rettigheter og frigjøring på slutten av 1800-tallet.⁹² Stemmerettsbevegelsen ble den første transnasjonale masseorganiseringen av kvinner, og det var dette miljøet fredsbevegelsen gikk ut fra. Det var ingen tilfeldighet at den tidlige fredsaktivismen toppet seg samtidig som den tidlige

⁸⁶ Koht, *Norske kvinners nasjonalråd 25 år* (Oslo: Steenske forlag, 1929), 8.

⁸⁷ Qvam, «Norsk kvindesagsforening», 210–212.

⁸⁸ Hagemann mfl., *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020), 323.

⁸⁹ Schram, *Veiviser til velferdssamfunnet* (Oslo: Boksenteret A/S, 1995), 33.

⁹⁰ Blehr, «Kvinderne og fredsbevegelsen», 97.

⁹¹ Berkman, «Feminism, War, and Peace Politics», 146.

⁹² Sandell, *The Rise of Women's Transnational Activism* (I. B. Tauris, 2015), Perlego, kap 2 – Early activism.

kvinneaktivismen, for bevegelsene bygget på hverandre. For eksempel så inkluderte Europas andre fredsforening, Ligue Internationale de la paix et de la liberté (1867), kvinnelig frigjøring i programmet sitt. Den første europeiske kvinnefredsforeningen, Association Internationale des Femmes, etablert i 1868, arbeidet både for fred og kvinnesak.⁹³ Den franske feministen Eugénie Potonié-Pierre etablerte den første franske fredsforeningen i 1895, International des Femmes, sammen med den engelske pasifisten Ellen Robinson, sekretæren i The British Peace Society.⁹⁴ Potonié-Pierre var også lidenskapelig opptatt av kvinners rettigheter, og mente at man ikke kunne lage et internasjonalt fredsprogram uten å inkludere dette.

Dette er alle eksempler på at fredsorganisasjoner engasjerte seg i kvinnesak, men det gikk også andre veien: Kvinnesaksforeninger engasjerte seg for fred. International Council of Women (ICW), den første internasjonale kvinneorganisasjonen, ble etablert i 1888. Denne skulle være en inkluderende forening som representerte ulike interesser, og organisasjonen ble derfor ikke stiftet på et spesifikt program. ICW unngikk å ta parti i kontroversielle spørsmål, slik som stemmerett.⁹⁵ Akkurat som i NKF, så ble det for splittende for en ung organisasjon å påta seg stemmerettskampen, spesielt hvis man søkte å favne bredt for å nå en større medlemsmasse. Et spørsmål som var lettere å samles om var fred, og komiteen for fred- og voldgift ble den første nedfelte komiteen i organisasjonen.⁹⁶ Fredsarbeid ble over tid sentralt i arbeidet til ICW, og dermed også i den norske avdelingen, Norske Kvinders Nationalraad, etablert og ledet av Gina Krog fra 1904.⁹⁷ Etersom ICW ikke ville ta opp stemmerett på programmet, ble det i 1904 dannet en ny forening som hadde internasjonalt arbeid for stemmerett som hovedsak. Denne het International Women's Suffrage Alliance (IWSA), og ble stiftet under ledelse av den amerikanske kvinneverettsforkjemperen Carrie Chapman Catt.⁹⁸ Over tid så tok IWSA opp flere saker på agendaen, blant annet fred. For flere av medlemmene var det naturlig at fredssaken vokste ut av stemmerettskampen, mye fordi kravet om stemmerett hadde blitt begrunnet med et ønske om innflytelse i slikt arbeid.⁹⁹

⁹³ Cooper, «Women's participation in European peace movements», Perlego.

⁹⁴ Cooper, «Women's participation in European peace movements», Perlego.

⁹⁵ Sandell, *The Rise of Women's Transnational Activism* (I. B. Tauris, 2015), Perlego, kap. 2 – Early organisations.

⁹⁶ Berkman, «Feminism, War, and Peace Politics», 146.

⁹⁷ Koht, *Norske kvinners nasjonalråd 25 år* (Oslo: Steenske forlag, 1929), 11.

⁹⁸ Sandell, *The Rise of Women's Transnational Activism* (I. B. Tauris, 2015), Perlego, kap. 2, – Early organisations.

⁹⁹ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 21.

Det ble laget en sammenheng mellom fred og stemmerett også i Norge. På kvinnelige fredsmarkeringer i 1899 var stemmerett en av de viktigste sakene som ble diskutert, og man argumenterte for at kvinnelig stemmerett ville gagne fredssaken.¹⁰⁰ Fredssaken vokste derfor ut av kvinnestemmerettskampen i Norge, mye på grunn av den splittende effekten kampen for stemmerett hadde i kvinnesaksforeningene. Som nevnt var det en splittelse i stemmerettsforeningene, hvor noen ønsket fullstendig likestilling med mennenes stemmerett, slik som Gina Krog og Fredrikke Qvam. Andre, som Ragna Nielsen og Anna Rogstad, mente at man burde lempe på det prinsipielle kravet for å ha bedre sjanse til å vinne frem.¹⁰¹ Dette endte i to ulike stemmerettsforeninger. Splittelsen gjorde det vanskelig å skulle lede en samlet kvinnebevegelse, noe som hindret oppslutningen til NKF, og gjorde det vanskelig å skulle danne en landsomfattende kvinnesaksorganisasjon.¹⁰² Enda viktigere så førte stemmerettsspørsmålet til at flere konservative styrte fullstendig unna kvinnesaksforeninger, fordi kampen for kvinnesak og stemmerett virket umulig å skille. Dette gjaldt blant annet flere kristne som var imot kvinnelig stemmerett i det hele. Elise Welhaven Gunnerson, en av lederne i LKSF og skribent i *Urd*, så seg nødt til å forklare dette i et innlegg i bladet i 1907. For å oppklare misforståelser skrev hun:

De, som frygter den (kvinnesak) mest, kjender den mindst. Kvindesagsforeningen arbeider ikke for Kvinders Stemmeret. Vist nok tilhører kanske en Flerhed af dens Medlemmer en af Kvindestemmeretsforeningerne, men det er ingen Nødvendighed. Den har ikke Stemmeret paa sit program». ¹⁰³

Arbeid for fred kunne i større grad forene kvinnene i kvinnesaksforeningene, og var for det meste samlende uavhengig av tilhørighet til et politisk parti eller religion. Med unntak av arbeiderkvinnene.

De første kvinnesaksforkjemperne var i utgangspunktet en relativt uniform gruppe. De var som regel fra middelklassen, gift, og mange hadde allerede en tilkobling til politikken. Kvinnesaksbevegelsen var nært knyttet til Venstre helt fra begynnelsen. Både Randi Blehr, Gina Krog, Fredrikke Marie Qvam og Betzy Kjelsberg er eksempler på kvinner som var godt etablerte i partiet.¹⁰⁴ Flere av disse var tilknyttet politikken og den nye politiske eliten fra 1884, gjennom ektemennene sine. Randi Blehr var gift med venstremannen Otto Blehr, som

¹⁰⁰ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 93.

¹⁰¹ Hagemann mfl., *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020), 397.

¹⁰² Moksnes, *Likestilling eller særstilling* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984), 213.

¹⁰³ Gunnerson, «De kristelige Foreninger og Kvindesagen», 250.

¹⁰⁴ Lønnå, *Stolthet og kvinnekamp* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1996), 18.

var Norges statsminister flere ganger. Fredrikke Marie Qvam var gift med Ole Anton Qvam, justisminister i to omganger for Venstre og Norges statsminister i Stockholm.¹⁰⁵ Mange av kvinnene hadde altså allerede et stort politisk nettverk, og selv om de ikke selv kunne delta i partipolitikken, arbeidet de ikke uavhengig av de partipolitiske linjene.

Arbeiderkvinnene inngikk ikke i den tidlige kvinnesaksbevegelsen, og Owesen har i *Norsk Likestillingshistorie* påpekt at det først og fremst var borgerskapskvinnene som var underlagt og ville befri seg fra de strenge kjønnsrestriksjonene for å få stemmerett, utdanning eller mulighet til å forsørge seg selv. Arbeiderkvinnene forsørget allerede seg selv, og krevde heller bedre forhold på arbeidsplassen.¹⁰⁶ Den borgerlige kvinnebevegelsen og den kvinnelige arbeiderbevegelsen hadde altså to ulike utgangspunkt for organisering, og de borgerlige kvinnesakskvinnene så ikke helt arbeiderkvinnenes situasjon og behov de første årene etter organiseringen.¹⁰⁷ Dette skillet mellom borgerlige og sosialistiske kvinner i kvinneorganiseringen kom til å vedvare, og ettersom fredsbevegelsen hadde sitt utspring i kvinnesaksbevegelsen besto også fredsbevegelsen av den samme politiske skillelinjen mellom borgerlige og sosialistiske kvinner.

Transnasjonalt samarbeid

Dikka Møller var ikke selv aktivt med i kvinnesaksforeningene som vokste fram på midten av 1880-tallet i Norge. Hennes arbeid var først og fremst rettet mot fredssaken, det var den som var hennes «hjertebarn», som hun kalte det selv.¹⁰⁸ Hun hadde imidlertid kontakt med flere kvinnesakskvinner i både innland og utland, og dette nettverket stimulerte til etableringen av Kvindernes Fredsforening. Spesielt gjaldt dette Eugénie Potonie-Pierre, som direkte oppfordret Møller til å etablere en fredsförening. Møller var også sterkt påvirket av Bertha von Suttner, som ga ut boka *Ned med vaabnene* i 1889, i norsk oversettelse i 1891. Boka var en oppfordring til handling for fred, og ble en bestselger som inspirerte til fredsarbeid verden over.¹⁰⁹ Den var også til stor inspirasjon for Bernard Hanssen, og Suttner ble gitt betydelig plass i utgivelsene av *Det Norske Fredsblad*.¹¹⁰ Møller beskrev i et brev til Bjørnson i oktober 1894 hvor viktig boka var for fredssaken: «Blandt Bøger er Bertha Sutners fortiden min

¹⁰⁵ *Store norske leksikon*, s.v. «Anton Qvam», av Magnus A. Mardal, 16.11.2021. https://snl.no/Anton_Qvam.

¹⁰⁶ Owesen, «Fra lukkede til offentlige rom», 114 og 117.

¹⁰⁷ Owesen, «Fra lukkede til offentlige rom», 142.

¹⁰⁸ Nasjonalbiblioteket, Brevs. BB2, Dikka Møller, brev, 4. mai 1896.

¹⁰⁹ Berkman, «Feminism, War, and Peace Politics», 145.

¹¹⁰ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 91.

Veninde, som jeg graater og ler sammen med og deler ut allevegne. De som ikke af Denne kan blive klar over Fredsaagen vil ikke se».¹¹¹ Som hun skriver så leste hun den ikke bare selv, hun kjøpte den også inn for å spre budskapet. Suttner var spesielt opptatt av voldgift som verktøy for fred, og ifølge Randi Blehr var «at kunne faa kvinderne med i arbeidet for at støtte voldgiftkravet» også hovedgrunnen til at Møller etablerte Kvindernes Fredsforening.¹¹² Spesielt viktig ble dette for absolutte fredsvenner som Suttner og Møller fordi, som Blehr legger det frem, «efterhaanden forstod selv de ivrigste forsvarsmotstandere at Norge ikke kunde avvæbne *alene*». Voldgift ville derfor være en trygghet, og føre til at stater turte å ruste ned.

Møller har skrevet at Kvindernes Fredsforening ble en del av The Women's Peace Legion etter oppfordring fra Mrs. Mary Frost Evans, og dermed ble de en del av The International Women's Peace Society.¹¹³ Jeg finner ikke noe som het The International Women's Peace Society før 1919 og jeg finner heller ikke informasjon om en Women's Peace Legion. Sannsynligvis er dette Møllers direkte oversettelse av det foreningene ble kalt på norsk, Kvindefredsligaen og Det Internationale Kvindefredsforbund.¹¹⁴ Det er nok snakk om en av de to organisasjonene Mary Frost Evans var engasjert i. Noen som har laget en side om henne på Wikipedia hevder at hun var i styret i både Universal Peace Union og The Women's International Peace Union, men det er den eneste nettsiden jeg finner som omtaler dette. Selv om det er vanskelig å finne mer informasjon, er det ikke grunn til å tvile på at de var en del av en amerikansk fredsorganisasjon. Det jeg derimot har funnet mye informasjon om er samarbeidet mellom Kvindernes Fredsforening og Ligue des Femmes pour le Désarmement, som ble dannet av sosietetsfrue Prinsesse Gabrielle Wiesniewska i 1896.¹¹⁵ Hun hadde ikke vært politisk aktiv tidligere, men brukte sitt brede nettverk av velstående kvinner for å etablere en organisasjon for fred. Denne hadde internasjonal avvæpning som fremste sak, noe som var relativt radikalt på denne tiden. Det ble over tid problematisk å vektlegge et verktøy for fred over andre i en internasjonalt voksende organisasjon, og i 1899 byttet den navn til Alliance Universelle des Femmes pour la Paix.¹¹⁶ Delen om avvæpning ble dermed fjernet fra navnet, og organisasjonen ble noe mer åpen for et nasjonalt forsvar.

¹¹¹ Nasjonalbiblioteket, Brevs. BB2, Dikka Møller, brev, 14. oktober 1894.

¹¹² Blehr, «Kvinderne og fredsbevægelsen», 97.

¹¹³ Riksarkivet, The Work for Peace in Norway, Blehr, beretning av Dikka Møller, 2.

¹¹⁴ Møller, «Det norske fredsarbeide», 198.

¹¹⁵ Cooper, «Women's participation in European peace movements», Perlego.

¹¹⁶ Cooper, «Women's participation in European peace movements», Perlego.

Dette var altså noen av Kvindernes Fredsforenings største påvirkningskilder, samt de som organisasjonen skulle komme til å samarbeide med. Det var nok disse utenlandske forholdene N. J. Sørensen viste til da han omtalte kvinnenenes engasjement i Norges Fredsforening, og sa at kvinnene «stod allesammen ligesom i et intimere forhold til fredssagen; de kjendte den udenlands fra».¹¹⁷ Dette er også mitt hovedargument i dette kapitlet: At transnasjonalt, og delvis også i Norge, var kvinnenenes arbeid og organisering for fred en del av deres arbeid og organisering for kvinnesak. I tillegg, og dette er viktig, var det bevegelser utenfor Norges grenser som fikk de norske kvinnene til å engasjere seg for fred.

Ifølge Dikka Møller var det en spesiell hendelse utenfor Norge som virkelig satte i gang kvinnenenes fredsarbeid i Norge. Den russiske tsaren hadde i 1898 sendt ut en oppfordring til «alle civiliserede staters regjeringer» om å samles for en konferanse til fordel for internasjonal avvæpning.¹¹⁸ Møller oppfordret alle kvinner til å sende inn en takkeadresse til tsaren, og skrev at kvinner i mange land allerede hadde forsøkt å opparbeide en stemning mot militarismen, med prinsesse Wiesniewska i front. Flere hadde følt at det var nytteløst å arbeide for avvæpning «før man fik de store folk med», men dette skulle visstnok løse seg nå.¹¹⁹ Oppropet fikk på kort tid 1348 underskrifter. Møller samlet også inn underskrifter til en lignende adresse på vegne av Norges Fredsforening, og denne fikk til sammenligning 50 000 underskrifter.¹²⁰ Selv om hun samlet langt færre underskrifter fra den kvinnelige fredsbevegelsen mente Møller at tsarens oppfordring var avgjørende for kvinners fredsarbeid. Sannsynligvis var det veldig motiverende for fredsarbeidet å se at mektigere ledere engasjerte seg i arbeidet, og den bidro blant annet til at 64 nye medlemmer meldte seg inn i Kvindernes Fredsforening.¹²¹ Dette var en stor økning, da Kvindernes Fredsforening før Haagkongressen i 1899 talte 40 medlemmer.¹²²

Haagkongressen i 1899 og de norske kvinnenenes engasjement

Da Haagkongressen ble gjennomført i 1899, arrangerte Cläre Mjøen, sekretær i Kvindernes Fredsforening, Ragna Nielsen, leder i NKF, og Dikka Møller, et offentlig

¹¹⁷ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 32.

¹¹⁸ Møller, «Takadresse til Zaren», 290.

¹¹⁹ Møller, «Takadresse til Zaren», 290.

¹²⁰ Møller, «Det norske fredsarbeide», 199.

¹²¹ Møller, «Det norske fredsarbeide», 198.

¹²² Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 93.

demonstrasjonsmøte. De siterte Bjørnsøns «Fred», og foreslo en adresse til Haag: «Vi norske kvinner blander vore røster i nationernes hær, som enstemmig verden over lyder fred. Vi hilser med haab og fortrøstning den nye tid, da magten ikke længer skal undertrykke retten, men hvor retten blir en uimotstaaelig magt».¹²³ Denne vant sterk tilslutning blant kvinnene. Det ble gjort lignende demonstrasjonsmøter i flere norske byer, blant annet i Bergen og Ålesund. Man kan se på hendelsen som et eksempel på den transnasjonale kraften i de norske kvinnenes fredsarbeid. For det første initierte det underskriftkampanjer i flere internasjonale organisasjoner, og mulighetene og makten av å være samlet i slike større internasjonale organisasjoner ble tydeligere. Historiker Maartje Abbenhuis har påstått at den mest suksessfulle mobiliseringen rundt Haagkongressen kom fra nettopp kvinneorganisasjonene, blant annet Alliance Universelle des Femmes pour la Paix.¹²⁴ Det ble en mulighet for organisasjoner som denne til å vise at fred var kvinnesak. For det andre kunne man i aviser verden over lese om den internasjonale støtten som ble gitt til kongressen.¹²⁵ Dette var nok også stimulerende for videre fredsarbeid, og i alt så var nok tsarens oppfordring og Haagkonferansen i seg selv viktig for hele den transnasjonale fredsbevegelsen. I Norge så man at Kvindernes Fredsforening fikk flere medlemmer, de fikk startet opp regelmessige møter, og forbindelsen med hovedkontoret i Paris ble tettere.¹²⁶

Bodil Erichsen skriver i *Norske kvinners liv og kamp* at det i 1897 ble etablert en internasjonal organisasjon som het «Kvindernes forening for avvæpning verden over», som Møller og Sørensen meldte seg inn i.¹²⁷ Denne presenteres uavhengig av Kvindernes Fredsforening, og som en egen organisasjon. Mats Rønning nevner også denne, og skriver at Møller i 1897 blir leder i organisasjonen kalt både «Den norske kreds af kvindernes forening for international afvæbning», «Kvinnenes verdensfredsforbund» og «Kvinneligaen for international afvæbning».¹²⁸ Møller brukte selv tittelen «Kvindeforbundet for International Afvæbning i Norge», da hun ba om underskrifter til den nevnte takkeadressen.¹²⁹ Dette har vært veldig forvirrende. Jeg har konkludert med at siden Kvindernes Fredsforening var innmeldt i en organisasjon som hadde både fransk tittel og endret navn, så tror jeg det har dukket opp mange navn på samme organisasjon. Anna Bøe, redaktør i *Urd*, skrev i 1899 at Wisniewska

¹²³ Blehr, «Kvinderne og fredsbevægelsen», 99.

¹²⁴ Abbenhuis, *The Hague Conference and International Politics*, (Bloomsbury Academic, 2018), 86.

¹²⁵ Abbenhuis, *The Hague Conference and International Politics*, (Bloomsbury Academic, 2018), 60.

¹²⁶ Møller, «Det norske fredsarbeide», 198.

¹²⁷ Erichsen, *Norske kvinners liv og kamp* (Res Publica, 2018), 125.

¹²⁸ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 93.

¹²⁹ Møller, «Takadresse til Zaren», 290.

var presidenten i Kvindeforbundet for International Afvæbning.¹³⁰ Dette tyder på at det rett og slett er snakk om en norsk oversettelse av Ligue des Femmes pour le désarmement, og ikke en egen organisasjon. Før 1900-tallet var det altså én kvinnelig organisasjon som utelukkende arbeidet for fred i Norge, nemlig Kvindernes Fredsforening, med pasifisten Dikka Møller som leder. Så hva med forsvarsspørsmålet? Fulgte medlemmene i Kvindernes Fredsforening den norske linjen her, eller den pasifistiske som dominerte i den transnasjonale bevegelsen?

Flere av kvinnene i den kvinnelige fredsbevegelsen i Norge fulgte ektemannens standpunkt i forsvarsspørsmålet. Et eksempel på dette var den relative fredsvennen Karen Grunde Koht, gift med den relative fredsvennen Halvdan Koht. På den andre siden hadde man Birgit Weltzien Sørensen, gift med N. J. Sørensen.¹³¹ Hun hadde det samme absolutte fredskravet som mannen sin, og var sekretær i Kvindernes Fredsforening. Andre som hadde en konsekvent pasifistisk linje var kvinner i arbeiderbevegelsen, og Sørensen endte derfor opp med å slutte seg til Arbeiderpartiets Kvinderforbund, som ble stiftet i 1901 i Kristiania, og på landsbasis i 1909.¹³² Arbeiderkvinnene arbeidet også for fred, men gjorde seg altså ikke gjeldende i den tverrpolitiske fredsbevegelsen hvor det var borgerlige kvinnesakskvinner som dominerte.¹³³ For mange kristne kom fredsarbeid naturlig, og Dikka Møller fant selv sin overbevisning i religionen. Møller hadde et stort ønske om å bli prestefrue, og mannen hennes, Edvard Møller, søkte prestekall flere ganger. At de var grundtvigianere satte en stopper for dette. De tilhørte nemlig en kristen retning som også var en form for folkelig kulturbevegelse, skapt av dansken Nikolai Frederik Severin Grundtvig.¹³⁴ Sentralt sto tanken om at menneskene skulle opplyses og engasjeres. Dette var viktig også i fredsbevegelsen, og flere fredsvenner, blant annet Bajer, Konow, Sørensen og Bjørnson var sterkt påvirket av grundtvigianismen.¹³⁵

Møller og Bjørnson hadde i tillegg et veldig nært vennskap, og Bjørnson var ofte på besøk i Smålenene hvor hun holdt til. Først på Thorsø gård, og etter at Møllers ektemann Edvard døde, på enkesetet kalt Under Lien.¹³⁶ De brevvekslet jevnlig i omtrent førti år, og hun holdt

¹³⁰ Bøe, «Den store Fredsbevægelse», 181.

¹³¹ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 33.

¹³² *Store norske leksikon*, s.v. «Arbeiderpartiets kvinnebevegelse», av Elisabeth Lønnå, lest 30. april 2023 https://snl.no/Arbeiderpartiets_kvinnebevegelse.

¹³³ Erichsen, *Norske kvinners liv og kamp* (Res Publica, 2018), 201–202.

¹³⁴ *Store norske leksikon*, s.v. «Grundtvigianismen», av Nils Egede Bloch-Hoell og Svein Ivar Langhelle, lest 2.12.2021. <https://snl.no/grundtvigianismen>.

¹³⁵ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 26.

¹³⁶ Grande, *Kai Møller* (Oslo: Gyldendal norsk forlag), 50.

ham oppdatert på fredssaken da han bodde i utlandet. Bjørnson var en relativ fredsvenn, og denne uenigheten kom tidvis opp i brevene. Blant annet skrev hun i juli 1894: «Du siger kjære B, at Geværene ikke kan nedlægges saa længe vi ikke har Voldgift og Forbund, men at virkelige Fredsvenner kan ville morderisk Selvforsvar skjønner jeg ikke. Du skal ikke slaa ihjæl, er for meg absolutt».¹³⁷ Her ser man også koblingen mellom absolutt fredssyn og religion, hvor fredsarbeidet ble begrunnet i de ti bud. I en periode så virker det likevel ikke ødeleggende på vennskapet deres at de er såpass uenige, og Møller ber ham igjen og igjen om å komme til Norge for å arbeide for fred. Blant annet skriver hun i oktober 1894: «Gud styrke og ruste Dig fremdeles til Freds-Striden, den trenges nu høvelig. Hvorfor! hvorfor skal Du være saa langt borte? Intet Sted i Verden kunde Du saarere trængs».¹³⁸ Hun arbeidet altså for at han skulle komme hjem og bidra i fredsarbeidet, allerede før Norges Fredsforening ble etablert. Den stemningen endret seg plutselig da Bjørnson kalte N. J. Sørensen og de absolutte fredsvennene som var enig med ham for «Fredsfaar» i april 1896.¹³⁹ Dikka Møller tok dette veldig tungt, at «denne bagsmak og latterparol just skulde komme fra deg hvis vendskab – Fredsvenskab jeg hadde sadt saa meget ind paa».¹⁴⁰ Det går i juni samme år så langt at Møller til slutt legger opp til å avslutte vennskapet, og skriver «Saa Himmelen var ikke nøiere over vor Helligdom, trods alle disse aars Prøvelser og Bekjendsskab end at Du her nu i mit Hjem har gaaet med alle disse stygge Bagtanker? Gud tilgive Dig! Jeg forstaar Dig ikke dette. Tak for gammelt Hjertelag. Din fordums absolutte, nu kun betingede D. Møller».¹⁴¹ Vennskapet hadde tidligere tålt at Bjørnson gikk bort fra kristendommen og angrep ideene til Grundtvig, og de visste allerede at de var uenige i forsvarsspørsmålet.¹⁴² Derfor kan man anta at sårheten i krangelen sannsynligvis skyldes valg av ord; det var ikke lenger en saklig debatt, og han gjorde narr av hennes standpunkt i fredssaken, som hun holdt så kjær. Det sterke vennskapet og det store målet om fred seiret til slutt, og de bestemte seg for at de ikke ble enige, og at de skulle komme seg videre.¹⁴³

Brevvekslingen mellom Møller og Bjørnson viser hvor fast etablereren av Kvindernes Fredsforening i Norge sto i sitt absolutte fredssyn. Likevel ønsket hun selv ikke etter denne striden at Bjørnson skulle trekke seg tilbake fra fredsarbeidet. Hun ville at han skulle komme

¹³⁷ Nasjonalbiblioteket, Brevs. BB2, Dikka Møller, brev, 07. juli 1894.

¹³⁸ Nasjonalbiblioteket, Brevs. BB2, Dikka Møller, brev, 14. oktober 1894.

¹³⁹ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 3.

¹⁴⁰ Nasjonalbiblioteket, Brevs. BB2, Dikka Møller, brev, 4. mai 1896.

¹⁴¹ Nasjonalbiblioteket, Brevs. BB2, Dikka Møller, brev, 17. juni 1896.

¹⁴² Mohr, *Katti Anker Møller* (Oslo: Tiden norsk forlag, 1976), 21.

¹⁴³ Nasjonalbiblioteket, Brevs. BB2, Dikka Møller, brev, 22. juli 1896.

til Norge for å veilede og lede både de relative og absolutte fredsvennene i Norges Fredsforening.¹⁴⁴ Hun visste at det var mulig, for hun gjorde det selv. I Norges Fredsforening ble hun valgt til leder etter at Sørensen måtte gå av fordi hans absolutte fredssyn skapte konflikter i foreningen. Til tross for at hun hadde det samme fredssynet, var Møller til forskjell fra Sørensen en samlende figur i foreningen. Hun mente nemlig at det var godt for saken at de ulike holdningene kom frem, og at de ulike meningene alle hadde plass i Norges Fredsforening.¹⁴⁵ Det samme gjaldt for Kvindernes Fredsforening. Et eksempel på dette er situasjonen hvor foreningen skulle diskutere innmelding i det som da het Ligue des Femmes pour le Désarmement. Den franske foreningen var på dette tidspunktet fremdeles sentrert rundt avvæpning, og krevde at medlemsforeningene skulle forfekte en alminnelig avvæpning. På grunn av den nasjonale situasjonen i Norge, var det da flere som motsatte seg innmeldelse. For å melde seg inn så ble det dermed tilføyd i paragrafene at foreningen «respekterer fædrelandsforsvarets hellige sak».¹⁴⁶

Det har vært en oppfatning om at Møller selv var forsvarsvillig, ettersom hun var leder for en forening med forsvarsvillige medlemmer, noe som også står på nettsiden om henne på Store Norske Leksikon i 2023.¹⁴⁷ Dette stemmer ikke. Som brevene til Bjørnson viser, vek hun aldri fra sitt absolutte fredssyn personlig. Men Møller proklamerte det ikke nødvendigvis, og hun har selv skrevet at «mit personlige standpunkt som absolutt Fredsven – det jeg aldrig har faldt paa at paatvinge nogen».¹⁴⁸ Denne holdningen var sannsynligvis helt avgjørende for at den kvinnelige fredsbevegelsen holdt seg samlet gjennom de konfliktfylte årene rundt unionsoppløsningen. Den borgerlige kvinnesaksbevegelsen viste derimot et langt mer nasjonalt sinnelag. Det betød at den kvinnelige fredsbevegelsen engasjerte seg parallelt med å støtte norsk forsvar og opprustning.

Noe diskusjon rundt problemstillingen pasifisme eller forsvar var det også i den kvinnelige fredsbevegelsen, men det ble aldri et avgjørende punkt i arbeidet. Kvindernes Fredsforening var en forsvarsvillig organisasjon, selv om de hadde Møller som leder. Møller valgte selv en forsvarsvillig etterkommer, Randi Blehr, som ble leder i Kvindernes Fredsforening i 1903.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Nasjonalbiblioteket, Brevs. BB2, Dikka Møller, brev, 16. mars 1897.

¹⁴⁵ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 34.

¹⁴⁶ Møller, «Det norske fredsarbeide», 198.

¹⁴⁷ *Norsk biografisk leksikon*, s.v. «Dikka Møller», av Elisabeth Lønnå, lest 8. februar 2022. https://nbl.snø.no/Dikka_M%C3%B8ller.

¹⁴⁸ Nasjonalbiblioteket, Brevs. BB2, Dikka Møller, brev, 06. mai 1896.

¹⁴⁹ Blehr, «Kvinderne og fredsbevægelsen», 100.

I tillegg, ble Dikka Møller valgt som medlem av den internasjonale freds- og voldgiftskomiteé i ICW i 1904.¹⁵⁰ Hun skulle altså representere det norske kvinnefredsarbeidet, uten at det var problematisk at hun hadde et annet syn enn flertallet når det gjaldt forsvarssaken.

Forsvarssaken var nemlig på dette tidspunktet et nasjonalt anliggende, og i mye av det kvinnelige fredsarbeidet – som var koblet til den transnasjonale fredsbevegelsen – var ikke den nasjonale situasjonen relevant.

Konklusjon

Historikere har vært opptatt av årene opp mot Norges uavhengighet i skrivingen om norsk fredsbevegelse og følgelig startpunktet for den norske fredstradisjonen. Den norske historien om fredsbevegelsen er skrevet med Norges Fredsforening i sentrum, og de nasjonalpolitiske forutsetningene for etableringen av denne. Med blick for dette så finner man at den politiske utviklingen i årene før unionsoppløsningen definerte innholdet i fredsforeningen.

Fredsdiskursen i Norges Fredsforening var noe inspirert av utlandet, gjennom internasjonale nettverk og innflytelsesrike enkeltpersoner. Det var imidlertid nasjonalpolitiske forutsetninger som sto i sentrum av etableringen, engasjementet, konfliktene og virksomheten i Norges Fredsforening.

Kvinnesaken og stemmerettskampen hadde allerede skapt et transnasjonalt fellesskap, og fredsarbeidet oppsto i dette, og ble en forlengelse av samarbeidet kvinnene hadde oppnådd i stemmerettskampen. Dermed hadde kvinnene allerede et utgangspunkt for etablering av fredsorganisasjoner da det kom oppfordringer fra utlandet. I den nasjonale fredsbevegelsen var det derimot den spente nasjonale situasjonen opp mot unionsoppløsningen som førte til oppslutning i fredsforeningen. Den kvinnelige fredsbevegelsen var inspirert av den transnasjonale fredsdiskursen fra begynnelsen, men i enda større grad kvinnesaksdiskursen. De var opptatt av kvinners frigjøring, ikke primært nasjonens. Arbeidet for kvinnenes selvstendighet og uavhengighet sto såpass sterkt i kvinnesaksmiljøet da fredsorganisasjonene oppsto, at skillene mellom kvinneaktivismen og fredsaktivismen er utydelige. For det første var de mest sentrale aktørene engasjert på tvers av organisasjoner. For det andre ble kvinnesak og fred tatt opp i de samme organisasjonene fordi fred ble et samlende punkt, uavhengig av stridigheter rundt politikk og stemmerett. For det tredje ble de direkte koblet

¹⁵⁰ Koht, *Norske kvinners nasjonalråd 25 år* (Oslo: Steenske forlag, 1929), 57.

sammen som avhengig av hverandre. Fremskritt i arbeidet med kvinnesak ville føre til fremskritt i fredsarbeidet, og omvendt.

Kontinuiteten i fredsarbeidet var kvinnene i Kvindernes Fredsforening. I den nasjonale fredsbevegelsen sto Norges uavhengighet i sentrum, og på grunn av den pågående nasjonalpolitiske situasjonen så ble de relative og absolutte fredsvennene aldri enige om én linje. Den nasjonale fredsbevegelsen mistet momentum da den gikk over på den pasifistiske siden, et valg som ble tatt dårlig imot av folket i en tid med krigsfrykt og opprustning, og de fikk dermed aldri reell politisk innflytelse. De fikk heller ikke organisert seg internasjonalt, fordi det ikke var interesse for det i en fredsforening som hadde oppstått av engasjement for den særnorske politiske situasjonen. De aller fleste norske kvinnene i fredsbevegelsen hadde også nasjonale interesser, og en mening angående unionsoppløsningen og nedrustningsspørsmålet. I tillegg hadde de politiske bånd til den etter hvert opprustningsvillige Venstresiden. Til tross for dette ble det aldri et avgjørende stridspunkt i den kvinnelige fredsbevegelsen, fordi den oppsto og opererte i en annen kontekst, og i stor grad arbeidet utover Norges grenser. Det var ikke de nasjonale interessene som styrte kvinnefredsorganisasjonene, slik som de gjorde i Norges Fredsforening. Ikke minst unngikk Kvindernes Fredsforening større konflikter rundt forsvarsspørsmålet takket være lederevnene til Dikka Møller, som var åpen for ulike meninger i organisasjonen og aldri krevde en felles linje for foreningsdriften.

Kapittel 3: For fred og fedreland

Folke-villiens første dannelse sker paa mødrenes fang. Og *vil* derfor kvinderne med sin indflytelse som mødre støttet fredsarbeidet, er dets seier *viss*. Med sin medfødte afsky for vold, sin naturlige medfølelse med alt, som lider, er kvinden særlig skikket til at vække og værne om fredstanken hos folkene.¹⁵¹

Disse innledende ordene tilhørte Dikka Møller, den norske fredskvinnen som sto i bresjen for den organiserte fredsbevegelsen i Norge rundt 1900. Spesielt i den kvinnelige delen av bevegelsen var Møller en foregangskvinne. I en tid hvor det sto om nasjonens fremtid skulle hennes og andre kvinners innsats bli viktig for å holde fredsarbeidet oppe. Som dette sitatet indikerer, spilte kvinner en spesiell rolle i arbeidet for fred i kraft av å være mødre, og gjennom sine menneskelige kvaliteter og avsky for vold.

Argumentet om kvinners spesielle skikkethet til å skape fred i verden, er en form for forskjellsargumentasjon: En argumentasjon som tar utgangspunkt i at kvinner og menn er forskjellige, og fremhever kvinners spesielle egenskaper. Dette forskjellsargumentet ble også brukt av menn. Halvdan Koht, Bernard Hanssen og N. J. Sørensen, som alle var sentrale aktører og samarbeidet med Møller i den gryende og etter hvert mer fremtredende norske fredsbevegelsen, løftet frem den betydning kvinner hadde gjennom å være oppdragere av neste generasjon.¹⁵² Som mødre og oppdragere kunne kvinner altså hemme krigslysten og skape sunne, fredelige holdninger. For eksempel oppfordret dikterhøvdingen Bjørnstjerne Bjørnson i en tale fra 1902 kvinner til å engasjere seg i fredsarbeidet, fordi kvinnene kunne undertrykke voldsprinsippene og oppdra barna til å elske nye idealer som fred og broderskap.¹⁵³ Det betyr at denne formen for forskjellsargumentasjon med vekt på kvinners skikkethet til å skape fred fordi de også var mødre ble brukt både av begge kjønn for å få flere kvinner til å engasjere seg i fredsarbeidet.

I tillegg løftet fredskvinner som Møller fram sitt kjønns forskjellighet i et forsøk på å legitimere og understreke at også kvinner hadde en naturlig og like viktig rolle i det organiserte fredsarbeidet, ikke minst for å styrke sin egen rolle som leder av et kvinnelig fredsarbeid. Så der menn brukte forskjellsargumentet som et verktøy for å mobilisere kvinner

¹⁵¹ Dikka Møller, *Til Norges kvinder!*, hefte, 3.

¹⁵² Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 91.

¹⁵³ Blehr, «Kvinderne og fredsbevægelsen», 100.

til å støtte arbeidet for fred og selve fredstanken, ble det for fredsaktivister som Møller også en måte å understøtte at kvinner som henne selv hadde en likestilt plass i det organiserte fredsarbeidet. Hvordan holdt disse forskjellsargumentene seg i møte med unionsspørsmålet og faren for krig med svenskene? Og hvilken rolle kom kvinnene til å ta i arbeidet for fred og fedreland i denne tiden hvor forsvarsspørsmålet sto sentralt i norsk politisk debatt?

Den tilspissede situasjonen rundt det norske kravet om et eget norsk konsulatvesen som i 1905 skulle sprengte unionen med Sverige, utfordret den pasifistiske linjen og forskjellsargumentasjonen som det transnasjonale kvinnelige fredsarbeidet var tuftet på. Som vi så i forrige kapittel, var dette delvis forklaringen på hvorfor Norges Fredsforening (1895), som etter århundreskiftet fulgte en pasifistisk linje, hadde problemer med å holde sin aktivitet og organisasjon levende. Når Kvindernes Fredsforening (1894) initiert av Møller klarte det, betydde det at de ble mer nasjonalt orientert i denne perioden og også forlot sin tidligere pasifistiske linje som ble forfektet spesielt av den transnasjonale kvinnelige fredsbevegelsen. Så en tese i dette kapitlet er at Kvindernes Fredsforening i Norge måtte være forsvarsvillige skulle de overleve på kort sikt, men ikke nødvendigvis på lengre sikt. Så hvordan holdt diskursen om kvinnes forskjellighet seg da den nasjonale krisen var over? Og hvilken rolle fikk det internasjonale samarbeidet som de organiserte fredskvinnene var innlemmet i for den videre utviklingen av norsk fredsarbeid?

I dette kapitlet følger jeg kvinnes organiserte fredsarbeid i Norge fra årene før unionsoppløsningen til utbruddet av første verdenskrig. Vekten ligger på hvem de var, deres kjernesaker, og politiske argumenter i lys av den transnasjonale kvinnelige fredsbevegelsen på den ene siden, og sitt virke innenfor en nasjonal politisk kontekst på den andre.

Feministisk pasifisme i krigstider

Allerede fra begynnelsen av kvinners fredsarbeid i siste del av 1800-tallet, i Europa og i USA, sto argumentet om kvinners spesielle egenhet og bidrag sentralt. Kvinner måtte engasjere seg i fredssaken fordi de hadde noe annet å bidra med enn menn: De var naturlig fredelige, og kunne påvirke den neste generasjonen av menn. I en oversikt over norsk fredsarbeid i 1904 skrev Dikka Møller at det norske folk sent på 1800-tallet sluttet seg til den europeiske fredsbevegelsens store ideal: «en fast ordnet retstilstand mellem folkene med afskaffelse af al

vaabenanvendelse i stridigheter».¹⁵⁴ Målet på sikt var internasjonal avvæpning, for uten våpen ville det heller ikke finnes krig, og feministisk pasifisme var utbredt i den transnasjonale fredsbevegelsen. Samtidig som en kvinnelig fredsbevegelse ble etablert i Norge, ble trusselen om krig med Sverige mer og mer reell. Det kvinnelige fredsarbeidet i Norge var i stor grad vendt utover landegrensene, men det foregikk ikke i et vakuum. Fredskvinnene måtte også forholde seg til unionskonfliktene og forsvarsspørsmålene som preget den politiske situasjonen i hjemlandet. Den svenske historikeren Kjell Östberg har påpekt at de forsvarsvennlige kvinneorganisasjonene i Sverige periodevis hadde flere medlemmer enn de som hovedsakelig arbeidet for fred.¹⁵⁵ I Norge ble det også slik etter hvert som forholdet til svenskene tilspisset seg. Mange synes det var vanskelig å skulle ta en absolutt pasifistisk linje i frykt for angrep fra Sverige, og de fleste borgerlige feminister var for et sterkt militært forsvar da unionsoppløsningen nærmet seg.

Et eksempel på at kvinner tidlig engasjerte seg i forsvarsspørsmål var innsamlingen til en moderne torpedokrysser. Tilbake i november 1889 hadde det i flere av landets aviser blitt trykket et opprop til norske kvinner om å starte en innsamling, fordi kvinnene «elsker Freden, fordi det er os, som særlig lider under Krigens Rædsler, idet vi er henvist til at staa som uvirksomme Tilskuere til vore Kjæres Kamp og Opofrelses, netop derfor har vi Opfordring til af al Magt at værne om Freden».¹⁵⁶ Tanken var at kvinnene også skulle bidra i oppbyggingen av det norske forsvaret, og «Norges forsvar, Christianias Kvindekreds» ble dannet for å stå for innsamlingen. I underkant av ti år senere sto en topp moderne torpedokrysser, «Damernes Krigsskip», klar ved dokken i Horten.¹⁵⁷ Den ble døpt «Valkyrjen» til ære for kvinnene som hadde samlet inn pengene til den, etter et kvinnelig vesen i norrøn mytologi forbundet med krig og slag.¹⁵⁸

Argumentasjonen i de organiserte kvinnenenes opprop til støtte for fredssaken gjennom opprustning er interessant. For å oppfordre til innsamling til bygging av et fartøy med tungt artilleri brukes bildet på den spesielt fredselskende kvinnen. Der blant annet Dikka Møller mente at freden skulle sikres ved avvæpning, påsto altså andre at freden skulle vernes gjennom et sterkere forsvar. Dette siste var også en av begrunnelsene brukt for etableringen

¹⁵⁴ Møller, «Det norske fredsarbeide», 197.

¹⁵⁵ Östberg, Kjell 1999, referert i Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 115.

¹⁵⁶ Værnø og Sveri, *Kvinnenenes forsvarshistorie* (Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap, 1990), 7.

¹⁵⁷ Værnø og Sveri, *Kvinnenenes forsvarshistorie* (Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap, 1990), 7.

¹⁵⁸ *Store norske leksikon*, s.v. «Valkyrjen», av Ellen Marie Næss, lest 20. februar 2023. <https://snl.no/valkyrjer>.

av organisasjonen Norske Kvinners Sanitetsforening i 1896, en forening som arbeidet for «et kraftig vern som fredens beste vogter».¹⁵⁹ Fredrikke Marie Qvam, som ble foreningens første leder, var én av flere kvinnesakskvinner som hadde reist bekymring for at det ikke fantes noen sanitetstjeneste som kunne ta seg av potensielt sårede soldater om det skulle bryte ut krig med Sverige.

Forfatter og medstifter av Norsk Kvindesagsforening (NKF) Vilhelmine Ullmann hadde foreslått en kvinnelig forening for sanitetskurs allerede i 1890, men styret i NKF, med hennes datter Ragna Nielsen i spissen, mente det ikke var en sak for foreningen. Da det ble skrevet et innlegg i *Nylænde* i 1895 som foreslo at NKF burde diskutere verneplikt for kvinner i form av et slikt kurs, var interessen større.¹⁶⁰ På dette tidspunktet var Randi Blehr blitt leder i NKF, Fredrikke Qvam var blitt med i styret, og den politiske situasjonen med Sverige hadde utviklet seg. Fredrikke Qvam, Randi Blehr og Gina Krog meldte seg dermed inn i den første Kvinnenes arbeidskomité for Røde Kors, stiftet i desember 1895 med en tanke om å skape et kvinnenes Røde Kors.¹⁶¹ I en samtale med General Thaulow, presidenten i organisasjonen, spurte Qvam om en kunne stole på det militære helsevesenet i en eventuell krig med Sverige. Som fryktet svarte han at både han selv og hans underordnede hadde lovet troskap til kongen, ikke den norske befolkningen.¹⁶²

Den politiske mistilliten til ledelsen i Røde Kors hadde vært for sterk til at det ble aktuelt å lage en kvinneforening som gikk inn under denne. Likevel var behovet og ønsket om en kvinnelig organisasjon stort. Qvam beskrev motivasjonen med at kvinner:

med Bekymring saa, hvor uforberedt vort Land lå, og hvor mørkt det saa ud, hvis de Trudsler, som udslyngedes mod oss, kom til Udførelse. Og det som ængstede Kvinderne mest var, at vor Hær ikke var udstyret med det allernødvendigste av Sygemateriel for Felt, og at Sanitetsvæsenet heller ikke hadde Sygepleiersker, som kunde indkaldes til Pleie af Syge og Saarede under en eventuel Krig. [...] At ha et vel udstyret Sanitetsvæsen er en af Hovedbetingelserne for en Hærs kampdygtighed. Men det var *det* vi manglet.¹⁶³

Fremfor et kvinneforbund under Røde Kors ble Norske Kvinners Sanitetsforening (NKS) stiftet 26. februar 1896, på et møte kalt inn av NKF. Qvam ble valgt til leder, mens Randi

¹⁵⁹ Folkvord, «Fredskongressen i Haag», 14

¹⁶⁰ Folkvord, *Fredrikke Marie Qvam* (Viborg: Samlaget, 2017), 143

¹⁶¹ Folkvord, *Fredrikke Marie Qvam* (Viborg: Samlaget, 2017), 144

¹⁶² Folkvord, *Fredrikke Marie Qvam* (Viborg: Samlaget, 2017), 144

¹⁶³ Qvam, «Norske Kvinders Sanitetsforening», 12

Blehr, Cecilie Thoresen Krog, Margrethe Vullum og Pauline (Pylle) Horst ble styremedlemmer.¹⁶⁴ Sistnevnte ble for øvrig med i styret i Kvindernes Fredsforening, og var gift med nestlederen i Norges Fredsforening, Hans Jacob Horst.¹⁶⁵ Organisasjonen skulle opparbeide sanitetsmateriell til bruk i krig og større ulykkestilfeller. I tillegg skulle den utdanne sykepleiere, noe det ikke fantes en offentlig utdanning for før NKS etablerte det.

Randi Blehr hadde blitt forespurt deltakelse i Kvindernes Fredsforening av Dikka Møller allerede i 1898, men dette var ikke mulig da hun bodde i Stockholm, der ektemannen hennes var norsk statsminister frem til han flyttet for å bli statsminister i Norge i 1902.¹⁶⁶ Da hun var tilbake i Norge overtok hun som leder i Kvindernes Fredsforening. Jeg finner ingen uttalt grunn til at Møller gikk av som leder, men senere behov for vikar i internasjonale verv kan tyde på at det var helsen som satte begrensninger. Sammenlignet med det absolutte fredssynet til Møller, fikk Kvindernes Fredsforening en mer forsvarsvillig leder i Blehr. Blehr var en av de som hadde vært skeptiske til Kvindernes Fredsforenings innmelding i den franske avvæpningsforeningen frem til de åpnet for et «fedrelandsforsvar». Vi så også at hun var blant stifterne av NKS, som skulle være kvinnenenes bidrag til en gjenreisning av Norges forsvar.¹⁶⁷ I de forsvarsengasjerte årene rett før unionsoppløsningen hadde Kvindernes Fredsforening plutselig fått en forsvarsengasjert leder, men var det mulig å jobbe for fred og forsvar samtidig?

Forsvar og unionsoppløsning fremfor fred?

I argumentene for at kvinner måtte bidra til det nasjonale arbeidet rundt unionsoppløsningen, ble fedrelandskjærligheten et gjentakende tema. I 1905 sto det i et innlegg i kvinnebladet *Urd*:

Man har saa travlt (sic) med at maale og veie fædrelandskjærligheden hos sine Medmennesker for Tiden. Især naar det gjælder hustruer og Mødre. Man bedømmer deres Kjærlighed til fædrelandet efter den villighed de viser, naar det gjælder at sende Egtefælle eller Sønner i felten, altsaa i Døden for sit Land.¹⁶⁸

Det var underskrevet læreren Gerda Welhaven, og som innlegget indikerer var hun en av de absolutte fredsvennene som ikke endret sitt fredssyn i tiden opp mot unionsoppløsningen. Det

¹⁶⁴ Schram, *Veiviser til velferdssamfunnet* (Otta: Boksenteret A/S, 1995), 34.

¹⁶⁵ Uvisst hvor lenge, men i hvert fall i 1904 og 1913: Riksarkivet, Cirkulære, IKFF; Riksarkivet, Den norske afdeling af Alliance universelle des femmes pour la paix, Blehr, notatbok.

¹⁶⁶ Blehr, «Kvinderne og fredsbevægelsen», 100.

¹⁶⁷ Erichsen, *Norske kvinners liv og kamp* (Res Publica, 2018), 202.

¹⁶⁸ Welhaven, «Fædrelandskjærlighed», 478.

samme budskapet finner vi i talen Dikka Møller holdt til «Norges kvinner». Årstallet for talen er meg ikke kjent, men den var et tilsvarende på et opprop av Emilia Broomé i 1897, som var medgrunnlegger og leder av Sveriges Kvinnliga Fredsförening fra 1898 til 1911.¹⁶⁹ Vi kan anta at den derfor ble holdt etter 1897, og sannsynligvis som en del av forsvarsdiskusjonen opp mot unionsoppløsningen. I denne talen uttrykte Møller at krigen ikke var et nødvendig onde, og at den kun viste hvilken side som rådet over de fleste og beste soldater, de flinkeste militære ledere og de dødeligste krigsredskaper.¹⁷⁰ Hun sa også at: «Den kaprustning hvori nationerne overbyde hverandre, gjør snart den væbnede fred til en ligesaa stor ulykke for menneskeheden som selve krigen».¹⁷¹

I en tid hvor flere og flere forfektet forsvarslinjen, forsøkte Welhaven fremdeles å appellere til avvæpningslinjen. Hennes kall ble å overbevise neste generasjon om at det høyeste uttrykk for fedrelandskjærlighet ikke var krig. For det var likhetsargumentene, argumentene som fremmet at kvinner hadde like stor kjærlighet for Norge og at kvinner på lik linje med menn ønsket å bidra, som dominerte i den krigstruende perioden opp mot 1905. Forsvarsengasjementet var kvinnenes måte å si at de også elsket Norge. Det var viktig for kvinnene å vise at nasjonalfølelsen ikke kjente kjønnsgrenser.¹⁷² Forskjellsargumentasjonen dempes altså i denne perioden til fordel for argumenter som viser at kvinnene var like lojale til nasjonen som det menn var.

Å drive fredsarbeid i et forsvarsorientert samfunn var det som splittet den nasjonale fredsbevegelsen i den usikre tiden opp mot 1905, ettersom det pasifistiske fredsarbeidet i Norges Fredsförening ble en motsetning til forsvarsarbeidet. Randi Blehr kom i en noe senere beskrivelse av den kvinnelige fredsbevegelsen til å understreke at «fredskravet og retskravet kom hos os til at gaa haand i haand – som naturlig var under vor nationale kamp».¹⁷³ I den kvinnelige fredsbevegelsen ble nemlig fredsarbeid og forsvarsarbeid aldri motsetninger, det ble i stedet koblet sammen. Å verne om eget land ble forenelig med å verne om freden. Kvindernes Fredsförening fulgte dermed flertallet av borgerlige kvinner, som var for et sterkt forsvar i denne konflikten. Et avvæpningsstandpunkt ville stått i motsetning til fedrelandskjærligheten, så de måtte bidra i forsvarsarbeidet for å holde seg relevante og

¹⁶⁹ Steinrud, «Emilie Augusta Clementina Broomé», 10.11.21, <https://skbl.se/sv/artikel/EmiliaBroome>.

¹⁷⁰ Dikka Møller, Til Norges kvinder!, hefte, 2.

¹⁷¹ Dikka Møller, Til Norges kvinder!, hefte, 3.

¹⁷² Hagemann mfl., *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020), 318.

¹⁷³ Blehr, «Kvinderne og fredsbevægelsen», 97.

overleve som fredsforening i Norge. Mye av fredsarbeidet hadde til nå vært rettet utover, men da den nasjonale situasjonen ble akutt, ble hjemlandets fremtid viktigst. Det var her engasjementet til både nåværende og potensielle nye medlemmer var sterkest. Det ble derfor viktig å vende blikket mot Norge, og tydelig ytre at kvinner hadde en selvsagt plass i dette arbeidet, for å sikre videre støtte i fredsarbeidet.

Ut av unionen for å sikre voldgift og nøytralitet

Et hovedmål i det norske fredsarbeidet var opprettelse av en voldgiftsdomstol og sikring av den norske nøytraliteten, ut fra tanken om at dette ville gi den største tryggheten for et lite land som Norge i fremtidige konflikter. Dette er noe av det Steine kobler til en småstatstenkning i den norske fredstradisjonen frem til mellomkrigstiden, ettersom Norge som en liten stat både hadde egeninteresse i en slik domstol, i tillegg til mulighet og moralsk forpliktelse som en fredelig stat til å bidra i oppbyggingen av et slikt system.¹⁷⁴ Som vi så i forrige kapittel uttalte Blehr at arbeidet for voldgift også var hovedgrunnen til at Dikka Møller stiftet Kvindernes Fredsforening. Stortinget vedtok i 1902 en innstilling fra en komité ledet av Hans Jacob Horst, som viste til viktigheten av opprettelse av en fast voldgiftsdomstol, og anmodet den norske regjeringen om å forhandle med den svenske regjeringen om Norges og Sveriges nøytralitet.¹⁷⁵ I Sverige ble et lignende forslag nedstemt, og ettersom utenriksbeslutninger var avhengig av svensk enighet så kom de ikke lenger i arbeidet så lenge de var i union med Sverige. Denne gjentatte motstanden fra Sverige mot norske forsøk på fredspolitiske tiltak skapte misnøye i fredsforeningene, og på bakgrunn av nederlaget skrev Dikka Møller i *Nylænde* i 1904:

Fredsbestrebelsene i Norge er saaledes gjentagne gange blevet sinkede ved modstand fra de ledende mænd i Sverige. Denne modstand har bidraget til at udvikle selvstændighedstrangen i Norge, og arbeidet for Norges eneraadighed ogsaa over sine udensigske sager indebærer i sig saaledes ogsaa et arbeide for fredspolitikken.¹⁷⁶

Unionen med Sverige ble altså sett som en hindring i det norske fredsarbeidet, og norsk selvstendighet ble et uttalt mål i Kvindernes Fredsforening for å få fremgang i arbeidet med voldgift og nøytralitet.

¹⁷⁴ Steine, «Forskning og formidling for fred», 263.

¹⁷⁵ Møller, «Det norske fredsarbeide», 200.

¹⁷⁶ Møller, «Det norske fredsarbeide», 200.

Unionsstriden sto om utvidet innflytelse i utenrikspolitikken, og da Norge fikk en Venstreregjering under ledelse av Christian Michelsen, initierte regjeringen til en lov om opprettelse av et norsk konsulatvesen.¹⁷⁷ Loven ble vedtatt i Stortinget, men Kongen nektet å godkjenne den. Kongens beslutning om å avslå loven måtte underskrives av regjeringen, altså kontraseres, for å være gyldig. Regjeringen sa at de ville heller gå av enn å signere dette, men kongen hevdet at han ikke kunne godkjenne avskjedssøknadene deres fordi han ikke kunne danne ny regjering. Dette førte til 7. juni-beslutningen, da Michelsen slo fast at unionen var oppløst ettersom kongen ikke kunne danne en norsk regjering, og uten en regjering var han heller ikke konge. I forhandlingene som fulgte krevde svenskene at det skulle avholdes folkeavstemning i Norge for å finne ut om folket ønsket en oppløsning av unionen.¹⁷⁸

I denne folkeavstemningen var det kun stemmeberettigede borgere som fikk stemme, noe som utelot kvinnene. Som leder av Landskvindestemmeretsforeningen (LKSF), opprettet i 1898 etter at alle menn hadde fått innvilget stemmerett, sendte Qvam en anmodning til stortingspresident Carl Berner om at kvinnene skulle få stemmerett i folkeavstemningen. Den ble avslått, så Gina Krog og Elise Welhaven-Gunnerson i LKSF tok derfor initiativ til en egen folkeavstemning for kvinnene.¹⁷⁹ LKSF satte i gang innsamlingen av underskrifter, og nettverket av kvinneorganisasjoner ble mobilisert. Ettersom Qvam var leder for både LKSF og NKS kunne hun nå store deler av de organiserte kvinnene. Sanitetsforeningen hadde blitt større enn noen av de andre samtidige kvinneorganisasjonene.¹⁸⁰ Ved å appellere til den tradisjonelle kvinnerollen og at kvinner naturlig var omsorgspersoner, fikk hun også med flere konservative kvinner som hadde holdt seg utenfor kvinnesaksarbeidet.¹⁸¹ Dette ble avgjørende for at de på kort tid klarte å samle inn 244 765 underskrifter.¹⁸² Ikke minst fikk de utnyttet nettverket av kvinneorganisasjoner, da Randi Blehr samlet 30 representanter fra ulike organisasjoner, blant annet Norsk Kvindesagsforening (NKF), Norske Kvinders Nationalraad (NKN) og Kvindernes Fredsforening, hjemme hos seg 7. august 1905. Målet var å få i gang en organisasjonsadresse til Stortinget og regjeringen, og selv om dette skjedde helt på tampen av avstemningen, klarte de å få 565 kvinneorganisasjoner til å slutte seg til initiativet.¹⁸³

¹⁷⁷ *Store norske leksikon*, s.v. «Unionsoppløsningen i 1905», av Francis Sejersted, 5.03.2023. https://snl.no/Unionsoppl%C3%B8sningen_i_1905.

¹⁷⁸ *Store norske leksikon*, s.v. «Unionsoppløsningen i 1905», av Francis Sejersted, 5.03.2023. https://snl.no/Unionsoppl%C3%B8sningen_i_1905.

¹⁷⁹ Stortinget.no, «Underskriftsaksjonen i 1905».

¹⁸⁰ Folkvord, *Fredrikke Marie Qvam* (Viborg: Samlaget, 2017), 142.

¹⁸¹ Gamme, *Mandstemmer har vi saa evigt nok af fra før*, 41.

¹⁸² Schram, *Veiviser til velferdssamfunnet* (Otta: Boksenteret A/S, 1995), 55.

¹⁸³ Folkvord, *Fredrikke Marie Qvam* (Viborg: Samlaget, 2017), 204.

Kvinnernes underskriftsaksjon var i utgangspunktet en symbolsk handling for å «støtte stortingets aksjon og øke styrken av folkeviljen», som Blehr kalte det.¹⁸⁴ Blehr har også påpekt at det ble tatt svært godt imot av stortingspresidenten Carl Berner og utenriksministeren Jørgen Løvland, at det ble «betegnet som et av de smukkeste blade i Norges historie» og at det fikk fart på stemmettsaken.¹⁸⁵ Historikere har gitt det litt vekslende betydning i ettertiden. Sveri og Værnø skriver at det «ble tatt som en vakker gest, og forble en fotnote i historien».¹⁸⁶ Andre historikere, som Ida Blom, har gitt det mer betydning, ettersom det var et tydelig signal fra kvinnene om at de også ville bli hørt i samfunnsproblemer.¹⁸⁷ Som Eirinn Larsen skriver i *Norsk Likestillingshistorie* bidro kvinneaksjonen til å folkeliggjøre kravet om stemmerett til kvinner, da det ble støttet av nesten alle typer kvinner.¹⁸⁸ Aksjonen ble også nevnt da Stortinget innvilget begrenset nasjonal stemmerett til kvinner i 1907, og til alle kvinner i 1913.¹⁸⁹ Da den nasjonale krisen var over i 1905, ble blikket igjen rettet utover, og man kunne i større grad rette fokuset mot arbeidet i samarbeid med de nye transnasjonale forbindelsene som var blitt opprettet like før unionsoppløsningen.

Et transnasjonalt nettverk for støtte i fredsarbeidet

Rundt århundreskiftet hadde det vært et tett forhold mellom feminisme og internasjonalisme, som altså ble utfordret av den politiske situasjonen Norge befant seg i opp mot 1905 og unionsoppløsningen. Spesielt viktig for det organiserte fredsarbeidet til Kvindernes Fredsforening ble innlemmelsen i den første internasjonale kvinneorganisasjonen, International Council of Women (ICW). Gina Krog hadde allerede i mange år vært en forkjemper for at norske foreninger skulle engasjere seg i internasjonale organisasjoner, og etter å ha deltatt på ICW sitt femårsmøte i London i 1899 ble hun spurt om å forplikte seg til å jobbe for dannelsen av et norsk nasjonalråd, slik at Norge kunne bli en del av ICW.¹⁹⁰

En av grunnene til at dette forbundet kan ha virket spesielt attraktivt for de norske kvinnene var innflytelsen de ville ha som medlemmer. Hvert land hadde nemlig stemmerett på lik linje,

¹⁸⁴ Blehr, «Kvinnerne og fredsbevægelsen», 102.

¹⁸⁵ Blehr, «Kvinnerne og fredsbevægelsen», 102.

¹⁸⁶ Værnø og Sveri, *Kvinnernes forsvarshistorie* (Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap, 1990), 19.

¹⁸⁷ Blom, Ida 2005, referert i Larsen «Stemmerett til alle!», 199.

¹⁸⁸ Larsen, «Stemmerett til alle!», 199.

¹⁸⁹ Skaarer, Ryste og Kåss, «Unionsoppløsningen i 1905: En mannfolkavstemning».

¹⁹⁰ Krog, «Norske kvinders nationale raad», 255.

uavhengig av antall representanter eller størrelsen på landet.¹⁹¹ Dette ble begrunnet i at det var viktigere for forbundet å belyse spørsmålet fra hver nasjon, enn antallet medlemmer man stilte med. For et lite land som Norge med få, men veldig engasjerte kvinnesaksforkjempere, var denne type representasjon essensielt. Det kunne være en måte å belyse norske interesser internasjonalt og samtidig arbeide for kvinnespørsmål og fred, også med tanke på at norske kvinner først fikk begrenset nasjonal stemmerett i 1907. Det transnasjonale samarbeidet kunne være både en støtte og en motivasjon i arbeidet for sivile rettigheter.

Norge var et av veldig få land som ikke hadde et landsforbund for kvinnesaksforeninger, og det var et stort ønske om å danne et norsk kvinnesaksforbund for hele landet. Til tross for navnet, var Norsk Kvindesagsforening bare en forening for Kristiania, og tidligere forsøk på å utvide denne hadde tidligere mislyktes fordi filialene hadde måttet betale en del penger til sentralforeningen uten å få så mye igjen.¹⁹² NKN måtte stiftes uten et spesifikt feministisk program, men da foreningen var stiftet i 1904 kunne alle kvinnesaksforeninger som ønsket melde seg inn i nasjonalrådet.¹⁹³ Omtrent alle kvinneorganisasjoner i landet meldte seg inn, blant annet Kvindernes Fredsforening. Det norske nasjonalrådet fikk dermed en organisasjonsform som det var helt alene om, i hvert fall i Norden. I savnet etter et landsforbund, ble NKN en paraplyorganisasjon for kvinneforeningene i Norge. Når nasjonalrådet først var dannet kunne de drive den virksomheten de selv ønsket. Dette ble blant annet utnyttet til å være et samlende talerør for kvinner overfor myndighetene.¹⁹⁴

Fred hadde i seg selv vært et argument for innmelding i ICW. Gina Krog var til stede i London i 1899 da fred ble den første saken foreningen tok opp på programmet, og fred- og voldsgiftkomiteen ble dannet. Om dette sa hun at:

Det kom som en selvsagt ting. Man følte for et fredens forbund I. C. W. selv var. For naar vegten ikke længer lægges paa antallet, paa magten, den numeriske overvegt hos nationerne, da er det ikke længer krigens, men fredens aand som raader. Det er fredens, fordi det er rettens og frihetens. Den ene nations pagt med alle og alles med en. Det er *freden*.¹⁹⁵

¹⁹¹ Krog, «Norske kvinders nationale raad», 256.

¹⁹² Lønnå, *Stolthet og kvinnekamp* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1996), 19–20.

¹⁹³ Lønnå, *Stolthet og kvinnekamp* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1996), 20.

¹⁹⁴ Hagemann mfl., *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020), 400 og 409.

¹⁹⁵ Krog, «Det Internationale Kvinderaad».

Dikka Møller ble et selvsagt medlem i denne komiteen, og Randi Blehr fylte inn for henne da hun var syk på ICWs femårsmøte i Berlin i 1904.¹⁹⁶ Møller hadde skrevet en rapport om norsk fredsarbeid som Blehr leste opp, og den fikk mye skryt av komiteens president, May Wright Sewall.¹⁹⁷

Som ledd av ICW så hadde NKN fredsarbeid på programmet sitt fra start, og Kvindernes Fredsforening var en selvfølge i dette arbeidet. NKN og ICW var først og fremst en samling av kvinnesaksorganisasjoner, og årene etter unionsoppløsningen var preget av kampen for kvinnelig stemmerett, som ble vunnet bare ett år før første verdenskrig brøt ut. Arbeidet for fred foregikk derfor hovedsakelig i fredsorganisasjonene og fredskomiteen som var tilknyttet forbundene. Kvindernes Fredsforening fortsatte arbeidet sitt som før, men som en del av NKN og ICW kunne de nå samarbeide i fredsarbeidet og få støtte i initiativ og uttalelser. Det viktigste som innlemmingen i ICW førte med seg var representasjonen i fred- og voldgiftskomiteén, hvor Randi Blehr og niesen til Møller, kvinne- og fredsaksforkjemperen Ella Anker, byttet på å representere Dikka Møller. Møller, Blehr og Anker fikk i 1910 innbydelse til å bli oppnevnt i ICWs æreskomité, et verv styremedlemmet i Kvindernes Fredsforening, Pylle Horst, overtok for Møller da hun var syk.¹⁹⁸ Ettersom flere medlemmer av Kvindernes Fredsforening var anerkjente stemmer i fred- og voldgiftskomiteén, var det kort vei fra det nasjonale fredsarbeidet i Kvindernes Fredsforening til det internasjonale fredsarbeidet. Noen år senere fant de også ut at de ikke lenger trengte den franske tilknytningen gjennom Alliance Universelle des Femmes pour la Paix, og i 1913 meldte de seg ut av denne. De skiftet da navn til Norske Kvinders Fredsforbund.¹⁹⁹

Morsinstinkt taler for kvinnens egenhet

Morsinstinkt, og kvinnes egenskaper og muligheter i lys av å være mødre, var et av forskjellsargumentene som sto sterkest i fredsdiskursen. Under NKNs landsmøte i 1910 holdt Nico Hambro et foredrag om hva nytt kvinnene kunne tilføre samfunnet. Her la hun frem at «Morfølelsen maa sættes som en magt ind i vort samfundsliv. Og de fra hjemmene opsparede værdier: tro, lydighet, tugt, personlig ansvarsfølelse, kjærlighetens offervillighet, det maa nu ogsaa komme samfundet tilgode», og la senere til at «Vi maa verge vort hjem og land ved at

¹⁹⁶ Koht, *Norske kvinners nasjonalråd 25 år* (Oslo: Steenske forlag, 1929), 57.

¹⁹⁷ Blehr, «Kvinderne og fredsbevægelsen», 100.

¹⁹⁸ Blehr, «Kvinderne og fredsbevægelsen», 107.

¹⁹⁹ Blehr, «Kvinderne og fredsbevægelsen», 110.

hævde de aandelige værdier vi har i eie».²⁰⁰ Kvinnens spesielle egenskaper i lys av å være mor, ble trukket frem for å begrunne behovet for flere rettigheter til kvinner. Det var ikke bare det at kvinner ønsket seg flere rettigheter, men samfunnet ville tjene på at kvinner fikk dette. På samme måte skulle morsrollen komme fredssaken til gode.

Etter ICWs møte i Stockholm i 1911, et møte for bare ICWs styre og nasjonalrådenes ledere, ble deltakerne med på besøk til Kristiania.²⁰¹ Her talte den skotske geologen og kvinnesaksforkjemperen Maria Ogilvie Gordon om fred gjennom oppdragelse. Hun påsto at fredens idealer ikke ville bli virkeliggjort før gjennom oppdragelsen.²⁰²

Oppdragelsesargumentet var ikke nytt, vi har allerede sett at blant annet Dikka Møller brukte det for å oppfordre til avvæpning, og vi kan også finne det tidlig i avholdsbevegelsen. Det var i denne bevegelsen og i misjonsforeningene at kvinnesamvær på tvers av standsskiller først hadde blitt akseptert, og kvinner sto for en betydelig sosial innsats gjennom frivillig menighetsarbeid hele 1800-tallet. Kvinnene hadde møtt motstand i avholdsforeningene, fordi flere var skeptiske til at kvinner skulle virke i foreninger og dermed bli en del av offentligheten.²⁰³ Et sentralt motargument ble dermed at kvinner kunne bidra spesielt i arbeidet ved å påvirke til avholdenhet gjennom oppdragelsen. På samme måte ble dette argumentet brukt i fredsdebatten, at kvinner kunne påvirke til fredelige holdninger gjennom oppdragelsen. Dette argumentet var det som sto sterkest også blant mannlige fredsvenner. Det hadde blant annet blitt tatt opp på et nordisk fredsmøte i Stockholm i 1901, der representanter for de nordiske fredsforeningene hadde møttes for å diskutere og samarbeide i fredssaken. En resolusjon fra Halvdan Koht som gikk på viktigheten av oppdragelsen for å sikre en forståelse av fredstanken hadde blitt vedtatt med stort flertall.²⁰⁴

Forskjelligheten mellom kjønnene ble gang på gang trukket frem også for å understreke kvinnens muligheter til å skape endring i fredsbevegelsen. Kvinner kunne ha en fredelig innflytelse på samfunnet hvis de utvidet arbeidet sitt til å også omhandle fred.²⁰⁵ Eller som forfatteren Olive Schreiner skrev: «Den dag da kvinden tar sin plads i landenes regjeringer og deltar i nationernes forretningsmæssige arrangements utad [...] vil ogsaa bli den dag, der

²⁰⁰ Krog, «Beretning om Norske kvinders nationalraads andet landsmøte», 275–276.

²⁰¹ Krog, «Det internationale kvinderaads besøk i Norge», 344.

²⁰² Krog, «Det internationale kvinderaads besøk i Norge», 344.

²⁰³ Hagemann mfl., *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020), 301.

²⁰⁴ Ringsby, *40 års kamp for fred*, 128.

²⁰⁵ Riksarkivet, «Feminism and Pacifism», Gelblum, 207.

avskaffer krigen som middel til at ordne uoverensstemmelserne menneskene imellem».²⁰⁶ Ved å understreke at krig var skapt av mannen ble det laget en avstand mellom kvinner og krig, og et bilde på at kvinner slik sett kunne tilføre fredsbevegelsen noe nytt, i lys av å være oppdragere og naturlig fredelige. Det fantes en viss internasjonal konsensus om at fred i hovedsak var et kvinnelig angående, noe som var et gjennomgående synspunkt i lang tid opp mot første verdenskrig.²⁰⁷

Da fredstanken oppsto i den tidlige bølgen av transnasjonal kvinneaktivisme var det pasifisme som dominerte. Vi så i forrige kapittel at flere internasjonale fredsorganisasjoner unngikk temaet om avvæpning, men at Wiesniewska, som grunnla Alliance Universelle des Femmes pour la Paix, grunnla organisasjonen på et radikalt pasifistisk standpunkt, før hun også måtte åpne for forsvar.²⁰⁸ Spørsmålet om forsvar eller fullstendig avvæpning var et emne for diskusjon gjentatte ganger i hele perioden opp mot og under første verdenskrig. Kvindernes Fredsforening arbeidet i pasifisten Dikka Møllers ånd, som i 1905 ble ærespresident og fortsatte fredsarbeidet i foreningen til sin død i 1913.²⁰⁹ Ikke minst arbeidet de i pasifisten Bertha von Suttners ånd, og anbefalte henne til Nobels fredspris i 1904. Etter at hun fikk denne i 1905, holdt de en stor fredsfest på Grand Hotel til ære for henne.²¹⁰ Deler av foreningens grunnmur var med andre ord pasifistisk, men likevel skal vi se at de ikke går tilbake til et pasifistisk standpunkt etter at krigstrusselen fra Sverige forsvinner. Hvorfor ikke?

«Det som kaldes forsvar, vil vedbli endnu en tid»

Internasjonal avvæpning var et mål i det norske fredsarbeidet hele veien, spørsmålet var hvor aktivt man skulle arbeide for dette, og hvor realistisk det var. I 1907 ble det igjen arrangert en Haagkonferanse for voldgift og nedrustning, og i mange norske aviser publiserte Kvindernes Fredsforening i forbindelse med «demonstrationsdagen for indskrænkning i rustningerne» en anmodning om å støtte en uttalelse som var vedtatt i NKN.²¹¹ I anmodningen oppfordret de Haagkonferansen til å fastslå faste og bindende former for voldgift, å få til en enighet om alminnelig skrittvis statlig nedrustning, og å gjøre slike mellomfolkelige konferanser til en fast institusjon på bestemte tider. Nedrustning var altså en del av oppfordringen, men

²⁰⁶ Widt, «Kvinderne og krigen», 544.

²⁰⁷ Berkman, «Feminism, War, and Peace Politics», 146.

²⁰⁸ Cooper, *Patriotic Pacifism* (Oxford University Press, 1991), 35–42.

²⁰⁹ Krog, «NKN», 143.

²¹⁰ Blehr, «Kvinderne og fredsbevægelsen», 103.

²¹¹ Møller, «Den norske afdeling af kvindernes verdensfredsforbund», 2.

fullstendig avvæpning virket muligens urealistisk på dette tidspunktet.

Tilbake i 1904, på ICWs femårsmøte i Berlin, hadde det vært stor interesse for fred og arbeid for nedrustning. På det neste femårsmøtet i Canada i 1909 var alt forandret, og det var ifølge Krog preget av «tilbakeholdenhet, forsiktighet og forstemthet».²¹² Ved et ICW-møte i Geneve i 1908 hadde fredskomiteen i ICW fått samlet seg om en uttalelse i fredssaken. Der klarte de å enes om at forbundet burde gå inn for nedrustning, men for å vise at den var rettet mot militærmaktene og ikke de mindre landene som trengte et forsvar, hadde Gina Krog som vikar for Møller fått gjennom «proportionel foran 'innskærnkning' (forholdsmæssig)».²¹³ Da komiteens forslag skulle presenteres på femårsmøtet i 1909, var det umulig å få gjennom en slik uttalelse. Ifølge Gina Krog i et innlegg i *Nylænde* var representantene «skremt og kuet av den militaristiske aand» og «turde ikke for dem hjemme».²¹⁴ Representantene visste at de kom til å få problemer nasjonalt dersom de uttrykte støtte for nedrustning i den spente tiden de sto i. Krog skrev videre at «Paa den anden side var der til det yderste idealistiske fredsvenner, som synes at ha vanskelig for at samle sig om uttalelser med mere praktisk sigte».²¹⁵ De klarte altså ikke bli enige om noe på dette møtet. Her kommer vi til et hovedargument i kapittelet: I det internasjonale samarbeidet kom de ingen vei med forsøk på avvæpning eller nedrustning. Det hadde blitt vanskeligere å enes om et felles standpunkt når medlemmene måtte forholde seg til en reell mulighet for krig, og sin egen nasjons stilling i situasjonen.

I den nasjonale fredsbevegelsen var det derimot en større tro på avvæpning som løsning på krigen. Vi så i forrige kapittel at Norges Fredsforening ble splittet i 1902, og at fredsbevegelsen opp mot første verdenskrig derfor var fragmentert og liten. De første årene etter unionsoppløsningen fortsatte konfliktene, selv om foreningen nærmest ikke hadde medlemmer igjen. N. J. Sørensen avsluttet fredsarbeidet sitt fullstendig etter at en sogneprest som var positiv til både forsvars- og angrepskrig ble valgt til leder, som førte til at Bernhard Hanssen igjen måtte trå til i 1906 og starte en rekonstruering av hele organisasjonen.²¹⁶ I denne perioden ble fredsforeningen mer og mer preget av sosialistiske stemmer. Flere av de borgerlige og sosialistiske fredsvennene fant hverandre i enighet om nedrustningsspørsmålet og fordømmelsen av militarismen, men Norges Fredsforening var fremdeles en borgerlig

²¹² Krog, «Krigen og krisen», 242.

²¹³ Krog, «Fra fredsbevægelsen», 55.

²¹⁴ Krog, «Fra fredsbevægelsen», 55.

²¹⁵ Krog, «Fra fredsbevægelsen», 55.

²¹⁶ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 109.

preget forening, og flere var skeptiske til arbeiderbevegelsen og deres motiver for fredsaktivismen.²¹⁷ Samtidig var mange sosialister skeptiske til den borgerlige foreningen, som i praksis ikke hadde noen innflytelse på dette tidspunktet. Det var den sosialistiske delen av fredsbevegelsen, fredsarbeidet som foregikk i arbeiderbevegelsens egne kanaler, som sto for store deler av det nasjonale fredsarbeidet i Norge etter splittelsen av Norges Fredsforening. Medlemstallene i Norges Fredsforening økte under Bernhard Hanssen, men de hadde likevel bare omtrent 400 medlemmer i 1912, og spilte dermed en veldig liten rolle i offentligheten.²¹⁸ Internasjonal avvæpning var på programmet i begynnelsen av rekonstruksjonsarbeidet, og fortsatte å stå sterkt i fredsarbeidet i årene rundt første verdenskrig. Dette ser vi også i det nordiske samarbeidet, at selv om det fantes både absolutte og relative fredsvenner i hele Norden, så var avvæpning et gjentakende tema på de aller fleste nordiske fredsmøter. Det var altså ikke bare kvinnenens fredsarbeid som inngikk i et samarbeid på tvers av nasjoner, men ettersom Norges Fredsforening var en del av et skandinavisk og nordisk samarbeid, var det færre land som skulle bli enige om et felles standpunkt. Ikke minst sto landene relativt tett historisk og hadde klare likhetstrekk i kultur og stilling som små stater. De ulike kontekstene som den nasjonale og den kvinnelige fredsbevegelsen inngikk i hadde dermed ulike forutsetninger som påvirket hvilke kjernesaker de arbeidet med.

Internasjonal avvæpning var altså i den nasjonale fredsbevegelsen en mer sentral kampsak enn i den kvinnelige, som heller gikk mer og mer bort fra dette arbeidet etter hvert som krigen nærmet seg. Der avvæpning av mange kvinner ble sett på som en tydelig løsning på verdensfred i årene rundt århundreskiftet, ble det i årene opp mot første verdenskrig tydelig at kompleksiteten i situasjonen ikke hadde noen enkel løsning. Randi Blehr uttalte i 1910 «om vi end er fredsvenner, maa vi regne med, at det som kaldes forsvar, vil vedbli endnu en tid».²¹⁹ Da Anna Rogstad kom inn på Stortinget som den første kvinnelige representanten i 1911, tok hun et lignende standpunkt. Hun sa at til tross for at hun var fredsvenn måtte hun stemme for regjeringens forslag til hærbudsjettet, fordi fredsarbeidet ikke hadde kommet lenger enn at man trengte et forsvar.²²⁰ Hun benyttet også anledningen til å snakke varmt om voldgift. Målet på sikt var fremdeles internasjonal avvæpning, men på dette tidspunktet måtte arbeidet rette seg mot de mer praktiske løsningene voldgift og nøytralitet. Kvindernes Fredsforening

²¹⁷ Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, 118 og 120.

²¹⁸ Ringsby, *40 års kamp for fred*, 90.

²¹⁹ Stavanger Aftenblad, «I hvilken form kan man tenke sig en kvindelig vernepligt?», 2.

²²⁰ Stortinget.no, «Anna Rogstad»; Krog, «Den første kvindelige representant i Norges storting», 101.

diskuterte avvæpning på årsmøtet sitt i 1912, og kom igjen frem til at de offisielt var for et betryggende landsforsvar.²²¹ Det fantes fremdeles mange kvinner som agiterte for avvæpning og mange som av hjertet var pasifister, men i et internasjonalt samarbeid ble det vanskelig å få gjennom dette som et offisielt standpunkt. «For militarismens vext er det internationale kvinderaad et følsomt barometer», skrev Gina Krog på redaktørplass i *Nylænde* i 1914.²²² Samarbeidet hadde blitt sterkt preget av den spente situasjonen i Europa. Kvinnene som arbeidet for fred forsto nok at de hadde best muligheter for gjennomslag i fredsarbeidet som dreide seg utover Norges grenser, noe som gjorde det vanskelig for norske organisasjoner å selv innta et pasifistisk standpunkt, hvis det ikke ville føre noen vei. Situasjonen Norge hadde stått i bare noen år tidligere sto også friskt i minne, og det var nok ikke vanskelig å forstå at andre land fant trygghet i et forsvar.

Kvinner for norsk forsvar, igjen

Forsvarsengasjementet hadde igjen økt betraktelig, parallelt med frykten for opprustningen som hadde foregått i hele Europa. Flere kvinner ønsket et kvinnelig bidrag på lik linje med mannens verneplikt, i forsøk på å likestille kjønnetes offervillighet til nasjonen.

Overhoffmesterinnen for dronning Maud, Marie Rustad, og forsvarsaktivisten Jacobine Rye organiserte Norske Kvinders Indsamling til Forsvaret i 1912, for å drive privat pengeinnsamling til forsvaret i tilfelle krig. Det skulle være en forening som «frivillig vilde utføre vernepliktstjeneste ved å få istand pengeindsamling til Forsvarets beste».²²³ På dette tidspunktet hadde det foregått en større diskusjon i *Nylænde* om hvorvidt tvungen husmorskole kunne være en form for kvinnelig verneplikt.²²⁴ Forslag om en verneplikt i ordets betydning falt fullstendig gjennom, fordi det var uaktuelt at kvinnen skulle i krig. På den ene siden skulle kvinner bidra på lik linje som menn, men på den andre siden skulle de selvsagt gjøre dette på en annen måte enn menn. De fysiske egenskapene og samfunnsrollen satte begrensninger, og dermed måtte de tenke nytt og argumentere for hvordan de innenfor sine rammer også kunne bidra. Rustad og Rye spilte videre på vernepliktsdiskusjonen og foreslo med dette initiativet at innsamlingen kunne være en måte for kvinner å bidra.

Det er interessant å se at også Jacobine Rye appellerte til kvinnene gjennom

²²¹ Krog, «Kvindernes fredsgruppe», 256.

²²² Krog, «Krigen og krisen», 242.

²²³ Værnø og Sveri, *Kvinnenes forsvarshistorie* (Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap, 1990), 9.

²²⁴ Eksempel på innlegg om dette: Krog, «Kvindelig verneplikt», 387–389.

oppdragelsesargumentet: «La os alle som har med oppdragergjærningen at gjøre, arbeide for den store sak at fremelske fædrelandskjærlighet, offervilje for fædrelandet i de unges hjerter, fremtidens mødre og fædre, saa de kommende slechter kan bli besjælet av den aand der skaper et stolt selvstendig folk».²²⁵ Denne formen for argumentasjon var altså ikke forbeholdt moralske temaer som fred og avholdenhet. Påvirkningsevnen mødre hadde på barna sine og dermed den fremtidige generasjon var nok et effektivt argument for å engasjere kvinner. Det samme kan man si om Ryes henvisning til kjærlighet og offervilje for fedrelandet, som var et gjennomgående argument i hele perioden.

Da innsamlingen ble avsluttet i 1916 hadde de fått inn 500 000 kroner.²²⁶ Mye skulle gå til feltlasarett, sykebårer og lignende, og deler skulle brukes til videre opplysning om forsvarets nødvendighet.²²⁷ Ikke alle var like begeistret for initiativet. Randi Blehr meddelte at hun ikke ville underskrive innsamlingens opprop med mindre innsamlingen gikk til et nødreservecfond eller til sanitetsbruk.²²⁸ *Nylændes* redaksjon støttet innsamlingen, men skrev at de fant det beklagelig at menn og kvinner hadde skilt lag, ved at de hadde hver sin innsamling. Inntekt til hærens sanitet hadde vært en mer tydelig kvinnesak, men ikke forsaret, fordi offer til forsaret gjorde man som borgere av landet, ikke som kvinner.²²⁹ Kjønnforskjeller og kvinnerollen lå som et bakteppe for initiativ og diskusjon rundt samtlige initiativer i denne perioden. På den ene siden var det etablert og anerkjent at sanitet og sosialt arbeid var den naturlige rollen til kvinner i krig, men på den andre siden ble det altså argumentert mot et kjønnsskille når det gjaldt forsaret. Kvinnene godtok kjønnforskjellene i det faktiske forsvarsarbeidet, men ikke i offervilligheten til nasjonen.

Det var ingen utbredt motstand mot forsvarsarbeidet. Det var ikke en splittet kvinnebevegelse, arbeidet foregikk i stor grad side om side. Denne tosidigheten av fredsarbeidet ble spesielt tydelig da første verdenskrig brøt ut 28. juli 1914. Ettersom NKN på dette tidspunktet inneholdt nesten alle kvinneorganisasjonene i landet, innehadde de en enorm mulighet for mobilisering av frivillige. Denne muligheten ble tatt i bruk tidlig i 1915, ved å tilby Forsvarsdepartementet en mobilisering og organisering av kvinner der det skulle trenges.²³⁰

²²⁵ Rye, «Norske kvinders innsamling til forsaret», 114.

²²⁶ Værnø og Sveri, *Kvinnenes forsvarshistorie* (Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap, 1990), 9.

²²⁷ Blehr, «Kvinderne og fredsbevægelsen», 114.

²²⁸ Blehr, «Kvinderne og fredsbevægelsen», 109.

²²⁹ Krog, «Forsvarssaken», 260.

²³⁰ Værnø og Sveri, *Kvinnenes forsvarshistorie* (Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap, 1990), 18.

Slik som under unionsoppløsningen ble de nasjonale interessene igjen viktigst; Norge skulle ha et sterkt forsvar i tilfelle nøytraliteten ble brutt. Forsvarsbidraget til NKN ble heller ikke her sett som en motsetning til fredsarbeidet i organisasjonen. Dette kan forklares med at fredsarbeidet i foreningen var ukontroversielt og i tråd med den generelle folkeviljen på dette tidspunktet, hvor det ikke var et spørsmål om avvæpning versus forsvar, men heller støtte i forsvarsarbeidet mens krigen pågikk, og arbeid for voldgift og megling som fredsinitiativ.

Voldgift som løsning på krig

Kontinuiteten i arbeidet for fred i den kvinnelige fredsbevegelsen var arbeidet for voldgift. I april 1914 fremsatte Ella Anker et forslag til freds- og voldgiftskomiteen som var forfattet av Dikka Møller før hennes død. Forslaget lød: «der bør indføres tvungen mægling og frivillig voldgift i arbeidstvister, og at internationale voldgiftavtaler skal omfatte ogsaa de vitale spørsmål».²³¹ Det var altså det siste som henviste til den ønskede voldgiftordningen som skulle sikre at land og grupper i konflikt møttes til megling for å unngå fremtidige kriger. På ICWs påfølgende møte i Roma hvor komiteens forslag ble fremlagt kom de frem til en uttalelse hvor de ønsket fredelig avgjørelse av internasjonale konflikter, og at «regjeringene forpligter sig til, i tilfælde av uoverensstemmelser av nogen art, at indlede underhandlinger om mægling».²³² Randi Blehr uttrykte skuffelse over at «vitale interesser» var strøket, fordi selve kjernen i det norske forslaget ble fjernet. Dette mente hun muligens fordi uttalelsen ble vagere enn ønsket, og at voldgiftinstansen de arbeidet for ikke ble nevnt eksplisitt.

Etter krigsutbruddet var det voldgift som raskt ble det samlende punktet i den transnasjonale fredsbevegelsen, og ifølge Randi Blehr var det kvinnene som var mest aktive i dette arbeidet.²³³ Stemmerettighetsforeningen International Women's Suffrage Alliance mobiliserte kvinneorganisasjonene for å få skrevet en henvendelse til president Woodrow Wilson om megling. Denne ble sendt bare noen måneder etter krigsutbruddet, og oppfordret presidenten til å samle de nøytrale landene under sin ledelse og kreve en våpenstillstand. Kvinnene ønsket at megling skulle finne sted raskt, og gikk derfor til Wilson fordi han var lederen av «den eneste store neutrale stat».²³⁴ Wilson tilbød seg å megle mellom de krigførende landene, og NKN sendte en oppfordring til den norske regjeringen og utenriksministeren om å følge opp

²³¹ Riksarkivet, Beretning, Randi Blehr, 1.

²³² Riksarkivet, Beretning, Randi Blehr, 2.

²³³ Riksarkivet, Beretning, Randi Blehr, 3.

²³⁴ Gina Krog, «Naar krigen dør», 322.

dette.²³⁵ Et av de fremste forslagene til sted for megling hadde nemlig vært Kristiania, men den ønskede meglingen ble aldri gjennomført.

Norske Kvinders Fredsforbund sendte en hilsen til kvinnefredsforeninger og nasjonalråd i mange land, hvor de understreket at «dogmet om krigens nødvendighet maa omstyrtes» og at det var viktig med «fredelig avgjørelse av mellefolkkelige tvistemaal».²³⁶ Samtidig var det en viss skepsis mot noe av voldgiftsarbeidet, slik som voldgiftstanken til den tidligere amerikanske presidenten og fredsprisvinneren Theodore Roosevelt. Nobelkomiteens sekretær Ragnvald Moe holdt et foredrag for Norske Kvinders Fredsforbund hvor han påsto at Roosevelt kom med «fredens engel i den ene haand og 'the big stick' i den anden, idet han vil ha et voldgiftstribunal omgitt av et internasjonalt gendarmeri av skrækindjagende dimensioner».²³⁷ Den rette veien var ifølge Moe ikke å lage flere lover for krigen, ettersom de ble brutt gang på gang, men å bruke Haagkonvensjonene som fantes. Dette ble tatt imot med stor enighet i foreningen. Megling og voldgift ble altså den nye «løsningen» på krigen for de nøytrale landene som arbeidet mot fred, men hvordan gikk det med fredsarbeidet i de krigførende landene? Pasifisme hadde tradisjonelt vært sentralt i det transnasjonale fredsarbeidet, og mange hadde påstått en kobling mellom pasifisme og feminisme. Hvordan ble første verdenskrig et vendepunkt for dette synet?

«Pacifism may do very well, but not in time of war»

Da første verdenskrig brøt ut, forlot de fleste kvinneorganisasjonene i deltakende land fredsarbeidet sitt, til fordel for å støtte hjemlandene i krigen. De aller fleste forlot også det pasifistiske standpunktet enkelte hadde stått ved frem til krigen. I Italia hadde store deler av det kvinnelige fredsarbeidet endt allerede i 1911, da Italia erklærte krig mot Tyrkia.²³⁸ Flere av de nasjonale fredsorganisasjonene valgte å aktivt støtte invasjonen av Libya, selv om de tidligere hadde hatt et relativt pasifistisk standpunkt.²³⁹ I England ble det splittelse i stemmerettsbevegelsen da ledelsen i the British National Union of Women's Suffrage Societies erklærte at de skulle samles for å bidra med det de kunne i krigen. Presidenten i det tyske kvinnesaksforbundet Bund Deutscher Frauenvereine gikk ut og påpekte hvor viktig det var å forsvare «the power and greatness of our nation in this war that has been forced upon

²³⁵ Gina Krog, «Verdenskrigen», 370.

²³⁶ Gina Krog, «Hilsen til kvindene verden over», 353–354.

²³⁷ Gina Krog, «Hilsen til kvindene verden over», 355.

²³⁸ Cooper, *Patriotic Pacifism* (Oxford University Press, 1991), 52.

²³⁹ Castelli, «Between Patriotism and Pacifism».

us».²⁴⁰ I USA ga både den største kvinnelige stemmerettsorganisasjonen, National American Woman Suffrage Association, og størsteparten av Woman's Peace Party sin støtte til krigen etter at USA deltok. Selv ledere i den feministiske bevegelsen i Frankrike oppfordret medlemmene sine til å støtte krigen, og etter krigen «give to the nation the children who would replace those who died».²⁴¹ Dette er interessant ettersom pasifisme sto spesielt sterkt i de feministiske organisasjonene i Frankrike. Om den feministiske bevegelsen i Frankrike opp mot første verdenskrig har Joyce Berkman skrevet: «Indeed, in France, pacifist beliefs became *the* criterion for screening membership in the mainstream, liberal-feminist movement».²⁴² Bare noen år tidligere, i 1909, hadde en feministisk gruppe blitt utvist fra det franske nasjonalrådet fordi de ikke ville forplikte seg til et pasifistisk standpunkt. Likevel gikk de bort fra egen pasifisme bare noen år senere, da landet selv var i krig.

Kvinnene anerkjente at det var vanskeligere å uttale seg om fredsarbeid i de krigsrammede landene, spesielt Tyskland og landene rundt. I henvendelsen til president Wilson skrev kvinnene at «ikke mindre betydningsfulde er mangelen paa uttalelser fra Østerrike, Serbien, Tyskland, Finland, Galizien og Bøhmen. Kvindene i disse land er tause, bare fordi de ikke kan tale».²⁴³ Stemmerettsaktivistene Anita Augspurg og Linda Heymann var noen av de få tyske kvinnene som offentlig ytret at de var imot krigen og at de holdt på sitt pasifistiske synspunkt, noe som førte til en masseutmelding i den tyske stemmerettsorganisasjonen de hadde vært med på å grunnlegge.²⁴⁴ Heymann måtte til og med gå i skjul etter å ha blitt forvist fra Bayern, da hun kritiserte regjeringen og krigen i 1916. Disse var noen av mange pasifistiske kvinner som kom til å organisere seg i IKFF da den ble stiftet på et møte i Haag i 1915, og Heymann ble visepresident i foreningen.²⁴⁵ Clara Zetkin, redaktøren av det sosialistiske kvinnemagasinet *Die Gleichheit*, ble fengslet flere ganger for sitt pasifistiske standpunkt og måtte i 1916 gå av etter å ha kritisert krigen og oppfordret til fredsarbeid.²⁴⁶ Det organiserte fredsarbeidet var derfor i stor grad overlatt til de nøytrale statene. Der den kvinnelige fredsbevegelsen i Norge hadde sett på fredsarbeid og fedrelandskjærighet som to sider av samme mynt, ble fredsarbeid i flere krigsrammede land sett som en motsetning til fedrelandskjærigheten da krigen brøt ut.

²⁴⁰ Carroll, «Feminism and pacifism», Perlego, II.

²⁴¹ Carroll, «Feminism and pacifism», Perlego, II.

²⁴² Berkman, «Feminism, War, and Peace Politics», 146.

²⁴³ Gina Krog, «Naar krigen dør», 322.

²⁴⁴ Riksarkivet, «Feminism and Pacifism», Gelblum, 210.

²⁴⁵ Holt, «Heymann, Lida and Anita Augspurg».

²⁴⁶ Herrmann, «Social Democratic Women in Germany», Perlego.

Majoriteten av de organiserte kvinnene la altså bort sitt tidligere synspunkt på at pasifisme var en absolutt nødvendighet for kvinnesaken.²⁴⁷ Fra å argumentere for at kvinner var fredelige fordi de var mødre, gikk de over til å bruke begreper som «nasjonens mødre». Der de tidligere hadde argumentert for at fredsarbeid kunne gi kvinner flere rettigheter, begynte de nå å argumentere for at kvinnelig støtte og bidrag i krigen kunne bidra til flere rettigheter, ettersom det åpnet for flere muligheter og respekt.²⁴⁸ I valget mellom pasifisme og nasjonalisme var det for mange nasjonalisme som veide tyngst. «This treatment of World War 1 and the sudden death of pacifism leaves one with the chilling thought that pacifism may do very well, but not in time of war», skrev den politiske filosofen Jean Bethke Elshtain og høyskoleadministratoren Sheila Tobias i 1990.²⁴⁹ Til tross for at kvinner hadde drevet fredsarbeid i mange år før første verdenskrig, var det en minoritet som inntok et pasifistisk standpunkt da krigen var et faktum. Dette vendepunktet kan nok forklares med at kvinnes fredsarbeid hadde foregått utenfor realpolitikken, i kraft av at de ikke hadde tilgang til politiske verv. I et moralpolitisk og ideologisk fredsarbeid var de nok mer tilbøyelige til å ta et pasifistisk standpunkt enn de var da krigen nærmet seg, slik som Krog fikk erfare på møtet i 1909. Standpunktene under krigen endte med å slå hull i tidligere argumenter og logikk om at kvinner var imot all form for krig i kraft av sitt kjønn.

Kontrasten mellom bildet på den spesielt fredelige kvinnen og standpunktene under krigen bekrefter i dette tilfellet påstanden til Grethe Værnø og Elisabeth Sveri i *Kvinnenes Forsvarshistorie* om at variasjonene i kvinnes syn er de samme som hos menn, men virker mer definert fordi det kommer til uttrykk gjennom egne kvinneorganisasjoner.²⁵⁰ Krigen viste at den store forskjellen mellom kjønnene kanskje ikke fantes likevel, fordi menn og kvinner var like tilbøyelige til å gi sin støtte i krig, akkurat som menn og kvinner var like tilbøyelige til å gi sin støtte til det norske forsvarsarbeidet i 1905. Det er interessant å se at kvinners spesielle egenhet for fred var blitt en så etablert sannhet, når det i liten grad viste seg å stemme. Var det kvinnene selv som hadde skapt bildet av den fredelige kvinnen?

²⁴⁷ Riksarkivet, «Feminism and Pacifism», Gelblum, 207.

²⁴⁸ Riksarkivet, «Feminism and Pacifism», Gelblum, 210.

²⁴⁹ Elshtain og Tobias, «Comments», 139.

²⁵⁰ Værnø og Sveri, *Kvinnenes forsvarshistorie* (Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap, 1990), 9.

En forklaring kan være at fred hadde vært et av de samlende temaene i tidlig kvinneorganisering, og dermed hadde kvinner vært en del av fredsarbeidet helt fra begynnelsen. I USA og England var kvinner til stede i det aller første fredsarbeidet, da det begynte i religiøse grupperinger.²⁵¹ I Norge var den første fredsorganisasjonen av og for kvinner. Ikke bare var det kvinner i fredsorganisasjoner, men også kvinnesaksorganisasjonene arbeidet for fredssaken. Kvinner var engasjerte og synlige i arbeidet, spesielt fordi det var et av områdene hvor de i stor grad var enige seg imellom, og kvinnes fredsarbeid ble også støttet av innflytelsesrike menn. Kvinner hadde heller ikke vært ønsket i krig, så det fantes ingen særlige krigsassociasjoner til kvinnene. At kvinner var fredelige var nok også i stor grad en «logisk» slutning trukket fra bildet på kvinner som steller hus og oppdrar barn. Mennene sto i kontrast til dette, da de både var soldater på slagmarken og satt i posisjonene som hadde makt til å erklære krig. Historiker Judith Papachristou fant i sin analyse av amerikanske kvinners utenrikspolitiske syn ved århundreskiftet til 1900-tallet at kvinner så på den amerikanske utenrikspolitikken som et uttrykk for og refleksjon av mennene ved makten, og at aggressiviteten og konkurransesøken sto i motsetning til kvinner, nettopp fordi disse var mannlige verdier.²⁵² At kvinner tradisjonelt har vært pasifistiske kan man nok se i lys av dette, at det var naturlig å ta avstand fra krigføringen når de heller ikke var ønsket i den. I tillegg har nok det at de fungerte som utenforstående i utenrikspolitikken, ved å ikke ha tilgang til stillinger i politikken, åpnet for en viss idealisme. Det viste seg også at det var enklere å ta et pasifistisk standpunkt når det bare var snakk om et teoretisk og moralsk standpunkt, ikke et reelt et.

Konklusjon

Kjønnsroller og kjønnes spesielle egenskaper hadde gjennomsyret freds- og forsvarsdiskursen helt fra fredsbevegelsens etablering. Uten en formell politisk rolle, og i mangel av stemme- og valgrett, ble forskjellsargumentene som fremhevet kvinners egenhet og «fredelige natur» brukt for å legitimere rollen kvinner hadde etablert i fredsarbeidet. I begynnelsen av fredsarbeidet besto denne rollen i et arbeid for avvæpning, voldgift og nøytralitet, hvor spesielt kvinnens egenskaper som mor ble fremhevet for å demonstrere kvinnens iboende avstand fra krig. I noen grad var nok bildet på den naturlige fredelige kvinnen skapt av kvinnene selv, fordi de måtte ha noe nytt å bringe til bordet for å vise at

²⁵¹ Berkman, «Feminism, War, and Peace Politics», 145.

²⁵² Miller, *Lobbying the league*, 13.

deres stemmer var nødvendige i fredsarbeidet. Derfor ble forskjellsargumentene gjentatt, og ble på mange måter den mobiliserende kjernen i kvinners fredsengasjement. Muligens var argumentet om den fredelige kvinnen til slutt gjentatt så mange ganger at det ble sett på som en sannhet. Det var logisk fordi man hadde hørt det før.

I møte med unionsspørsmålet og faren for krig med svenskene ble denne type argumentasjon og avvæpningssynspunkt i Norge utfordret da det bredte seg et ønske om å bidra i det nasjonale arbeidet, noe som viste seg i innlegg som fremmet fedrelandskjærighet, innsamlingen til torpedokrysseren, etableringen av NKS, og ikke minst i å synliggjøre kvinner som politisk bevisste i folkeavstemningen før unionsoppløsningen. Forskjellsargumentene ble dermed erstattet av likhetsargumenter som fremhevet kvinnens lojalitet til nasjonen. For å tilpasse seg det økende forsvarsengasjementet og unngå den samme skjebnen som Norges Fredsforening hadde lidd, ble det pasifistiske synspunktet i Kvindernes Fredsforening lagt bort, og styrking av forsvaret ble strategisk fremstilt som sammenfattende med fredsarbeidet.

Opp mot unionsoppløsningen hadde Kvindernes Fredsforening måttet være forsvarsvillige for å overleve og holde seg relevante i Norge, mens opp mot første verdenskrig ble videre forsvarsvillighet en konsekvens av at de var en del av et samarbeid med land, som i et militaristisk Europa, hadde gått mer og mer bort fra pasifistiske ideer i frykt for krig. Fredsarbeidet i det transnasjonale samarbeidet ble toneangivende for Kvindernes Fredsforenings arbeid, og kontinuiteten i det kvinnelige, som det nasjonale, fredsarbeidet ble derfor kjernesakene voldgift og nøytralitet, og de gikk aldri tilbake til sitt pasifistiske standpunkt.

Utbruddet av første verdenskrig og de påfølgende støtteerklæringene fra kvinneorganisasjoner til sine respektive lands krigføring viste at bildet på den spesielt fredelige og pasifistiske kvinnen var konstruert. Krig var ikke lenger en tenkt situasjon med avvæpning som løsning, det var krig i Europa og avvæpning var blitt urealistisk. Vi skal se at det likevel fantes noen kvinner som konsekvent mente at pasifisme var løsningen på krig, og organiserte seg i 1915 for å kjempe denne kampen videre da de fleste hadde valgt nasjonalisme over pasifisme.

Kapittel 4: En mer samlet fredsbevegelse

Ved inngangen til 1915 hadde verdenskrigen pågått i flere måneder, flere kvinnesaks- og fredsforeninger hadde uttrykt nasjonal støtte i krigsdeltakelsen og det meste av arbeidet i både International Council of Women (ICW) og International Women's Suffrage Alliance (IWSA), hadde stoppet helt opp. En kongress IWSA skulle avholde i 1915 ble avlyst, men lederen av den nederlandske seksjonen, Aletta Jacobs, ville ikke godta at kvinnene bare skulle la krigen gå sin gang.²⁵³ Hun inviterte den amerikanske sosialarbeideren og stemmerettsaktivisten Jane Addams til å lede en fredskongress for å samle engasjerte kvinner fra Europa og USA. Først var planen at IWSA skulle arrangere kongressen, men forslaget ble møtt med kritikk fordi kongressen falt utenfor organisasjonens hovedsak – stemmerett til kvinner i alle land. I tillegg var det bekymring for at konflikter som kunne oppstå mellom nasjonene i et slikt møte kunne bli katastrofalt for fremtiden til IWSA, og de fikk ingen offisiell velsignelse fra organisasjonen.²⁵⁴ Invitasjonen til en fredskongress ble likevel sendt ut, og slik som IWSA hadde blitt etablert i 1904 fordi ICW ikke ønsket å sette stemmerett på sin agenda, kom Women's International League for Peace and Freedom (WILPF) til å bli etablert fordi IWSA ikke ønsket å ta fred inn i sin.²⁵⁵ Slik vokste kvinnenenes fredskongress i 1915 ut fra den transnasjonale kvinnestemmerettskampen.

Det eksisterende nettverket fra stemmerettsbevegelsen ble utnyttet i planleggingen da Aletta Jacobs, Jane Addams, Rosika Schimmer, Emmeline Pethick-Lawrence, Lida Heymann og Anita Augspurg møttes i februar 1915 for å legge rammene for den første kvinnelige fredskongressen.²⁵⁶ Fredsaktivisten Ellen Elster har sett på det som at stemmerettsbevegelsen i Europa delte seg ved inngangen til første verdenskrig, der den ene siden tenkte at stemmerett ville komme gjennom anerkjennelse av det nasjonale bidraget under krigen, og den andre siden gikk aktivt mot krigen og satte stemmerettskravet sentralt i fredsarbeidet.²⁵⁷ I målet om en varig verdensfred var overbevisningen blant Haag-kvinnene at kvinnelig bidrag i fredspolitikken og fredsforhandlingene var avgjørende, og for å få til dette måtte kvinner få representasjon i politikken. Ikke minst var stemmerett lite verdt uten fred. Å støtte stemmerett

²⁵³ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 26.

²⁵⁴ Sandell, *The Rise of Women's Transnational Activism* (I. B. Tauris, 2015), Perlego, kap 2 – The Impact of World War I.

²⁵⁵ Sandell, *The Rise of Women's Transnational Activism* (I. B. Tauris, 2015), Perlego, kap 2 – The Impact of World War I.

²⁵⁶ Riksarkivet, «Feminism and Pacifism», Gelblum, 212.

²⁵⁷ For eksempel: Elster, «Mellomkrigstida – Konflikter og kompromisser i WILPF», 28.

for kvinner var derfor en forutsetning for å delta på Haagkongressen, som ble avholdt 28. april–1. mai i 1915.²⁵⁸

Det som er skrevet om den norske gruppe av Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihet (IKFF) så langt har i stor grad sett på fredsarbeidet til organisasjonen isolert. Dette kapittelet vil ta for seg foreningens innhold og fredsarbeid i forbindelse med de andre aktørene i den kvinnelige fredsbevegelsen. Nesten alle kvinneforeninger i Norge var tilknyttet Norske Kvinders Nationalraad (NKN), og dermed tilknyttet det internasjonale nettverket ICW. Da IKFF ble etablert i Norge, bragte den med seg en ny transnasjonal tilknytning, gjennom WILPF. Ved å undersøke deres forskjeller og møtepunkter, åpner det seg en mulighet for å se ICW i et nytt lys, og kanskje forstå hvordan deres styreform spilte inn da fredsarbeidet i NKN og Norske Kvinders Fredsforbund omtrent stoppet opp under første verdenskrig.

Krigen hadde også innvirkning på det nasjonale fredsarbeidet i sin helhet, ikke minst for kvinnene som kunne se effektene av stemmeretten de hadde ervervet seg. Historikerne Karen Gram-Skjoldager og Øyvind Tønnesson legger i sin artikkel «Unity and Divergence» vekt på at krigsutbruddet i første verdenskrig førte med seg nye løsninger for fred. Fredsarbeidet var preget av en ny internasjonalisme, som kulminerte i Folkeforbundet. Hva innebar dette vendepunktet i fredsarbeidet for kvinnene?

Dette kapittelet handler om årsakene til at det var behov for en ny kvinnelig organisasjon for fred, og hvordan den nye internasjonalismen hadde innvirkning på det kvinnelige fredsarbeidet i perioden 1915–1925. Hva var årsakene til at IKFF kort tid etter etableringen kom til å dominere det kvinnelige fredsarbeidet? Og hvordan førte erfaringene etter første verdenskrig til en mer samlet norsk fredsbevegelse?

Et nytt syn på fred

Første verdenskrig ble på mange måter starten på en ny periode i fredsarbeidet. Karen Gram-Skjoldager og Øyvind Tønnesson har i sin artikkel «Unity and Divergence» påpekt at de nasjonale fredsbevegelsene i Skandinavia hadde samarbeidet på tvers av landegrensene helt

²⁵⁸ Elster, «Kvinner, fred og sikkerhet med forankring i IKFFs historie», <https://mailchi.mp/1306e05f32fc/fred-og-frihet-nyhetsbrev-12020>.

fra 1880-tallet, men at krigen førte til en intensivering og institusjonalisering av det internasjonale samarbeidet.²⁵⁹ Ikke minst førte første verdenskrig til en ny tro på internasjonal organisasjon og kollektiv sikkerhet for å opprettholde og fremme fred, en overbevisning som skulle føre til opprettelsen av Folkeforbundet. Der frihandel, internasjonal voldgift og nøytralitet tidligere hadde vært hovedveiene til fred, fikk den nye internasjonalismen, som satte et lovregulert, internasjonalt system i sentrum, stor betydning i det videre fredsarbeidet.²⁶⁰

Christian Lous Lange, sekretær ved Nobelinstituttet og -komiteen, var sentral i dette skiftet i fredsarbeidet. Den interparlamentariske unionen (IPU) hadde siden stiftelsen i 1889 vært en internasjonal diskusjonsarena for parlamentarikere, og Lange var generalsekretær i organisasjonen fra 1909. Da krigen brøt ut ble all normal aktivitet stanset, ettersom halvparten av landene i organisasjonen var i krig med hverandre.²⁶¹ Den nordiske interparlamentariske unionen (NIU), en hovedsakelig skandinavisk undergruppe av IPU, fortsatte å holde kongresser under krigen. NIU skulle ikke megle i krigen, men satte i november 1914 opp et fredsprogram med ulike prinsipper: De ønsket en videreføring av tidligere Haagkongressers arbeid for internasjonalisering av fredelige og juridiske midler til å løse konflikter, inkludert en permanent internasjonal domstol. I tillegg ville de innføre væpningsbegrensninger, institusjonalisere en demokratisk kontroll over utenrikspolitikken, respektere nasjonal suverenitet, og legge til rette for mer åpen utenrikshandel.²⁶² Disse punktene skulle vise seg å være karakteristiske for retningen fredsarbeidet kom til å ta etter verdenskrigen, og de kom til å samsvare med store deler av fredsarbeidet i årene fremover.

Ti dager før kvinnenenes Haagkonferanse hadde tretti spesielt inviterte representanter fra fredsorganisasjoner i fem krigførende og fem nøytrale land møttes i Haag.²⁶³ I likhet med NIU skulle de ikke megle eller forsøke å få slutt på krigen, men de møttes for å legge en plan for hvordan den fremtidige freden skulle vare. Invitasjonen hadde kommet fra den pasifistiske nederlandske organisasjonen Anti Oorlog Raad, med et mål om å samles om et opprop som skulle representere folkets mening om fredsbestemmelsene som ville komme ved krigens

²⁵⁹ Gram-Skjoldager og Tønnesson, «Unity and Divergence», 301–302.

²⁶⁰ Gram-Skjoldager og Tønnesson, «Unity and Divergence», 302–303.

²⁶¹ Gram-Skjoldager og Tønnesson, «Unity and Divergence», 306.

²⁶² Gram-Skjoldager og Tønnesson, «Unity and Divergence», 306.

²⁶³ Representantene var fra Norge, Sverige, USA, England, Belgia, Nederland, Sveits, Østerrike-Ungarn og Tyskland. Krog, «For varig fred», 115.

slutt.²⁶⁴ På møtet 7.–9. april 1915, dannet de Centralorganisationen for varig fred, og i den norske underorganisasjonen Norsk Komité for varig fred fant man navn som Randi Blehr, Gina Krog, Kristine Bonnevie, Fernanda Nissen, Ragna Nielsen, Anna Rogstad, Betzy Kjelsberg, Christian Lous Lange, Jørgen Løvland, Halvdan Koht, Carl Berner, Bernhard Hanssen og Hans Jakob Horst.²⁶⁵ Komiteen besto med andre ord av flere av Norges mest innflytelsesrike fredsaktivister og politikere, og innholdet i organisasjonens program samsvarte i stor grad med premissene NIU hadde satt noen måneder tidligere. Utarbeidelsen av prinsipper for fred var i både NIU og Centralorganisationen for varig fred blitt sterkt influert av samme person, Christian Lous Lange.

Norske kvinneorganisasjoners nei til Haag-invitasjonen

Haagkongressen, organisert av kvinner som ønsket en ny mobilisering for fredssaken, skulle ta for seg en rekke saker, men sentralt sto to grunnsetninger. Alle som ville delta på kongressen måtte ha troen på at fremtidige internasjonale tvistigheter kunne avgjøres ved fredelige midler, og at politisk stemmerett måtte utvides til kvinner.²⁶⁶ Først og fremst skulle den protestere mot verdenskrigen, men den bidro også til å sette kvinnerollen og kvinners krav om utvidede politiske rettigheter i sentrum av fredsarbeidet. Kvinner hadde en spesiell oppgave å spille i fredsarbeidet, også på grunn av deres kvinnelige kvaliteter. I Norge var det imidlertid ingen foreninger som offisielt ville ta ansvar for å sende representanter til Haag. I sin publisering av IKFFs beretninger trakk Mari Ruge frem at fredsinitiativ under første verdenskrig kunne oppfattes som en støtte til en av partene, og at det kunne være kontroversielt også i nøytrale land som Norge, som forklaring på at Norsk Kvindesagsforening (NKF) ikke tok initiativ til å finne norske representanter.²⁶⁷

I NKF var det mellom 1903 og 1922 lederen for Norske Kvinders Fredsforbund, Randi Blehr, som var leder, men forgjengeren Fredrikke Marie Qvam hadde fremdeles stor innflytelse.²⁶⁸ Qvam var forsvarsengasjert, nasjonalist og ikke en del av fredsbevegelsen som sådan. Derfor kan det tenkes at det var hennes posisjon i foreningen som bidro til at invitasjonen til kongressen ble avslått. Gina Krog, som var leder av NKN frem til sin død i 1916, hadde

²⁶⁴ Krog, «For varig fred», 115.

²⁶⁵ Krog, «Oprop for varig fred», 195.

²⁶⁶ For retferdig og varig fred, https://www.ikff.no/wp-content/uploads/2012/05/ikff_haag_web.pdf, 8.

²⁶⁷ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 9 (i fotnoten).

²⁶⁸ *Store norske leksikon*, s.v. «Norsk kvinnesaksforening», av Elisabeth Lønnå, 24.02.2023 https://snl.no/Norsk_kvinnesaksforening.

allerede erfart hvor vanskelig det kunne være å samarbeide om fred internasjonalt. I *Nylænde* kommenterte hun programmet som skulle diskuteres på Haagkongressen, og påpekte at det virket for altomfattende, og at den kompromissløse og «letvinte komandotone» virket noe naiv.²⁶⁹ Hun mente også at det første punktet i programmet, som oppfordret «regjeringerne i de krigførende land offentlig at fastsette vilkaarene for en eventuel fredsslutning og øieblikkelig til det formaal at erklære vaabenstilstand», ikke var særlig heldig.²⁷⁰ Under et møte 29. mars 1915, invitert til av NKN og Norske Kvinders Fredsforbund for å redegjøre for kvinners fredsarbeid, advarte Krog mot å ta opp denne paragrafen på kongressen. Hun anbefalte ikke å henvende seg til krigførende regjeringer, fordi det til nå hadde vært nytteløst og bare ville føre mer ergrelse.²⁷¹ Ifølge Krog måtte man rette arbeidet sitt mot oppgjøret når krigen var over, for å få en varig fred, men hun mente at Haag-programmet gikk i riktig retning.²⁷² Emily Arnesen, som skulle redegjøre for Haagkongressen, kunne være enig i at den første paragrafen var naiv, men ikke at det var verre enn som så, for kanskje et troskyldig og direkte program kunne ha noe for seg.²⁷³

Krogs motvilje til fredsinitiativ i den pågående krigen lå tett opptil ICWs linje under verdenskrigen. Historiker Leila J. Rupp skrev i *Worlds of Women* at en mer tilbakeholden rolle i kontroversielle spørsmål var karakteristisk for ICW, og de var forsiktige i spørsmål som kunne skape splid og true harmonien. Verdenskrigen var definitivt et slikt emne, og presidenten av ICW, Lady Aberdeen, uttalte at det var best om kvinnene i hvert land gjorde det som var deres plikt som borgere i deres land, og utover det forble i beredskap for en tid hvor internasjonalt arbeid igjen ville være mulig.²⁷⁴ Motviljen til å ta avgjørelser som kunne føre til misnøye fra enkeltnasjoner, som Krog hadde møtt på allerede på ICWs femårsmøte i 1909, hadde nå endt i en fullstendig oppløsning av samarbeidet. Fra krigsutbruddet frem til en kongress i 1920 forsvant all regelmessig kommunikasjon mellom ICW og de nasjonale rådene. Samtidig var det ingenting som tydet på at det var direkte motvilje mot at kongressen i Haag fant sted; alle hadde forhåpninger om at de ville oppnå noe og mente at det var positivt med alle tiltak som hadde fred som mål.

²⁶⁹ Krog, «Fra utlandet», 92.

²⁷⁰ Krog, «Fra utlandet», 92.

²⁷¹ Krog, «Kvinders samarbeide for varig fred», 103.

²⁷² Krog, «Kvinders samarbeide for varig fred», 103.

²⁷³ Krog, «Kvinders samarbeide for varig fred», 105.

²⁷⁴ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 26.

Under NKN og Norske Kvinders Fredsforbunds møte i mars 1915 ble det stemt over om man ønsket å sende delegater til Haagkongressen, og ingen stemte imot.²⁷⁵ Likevel ønsket verken NKN eller Norske Kvinders Fredsforbund å sende representanter. På spørsmål til NKN svarte Krog at det var økonomiske årsaker til dette. I tillegg var Haagkongressen en privat kongress, uten noen offisiell organisasjon bak, og da mente NKN at det passet med privat deltakelse.²⁷⁶ ICW hadde også bestemt seg for å ikke sende noen representanter, noe som kan ha en sammenheng med den tilbakeholdne rollen de hadde valgt i krigen, i tillegg til at sentrale figurer i ICW selv skulle holde en fredskongress i San Fransisco i juli 1915. I motsetning til Haagkongressen skulle denne bare diskutere fredsprinsipper, ikke krigen, for å unngå friksjon mellom de forskjellige nasjonene.²⁷⁷

I mangel av offisielle delegater fra de norske kvinnesaksforeningene, tok NKF-styremedlemmet Emily Arnesen initiativ til å opprette en frittstående komité for å få på plass delegater som privat kunne representere Norge i Haag.²⁷⁸ På et av de forberedende møtene hadde også to kvinner fra Arbeiderpartiets Kvindeforbund deltatt, men det var en borgerlig forsamling som valgte delegatene, og de dermed fikk ingen plass.²⁷⁹ Igjen ble det altså valgt en komité fra den borgerlige kvinnebevegelsen, noe som kom til å prege medlemslistene i foreningen som senere skulle etableres. I tillegg til Arnesen var delegatene Louise Keilhau, Dagny Bang, Valentine Dannevig og Hanna Isaachsen, som alle var medlemmer av enten NKF, Landskvinnestemmerettsforeningen (LKSF) eller NKN. Fra andre organisasjoner deltok en delegat fra Lærerindforeningen, en fra Odd Fellowlogen, og en fra Lillehammer Kvinderåd.²⁸⁰ Fredrikke Mørck deltok som privat deltaker, hun var ellers aktiv i Norske Kvinders Fredsforbund, NKF, NKN og LKSF.²⁸¹ Kvinnene møtte også svenske og danske delegater før kongressen og diskuterte programmet, og fant ut at de ønsket en felles opptreden i kongressen. Det var enighet om å stemme mot forslaget om våpenstillstand.²⁸²

Kongressen samlet delegater fra begge sidene av krigen, og flere tyske, franske, russiske, britiske og belgiske kvinner ble stanset i forsøket på å delta. Bortsett fra i Frankrike og

²⁷⁵ Krog, «Kvinders samarbeide for varig fred», 106.

²⁷⁶ Krog, «Kvinders samarbeide for varig fred», 106.

²⁷⁷ Krog, «Kvinders freds-organisasjoner og -møter», 282.

²⁷⁸ Erichsen, *Norske kvinners liv og kamp* (Res Publica, 2018), 205.

²⁷⁹ Erichsen, *Norske kvinners liv og kamp* (Res Publica, 2018), 205.

²⁸⁰ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 9 (i fotnoten).

²⁸¹ Hennes deltakelse i Kvindernes Fredsforening er blant annet nevnt i et notis: Krog, «uten tittel», 351.

²⁸² Riksarkivet, For retfærdig og varig fred, IKFF, 4.

Russland klarte likevel noen fra hvert inviterte land å komme frem, der de møtte delegater fra Østerrike, Ungarn, Italia, Nederland, Danmark, Norge, Sverige, USA og Canada.²⁸³ De 2000 kvinnene vedtok et program som dannet grunnlaget for arbeidet, hvor politiske rettigheter til kvinner, voldgift og fredsbetingelser sto sentralt.²⁸⁴ Punktet om våpenstillstand ble noe nyansert, og endret til at de var klar over at det bare kunne oppnås ved internasjonal overenskomst, men de oppfordret regjeringer til å ta over våpenproduksjonen og få kontroll på denne handelen, da de så på fortjenesten som et hinder for fred.²⁸⁵ Programmet ble sendt ut til både krigførende og nøytrale lands regjeringer, og de nøytrale landene oppfordret egne regjeringer til å arbeide for fred i verdenskrigen gjennom meglings. Folkeforbundet skulle holde til i Genève, så hovedkvarteret ble flyttet dit, og det ble opprettet en sentralkomité der Emily Arnesen og Louise Keilhau ble opptatt som medlemmer.²⁸⁶ Det ble også opprettet grupper på fem medlemmer i hvert land for å skaffe tilslutning til programmet, og den norske gruppen besto av lederen Emily Arnesen, Valentine Dannevig, Ellen Gleditsch, Martha Larsen Jahn og Louise Keilhau.²⁸⁷

Programmet etter WILPF-kongressen i 1915 inneholdt mange av de samme punktene som NIU og Centralorganisasjonen hadde kommet frem til, men den skilte seg spesielt ut på to områder. For det første protesterte de eksplisitt mot krigen og rettet seg mot styresmaktene med fredsinitiativ, noe både NIU, ICW, NKN og Centralorganisationen holdt seg unna i 1915. For det andre satte de kvinners rettigheter på agendaen. At kvinner hadde en viktig rolle i fredsbevegelsen, og at krigen gikk utover kvinnene, hadde vært fremhevet i fredsbevegelsen i mange år, men kvinnesaksarbeidet hadde vært relativt adskilt fra fredsarbeidet. I Norske Kvinders Fredsforbund og fredskomiteen til ICW var det fred som sto på programmet, og selv om flere av fredskvinnene var opptatt av kvinners rettigheter, så foregikk kvinnesaksarbeidet hovedsakelig i NKN og ICW. I WILPF og IKFF var kvinnesak og sosial rettferdighet en sentral kampsak for å oppnå fred, noe som gjenspeiles i navnet de kom til å ta i 1919: Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihet.

²⁸³ Ruge, «Hvordan startet det hele?», 5.

²⁸⁴ Erichsen, *Norske kvinners liv og kamp* (Res Publica, 2018), 205.

²⁸⁵ Riksarkivet, For retfærdig og varig fred, IKFF, 11.

²⁸⁶ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 15.

²⁸⁷ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 10.

IKFF i den kvinnelige fredsbevegelsen

Etter at den norske gruppen var dannet som følge av Haagkongressen, ble Norske Kvinders Fredsforbund oppfordret til å overta vervene i gruppen, men det ønsket de ikke.²⁸⁸ På spørsmål om de i det minste kunne ta på seg arbeidet med å oppfordre andre kvinneorganisasjoner til å slutte seg til programmet, ble svaret at de heller ikke ville dette, men at de kunne støtte komiteen i arbeidet.²⁸⁹ Lederen Randi Blehr hadde allerede sagt nei som leder av NKF, og det er sannsynlig at Norske Kvinders Fredsforbunds forpliktelser til NKN og ICW ble avgjørende for et nei også fra denne organisasjonen. Norske Kvinders Fredsforbund kom likevel til å samarbeide med IKFF, i første omgang ved å arrangere et offentlig møte i Nobelsalen sammen med komiteen i mai 1915 for å redegjøre for kongressen.²⁹⁰

Haagkongressen hadde tatt den uvanlige beslutningen at egne utsendinger fra komiteen skulle sendes til både krigførende og nøytrale nasjoner for å overbringe kongressens bestemmelser og oppfordre til fredsmegling, et tegn på kongressens vilje til å ta aktive fredsinitiativ i krigen.²⁹¹ I Norge møtte utsendingene både kongen, statsministeren, utenriksministeren og stortingspresidentene, og under mottakelsen på kvelden var Norske Kvinders Fredsforbund med som vertskap.²⁹² Det er altså ingenting som tyder på at IKFF sto utenfor den kvinnelige, borgerlige fredsbevegelsen i Norge. I *Nylænde* ble arbeidet til IKFF fremhevet og anerkjent, og Haagkongressen og deres arbeid ble også inkludert da Blehr senere skrev en beretning om den kvinnelige fredsbevegelsen i perioden.²⁹³ Likevel, var det ikke *Nylænde* som først og fremst var foreningens talerør, de hadde en avtale med Norges Fredsforening om å få bruke deres tidsskrift *Folkefred* til meddelelser om arbeidet sitt.²⁹⁴ Dette gjorde de fra *Folkefred* ble etablert i 1917, til den ble nedlagt i 1923. Til gjengjeld oppfordret de medlemmene i sine tilsluttede foreninger om å melde seg inn i Norges Fredsforening, et tydelig tegn på gjensidig støtte mellom den nasjonale og den kvinnelige fredsforeningen. Det er også verdt å nevne at Fredrikke Mørck ved etableringen av *Folkefred* skrev varmt om tidsskriftet i *Nylænde*, og

²⁸⁸ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 10.

²⁸⁹ Riksarkivet, For retfærdig og varig fred, IKFF, 5.

²⁹⁰ Riksarkivet, For retfærdig og varig fred, IKFF, 5.

²⁹¹ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 28.

²⁹² Riksarkivet, For retfærdig og varig fred, IKFF, 15.

²⁹³ Riksarkivet, Beretning, Randi Blehr, 5.

²⁹⁴ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 13.

hvor viktig det var med et blad om fredssaken.²⁹⁵ Her oppfordret hun også eksplisitt alle kvinner til å melde seg inn i Norges Fredsforening.

Fredsarbeidet hadde helt fra etableringen hatt tette koblinger til stemmerettsbevegelsen, og mange stemmerettskvinner arbeidet for fred, men gjennom WILPF ble arbeid for fred og stemmerett forenet i en og samme organisasjon. På Landskvindestemmeretsforeningen (LKSF) sitt landsmøte i 1916 gjorde Martha Larsen Jahn og Louise Keilhau rede for Haagkongressen, og en egen post på programmet tok opp spørsmålet om LKSF skulle slutte seg til fredsarbeidet. Referatet fra landsmøtet publisert i *Urd* avsluttet med: «De glimrende foredrag resulterte da ogsaa i at LKSF sluttet sig til fredsarbeidet».²⁹⁶ WILPF hadde en foreningsform med tilsluttede foreninger, og LKSF ble med dette én av rundt 200 norske foreninger ga sin tilslutning til grunnprinsippene i programmet. Av disse var rundt halvparten tilsluttet NKN, uten at NKN selv støttet programmet.²⁹⁷ NKN fikk i 1917 spørsmål om å bli en organisasjon tilsluttet WILPF, men sa igjen nei, ettersom de allerede var tilknyttet fredsarbeidet gjennom ICW. Etter oppfordring fra IKFF planla de å sende Dagny Bang til kongressen som skulle holdes etter krigen, som representant for NKN, men hun kom seg aldri av gårde grunnet passvansker.²⁹⁸

Størrelsen på den borgerlige kvinnebevegelsen i Norge satte nok landet i en spesiell situasjon sammenlignet med andre land, hvor det var tydeligere grenser mellom organisasjonene. På Sanitetsforeningens (NKS) landsmøte i 1916 ble Martha Larsen Jahn valgt som deres representant i NKN, som gjorde at Larsen Jahn hadde en sentral rolle i både NKS, LKSF, NKN og IKFF.²⁹⁹ Dette demonstrerer at de norske kvinneorganisasjonene på dette tidspunktet ikke nødvendigvis sto så langt fra hverandre, men at forskjellen i all hovedsak besto i hvilke saker de sentrerte arbeidet sitt rundt. Lars Rowe, leder ved Norges Hjemmefrontmuseum og tidligere forsker ved Fridtjof Nansens institutt, påpeker i en artikkel i Helge Pharos forskningsprosjekt at både samtidens opinion og enkelte historiske arbeider har hatt en tendens til å oppfatte fredsbevegelsen som én enhet.³⁰⁰ Vi har sett at den nasjonale fredsbevegelsen og den kvinnelige fredsbevegelsen arbeidet på forskjellige måter og i ulike

²⁹⁵ Mørck, «Folkefred», 247.

²⁹⁶ Bøe, «Sanitetsforeningen og Landskvindestemmeretsforeningen», 344.

²⁹⁷ Riksarkivet, Beretning, Randi Blehr, 5.

²⁹⁸ Backer, «Norske Kvinders Nationalraad», 22.

²⁹⁹ *Urd*, «Sanitetsforeningen og Landskvindestemmeretsforeningen», 343.

³⁰⁰ Rowe, «Et propagandistisk alternativ til diplomati», 298.

kontekster, men den kvinnelige fredsbevegelsen inneholdt også ulike organisasjoner og tanker om hva som var den rette veien mot målet om varig fred. Særlig etter IKFFs inntog i den kvinnelige fredsbevegelsen. Fredsarbeidet i NKN og Norske Kvinders Fredsforbund var direkte knyttet til hverandre, både ved at Norske Kvinders Fredsforbund var en forening innunder NKN, og at flere i ledelsen var representert i fredskomiteen til ICW. I den kvinnelige fredsbevegelsen ble dermed IKFF en selvstendig organisasjon uavhengig av fredsarbeidet i NKN, og med egen transnasjonal tilknytning. Det var likevel et visst samarbeid, som antageligvis var naturlig i en så tett sammenknyttet borgerlig kvinnebevegelse.

Zürichkongressen i 1919

Haagkongressen i 1915 hadde avtalt at det neste internasjonale møtet skulle finne sted i forbindelse med fredsforhandlingene, og stilte spesifikt krav om at kvinner skulle få delta i disse.³⁰¹ Det fikk de ikke, og de møttes i stedet i Zürich i 1919, for å ha nærhet til forhandlingene som samtidig foregikk i Versailles. Mye hadde skjedd i årene siden Haagkongressen, og de trodde ikke lenger at den varige freden kunne oppnås bare ved offentlige meglingsinstanser eller diplomati, slik som Folkeforbundet.³⁰² De hadde fremdeles forhåpninger om mulighetene Folkeforbundet kunne bringe, men ble den første internasjonale forsamling som kritiserte Folkeforbundspakten. De satte opp en rekke krav, blant annet rett til medlemskap for alle stater, forbud mot militært press eller sultblokade for å tvinge gjennom avgjørelser, avrustning og innskrenkning av våpenproduksjon, rettigheter for nasjonale minoriteter, like politiske rettigheter for kvinner og menn, og amnesti for politiske fanger.³⁰³ Dette ble saker de kom til å rette mye av arbeidet sitt mot, også i Norge.

Kvinnesak fikk noe mindre plass på kongressen i Zürich enn det hadde fått i Haag. De mente fremdeles at kvinner hadde en spesiell mulighet til å fremme fred og pasifisme, og formulerte noen kvinneverettighetskrav som de ønsket at skulle inkluderes i fredstraktaten, slik som ekteskapslover, likelønn og mødrerettigheter.³⁰⁴ Det ville ikke bli fred i en kvinneundertrykkende verden, og stemmerett sto fortsatt på agendaen, men de innså at kvinnelig stemmerett som den avgjørende løsningen på fred hadde vært noe naivt og

³⁰¹ Elster, «Kvinner, fred og sikkerhet med forankring i IKFFs historie», <https://mailchi.mp/1306e05f32fc/fred-og-frihet-nyhetsbrev-12020>.

³⁰² Riksarkivet, «Feminism and Pacifism», Gelblum, 220.

³⁰³ Beukes, «Women's International League for Peace and freedom», 16.

³⁰⁴ Riksarkivet, «Feminism and Pacifism», Gelblum, 221.

optimistisk.³⁰⁵ De var den første internasjonale forsamlingen etter fredsforhandlingene, og ble de første som kritiserte Versaillesfreden for å være diktert av seiersherrene. De forutså at den la grunnlaget til en ny krig i fremtiden, og oppfordret de seirende stormaktene til å endre fredsvilkårene etter forslagene satt av Haagkongressen og president Wilson.³⁰⁶

På kongressen i 1919 ble WILPF offisielt etablert, en organisasjon som sammenlignet med ICW lettere kan defineres som transnasjonal. Sandell gjør et poeng ut av at ICW engasjerte seg i transnasjonalt arbeid – og det var definitivt transnasjonale trekk i fredsdeene og nettverket – men ettersom den besto av autonome nasjonale råd, var organisasjonen i seg selv heller internasjonal.³⁰⁷ Dette var også noe som sto sentralt i organisasjonsstrukturen, at alle land skulle ha like mye makt, for å nettopp representere de ulike nasjonenes interesser. De nasjonale interessene ble mindre vektlagt i WILPF, da de sto samlet om ett mål: varig fred. De fleste kvinnene som valgte nasjonalismen over internasjonalismen da krigen brøt ut møtte heller ikke opp på Haagkongressen, som gjorde at organisasjonen helt fra startpunktet i all hovedsak hadde medlemmer som var villig til å sette fredssaken foran sine respektive lands interesser. Det var imidlertid andre forhold i organisasjonen som hadde potensial for konflikter, nemlig spørsmålene om pasifisme og sosialisme.

En kontroversiell organisasjon

WILPF ble ansett som en relativt kontroversiell organisasjon av to grunner. Den første var det pasifistiske standpunktet, et spørsmål som var oppe til diskusjon fra etableringen og gjennom hele mellomkrigstiden. Flere av de innflytelsesrike medlemmene i WILPF var pasifister, slik som Heymann, Augspurg, Schwimmer og Addams.³⁰⁸ Organisasjonen hadde i utgangspunktet en pasifistisk linje, og selv om ikke alle i WILPF var enige i at kvinner fra naturens side var pasifister, var de i stor grad enige i at kvinners innflytelse i politikken ville føre til en pasifisering av samfunnet.³⁰⁹

I den norske organisasjonen var pasifismen mer moderat og fikk ikke like stor plass i fredsarbeidet som i den internasjonale foreningen. Historiker Amira Gelblum finner i sitt

³⁰⁵ Riksarkivet, «Feminism and Pacifism», Gelblum, 222.

³⁰⁶ Beukes, «Women's International League for Peace and freedom», 16.

³⁰⁷ Sandell, *The Rise of Women's Transnational Activism* (I. B. Tauris, 2015), Perlego, kap 1 – Transnational or international?.

³⁰⁸ Elster, «Mellomkrigstida – Konflikter og kompromisser i WILPF», 30.

³⁰⁹ Riksarkivet, «Feminism and Pacifism», Gelblum, 220–221.

kapittel om WILPF at Storbritannia og Skandinavia var de moderate avdelingene når det gjaldt pasifisme, sosiale og økonomiske spørsmål.³¹⁰ Faktisk var flere av de norske medlemmene aktive i forsvarsarbeidet. Louise Keilhau hadde vært medlem av Norske Kvinders Indsamling til Forsvaret, og var i styret i Norges forsvarsforening.³¹¹ Martha Larsen Jahn, som satt i IKFFs styre fra 1915 og ble leder i 1925, ble styremedlem i Kristiania Sanitetsforening i 1915, og kom senere til å bli leder av Norske Kvinners Sanitetsforening.³¹² Til tross for dette, var Keilhau og Larsen Jahn styremedlemmer i sentralkomiteen til den pasifistiske organisasjonen WILPF, noe som viser at pasifisme ikke var et absolutt krav for medlemskap. Igjen ser vi tegn på at arbeid for fred og forsvar ikke nødvendigvis var problematisk eller motsetninger i den norske kvinnebevegelsen, men det kom til å bli skarpere fronter etter hvert som forsvarsdiskusjonene ble stadig mer aktuelle i løpet av mellomkrigstiden.

Det var uenighet i WILPF om hvor langt pasifismen skulle strekkes. På kongressen i Wien i 1921 skulle det komme til å bli et lite flertall for prinsippet om ikkevoldsmotstand i konflikt og krig, men det skulle ikke være bindende for enkeltindivider og de nasjonale seksjonene.³¹³ WILPFs offisielle standpunkt var altså at grupper og nasjoners motstand mot regimer skulle gjennomføres med fredelige midler, men det var ikke et absolutt krav for medlemmene. I 1940 ble det skrevet i Fred og Frihet at «Kvinneligaen har aldri ifølge sine lover vært en radikal-pasifistisk forening», og at et forslag om å binde seg til en slik linje hadde blitt nedstemt på en kongress i 20-årene.³¹⁴ Årsaken var nettopp det at man ved inngangen til første verdenskrig hadde sett at mennesker ikke nødvendigvis klarte å holde seg til et slikt prinsipp i alle situasjoner.

Den andre årsaken til at de ble ansett som en kontroversiell organisasjon var spørsmålet om sosialisme, et stridspunkt som førte til stor debatt i foreningen. Samtidig som etableringen av WILPF vokste arbeiderbevegelsen frem, og gjorde seg gjeldende som en revolusjonær kraft i samfunnet. Med arbeiderbevegelsens fremvekst fulgte kommunistfrykten, som spesielt gjorde seg gjeldende i USA, hvor Addams ble stemplet som kommunist og organisasjonen møtte stor

³¹⁰ Riksarkivet, «Feminism and Pacifism», Gelblum, 220.

³¹¹ Dagbladet, «Dødsfall».

³¹² *Norsk biografisk leksikon*, s.v. «Martha Larsen Jahn», av Mari Holmboe Ruge, 15.02.2023
https://nbl.snl.no/Martha_Larsen_Jahn.

³¹³ Elster, «Mellomkrigstida – Konflikter og kompromisser i WILPF», 30.

³¹⁴ Elster, «Mellomkrigstida – Konflikter og kompromisser i WILPF», 30.

motstand fra patriotiske organisasjoner.³¹⁵ En ren sosialistisk organisasjon var WILPF aldri, men heller en borgerlig organisasjon med klare koblinger til venstresiden. Debatten rundt sosialisme i WILPF var i stor grad et uttrykk for den sosiale sammensetningen i organisasjonen. Før mellomkrigstiden hadde det nesten utelukkende vært borgerlige kvinner i feministiske og pasifistiske organisasjoner, mens i WILPF fantes det mange sosialdemokrater, fagforeningsrepresentanter og sosialister.³¹⁶ En av grunnleggerne av WILPF, Emily Greene Balch, kalte organisasjonen "so bourgeois that we are not acceptable to the working people and so to the left that we are not acceptable to the bourgeois groups".³¹⁷ Under kongressen i Zürich anerkjente WILPF kravet som lå til grunn for arbeiderbevegelsen som rettferdig, og uttrykte sympati med arbeidernes mål. De insisterte imidlertid på at det skulle bli brukt fredelige midler, og påpekte at de ville kjempe mot bruk av makt i den revolusjonære tiden.³¹⁸

Mens de borgerlige kvinnene fant hverandre i det Rupp har kalt et «internasjonalt søsterskap», basert på felles egenskaper og erfaringer som kvinner, så sto klasse og politisk ideologi mer sentralt i arbeiderkvinnenes organisering.³¹⁹ I Norge hadde arbeiderkvinnene aldri gått med i NKN, men var fra 1907 engasjert i den internasjonale, sosialistiske kvinnebevegelsen, ledet av tyskeren Clara Zetkin.³²⁰ De hadde avslått å være med på ICWs kongress i 1904, og Zetkin hadde tidlig uttalt at arbeiderkvinnene ikke samarbeidet med de borgerlige kvinnerettighetsforkjemperne.³²¹ Likevel hadde den internasjonale konferansen for sosialistiske kvinner i Bern i mars 1915 sendt en hilsning til Haagkongressen, en uvanlig støtte på tvers av partipolitikken.³²²

Arbeiderkvinnene i Norge var spesielt engasjert i stemmerett, men også fred. Mange i arbeiderbevegelsen så på militære styrker som et undertrykkelsesmiddel som de kapitalistiske klassene kunne bruke mot arbeiderklassen.³²³ Slik sett kunne fred vært et samlingspunkt i den norske kvinnebevegelsen, slik det til en viss grad hadde blitt i den nasjonale fredsbevegelsen hvor borgerlige og sosialistiske fredsvenner samarbeidet i Norges Fredsforening. Erichsen påpeker at Arbeiderpartikvinnenes forbud mot dobbeltmedlemskap, altså forbudet mot

³¹⁵ Erichsen, *Norske kvinners liv og kamp* (Res Publica, 2018), 207.

³¹⁶ Riksarkivet, «Feminism and Pacifism», Gelblum, 221.

³¹⁷ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 31.

³¹⁸ Riksarkivet, «Feminism and Pacifism», Gelblum, 221.

³¹⁹ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 82.

³²⁰ Hagemann mfl., *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020), 400.

³²¹ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 34.

³²² Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 35.

³²³ Værnø og Sveri, *Kvinnenes forsvarshistorie* (Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap, 1990), 8.

medlemskap i borgerlige kvinneorganisasjoner, kunne være grunnen til at man fant få arbeiderkvinner i IKFF før andre verdenskrig.³²⁴ Det var imidlertid blitt gjort unntak for Sanitetsforeningen, så det er ikke usannsynlig at det kunne blitt gjort et unntak for IKFF også.

Den aktive kvinneorganisasjonen for fred i Norge

ICW hadde medlemmer i 34 land, og skulle representere en rekke hensyn i ulike nasjoner og underorganisasjoner. Den er derfor omtalt som en konsensusorientert organisasjon som alltid unngikk stridsspørsmål, men heller holdt seg i midten i alle spørsmål.³²⁵ ICW var den mest konservative av de store internasjonale kvinneorganene og var blitt omtalt som gammeldags og utdatert, men selv fant de stolthet i at de beholdt et bredt program som representerte interesser over hele verden, i møte med økende spesialisering.³²⁶ Det var nok også dette som gjorde at de klarte å overleve som den mest respekterte og største kvinneorganisasjonen i verden, og de fleste av de kvinnelige delegatene i Folkeforbundet kom til å bli medlemmer.³²⁷ Under krigen førte denne strategien til at ICW ikke hadde kommunikasjon med sine nasjonale råd i seks år, først grunnet krigen som pågikk, og deretter fordi de hadde vanskeligheter for å samle nasjonene som hadde stått på hver sin side i krigen. Tyskland nektet for eksempel å sende delegater til den første kongressen etter krigen fordi ICW ikke uttalte støtte til at Tyskland skulle representeres i Folkeforbundet.³²⁸

Det var mer åpent for å ta standpunkt i de nasjonale rådene. Videre diskusjon av problemer ble flere ganger overlatt til de nasjonale rådene, og autonomi i nasjonalrådene var slik sett en del av strategien for å unngå konflikt sentralt. I Norge var ikke lederne kjent for å være passive, men det er tydelig at de i noen grad ble styrt av ICWs standpunkt i krigen. Da de skulle unngå fredsinitiativ, ble mye av NKNs arbeid rettet mot nasjonale kvinnespørsmål under krigen, og det virker som at fredsarbeidet i noen grad ble lagt bort. Det samme gjaldt Norske Kvinders Fredsforbund, som var en liten organisasjon og hadde arbeidet tett opp mot fred- og voldgiftkomiteen som Blehr representerte i ICW. Slik som IKFF hadde også Norske Kvinders Fredsforbund sosial rettferdighet på programmet, og kalte det arbeid for «sosial fred». Randi Blehr understreket viktigheten av dette arbeidet i *Nylænde* i 1916, og sa at

³²⁴ Erichsen, *Norske kvinners liv og kamp* (Res Publica, 2018), 207.

³²⁵ Miller, *Lobbying the league*, 45.

³²⁶ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 20.

³²⁷ Miller, *Lobbying the league*, 45–46.

³²⁸ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 115.

«social fred bør ligge vort hjerte like nær som verdensfreden». ³²⁹ Hun var bekymret for mellomkrigstidens arbeidskonflikter med både streik og lockout, og oppfordret kvinner til å følge utviklingen av rettsmidlene som kunne brukes i arbeidskonflikter.

Ved å undersøke perioden ICW hadde kuttet kontakt ser man at utenom arbeidet med innenrikskonflikter, la NKN og Norske Kvinders Fredsforbund sitt eget fredsarbeid på is. Det var ingen av foredragsholderne som talte om verken krig eller fred på landsmøtet til NKN i 1916, og i 1919 var Larsen Jahns redegjørelse for kongressen i Zürich det eneste fredsinnlegget. ³³⁰ Da ICWs etterkrigstidskongress skulle holdes i Kristiania i 1920 skrev Randi Blehr en rapport på det norske fredsarbeidet. Da hun kom til kvinneforeningenes fredsarbeid etter 1915 gjorde hun rede for IKFF sin etablering og arbeid. Norske Kvinders Fredsforbund nevntes ikke, mens NKN bare ble nevnt med to setninger i forbindelse med at Blehr ble gjenvalgt til ICWs fredskomiteé. ³³¹ I tidsrommet mellom meglingshenstillingen til Wilson i 1914 og etableringen av Folkeforbundet virker det som at omtrent alt aktivt kvinnelig fredsarbeid ble gjort enten i forbindelse med Norsk komité for varig fred eller IKFF. I en notis i *Nylænde* om Norske Kvinders Fredsforenings møte i 1916 sto det bare at Christian Lous Lange holdt et foredrag om arbeidet i Norsk Komité for varig fred. ³³² I 1919 sendte NKN selv et forslag til fredskongressen i Zürich, hvor de anbefalte at det ble opprettet et internasjonalt undervisningsråd i tilknytning til Folkeforbundet, og at det måtte tas hensyn til folkets eiendommeligheter i det utvidede internasjonale samarbeidet som eventuelt ville finne sted. ³³³ Dette kan ha vært sendt til WILPF sin kongress i mangel av en egen internasjonal forbindelse, men det er også sannsynlig at det er sendt for å støtte IKFF i en av deres kjernesaker.

Det virker som at ICWs passivitet i direkte fredsarbeid under krigen skapte et tomrom i den kvinnelige fredsbevegelsen både internasjonalt og i Norge, og det ble fylt av WILPF. WILPF tok i motsetning til ICW et tydelig standpunkt i flere politiske saker, i tillegg til at de arbeidet mer aktivistisk med enkeltsaker, slik som motstand mot sultblokaden og militære styrker i Rhinland. ³³⁴ Deres ulike strategier møttes da ICW i 1924 skulle holde en konferanse i London

³²⁹ Blehr, «Social krig – social fred», 137.

³³⁰ Backer, «Norske Kvinders Nationalraad», 19 og 26.

³³¹ Blehr, «Fredsarbeidet i Norge», 73–78.

³³² Mørck, «Norske Kvinders Fredsforbunds møte i Nobelhuset», 26.

³³³ Backer, «Norske Kvinders Nationalraad», 29.

³³⁴ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 16–17.

for forebygging av krigsårsaker, og inviterte WILPF til å samarbeide om arrangementet. WILPF avsto invitasjonen, fordi de var uenige i ICWs vedtak om at ingen foredragsholdere fikk nevne hendelser fra krigen eller noen av de politiske kontroversene som oppsto derfra.³³⁵

Til gjengjeld var WILPF en liten organisasjon med dårlig økonomi som ble oppfattet radikal og kontroversiell. I 1926 hadde de omtrent 50 000 medlemmer, og mange ønsket heller ikke flere.³³⁶ De var bekymret for at flere medlemmer ville føre til at de måtte bli rundere i kantene eller lempe på noen av prinsippene sine, og dermed falle ned på nivå med de som ikke turte å motsette seg de rådende maktene.³³⁷ Det var dette noen av pasifismediskusjonene innad i foreningen gikk ut på, at noen var villige til å gi etter på de mer kontroversielle standpunktene for å rekruttere bredere.³³⁸ I Norge var medlemstallet 76 i 1926, men organisasjonsformen i WILPF var frem til 1925 å ha tilsluttede foreninger, så de samarbeidet med andre og var en respektert fredsforening i Norge.³³⁹ IKFF fulgte programmet til WILPF, men de ble ikke ansett som en like kontroversiell organisasjon som den var internasjonalt. Dette var muligens fordi de kontroversielle emnene ikke var like relevante i Norge, med både forsvarsvennlige ledere og i all hovedsak borgerlige medlemmer. Saken de sentrerte mye av fredsarbeidet sitt rundt, undervisning og opplysning om fred, ble tatt godt imot i den norske fredsbevegelsen, og førte til videre samarbeid mellom fredsorganisasjonene.

Undervisning og opplysning for en fredeligere verden

I forbindelse med stortingsvalget i 1918 sendte IKFF og Norges Fredsforening en rekke spørsmål til stortingskandidatene, der et av spørsmålene var om kandidatene ønsket å fremme fredssaken gjennom skoleundervisningen.³⁴⁰ At barneoppdragelse og undervisning kunne være en nøkkel til en fredeligere verden hadde allerede vært et gjennomgående punkt i fredsarbeidet til ICW og Norske Kvinders Fredsforbund i flere år. I de nordiske avdelingene av IKFF ble fredspedagogikken, gjennom oppdragelse og undervisning, et satsningsområde.³⁴¹

³³⁵ Sandell, *The Rise of Women's Transnational Activism* (I. B. Tauris, 2015), Perlego, kap 3 – Bending the rules

³³⁶ Miller, *Lobbying the league*, 63.

³³⁷ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 30.

³³⁸ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 30.

³³⁹ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 18.

³⁴⁰ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 11; Riksarkivet, Beretning, Randi Blehr, 6.

³⁴¹ Erichsen, *Norske kvinners liv og kamp* (Res Publica, 2018), 206.

I første omgang holdt IKFF en rekke foredrag om fredsprogrammet sitt for tilsluttede foreninger. Programmet tok for seg utenrikspolitikk som de færreste hadde forholdt seg til tidligere, så IKFF utarbeidet en oversikt over opplysningslitteratur og oppfordret til å danne studiesirkler.³⁴² I tillegg arrangerte de forelesningsserier om krig- og fredsproblemer, holdt av folkerettsjurist og politiker Arnold Ræstad, og professor i statsrett og folkerett, og Nobelkomité-konsulent Mikael H. Lie.³⁴³ Arnesen hadde en plan om å opprette et internasjonalt oppdrags- og undervisningsråd for å fremme fredstanken hos ungdommen. Arnesens initiativ ble støttet i WILPF og av Otto Anderssen, Norges første professor i pedagogikk. Han var redd for at opplysnings- og undervisningsarbeidet som var påbegynt av flere internasjonale aktører før krigen, ville bli vanskelig å ta opp igjen etter krigen. I en tale holdt før etableringen av Folkeforbundet påpeker han at tendensene etter krigen heller gikk i retning av en markering av det nasjonale som motsetning til det fremmede, i stedet for i retningen av en videre humanisme.³⁴⁴ Derfor trengte man et permanent internasjonalt oppdrags- og folkeopplysningsråd som et offisielt internasjonalt organ. Undervisningsrådet skulle vise seg å bli vanskelig å få gjennomført på dette tidspunktet. De fikk aldri den økonomiske støtten de søkte om fra Nobelkomiteen, og den økonomiske situasjonen i mellomkrigstiden gjorde en folkeinnsamling vanskelig.³⁴⁵

Ideen om denne type folkeopplysning kan kobles til mer generelle strømninger i perioden. Historiker Bjørn Arne Steine finner i sin artikkel «Forskning og formidling for fred 1900–1950» at det fantes en vilje til å vitenskapeliggjøre fredssaken allerede fra 1904, gjennom å knytte politikere og fagfolk i historie, statsrett og økonomi til Nobelinstituttet.³⁴⁶ Denne viljen viste seg senere i ønsket om å profesjonalisere diplomati og utenrikspolitikk, først ved et nedslått forslag om statsvitenskapsutdanning i 1913, og etter krigen en etablering av internasjonale studier som fag, først i Storbritannia i 1919.³⁴⁷ Første verdenskrig hadde vist at det var svakheter ved det internasjonale systemet, slik som programmet til ulike fredsorganisasjoner pekte på i 1915, og en vitenskapeliggjøring av politikk var et steg mot å rette opp i dette. Steine påpeker at dette også førte til arbeid for folkeopplysning av internasjonal politikk, gjennom artikler og bøker rettet mot et bredere publikum. Dette ble et

³⁴² Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 12.

³⁴³ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 12.

³⁴⁴ Riksarkivet, Tale av Otto Anderssen, IKFF.

³⁴⁵ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 14.

³⁴⁶ Steine, «Forskning og formidling for fred 1900–1950», 260.

³⁴⁷ Steine, «Forskning og formidling for fred 1900–1950», 261 og 273.

supplement til den akademiske og eliterettede virksomheten som dominerte før første verdenskrig, og som fortsatte i mellomkrigstiden.³⁴⁸ Norges Fredsforening holdt også en rekke foredrag i landet, med flere fremtredende navn i foreningen som foredragsholdere, i tillegg til å publisere brosjyrer for å både vekke engasjement for fredssaken og underbygge det muntlige opplysningsarbeidet.³⁴⁹

Emily Arnesen utarbeidet en plan for opprettelse av et internasjonalt oppdragelse- og undervisningsråd i tilknytning til Folkeforbundet, som hun foreslo på fredskongressen i Zürich i 1919. Hun ble møtt med stor imøtekommenhet av fredsvenner i Norge, og NKN sendte et offisielt skriv til kongressen med sin støtte for forslaget.³⁵⁰ Snart skulle Folkeforbundet åpne en mulighet for mer samarbeid på tvers av organisasjonene.

Kvinnelig fredsarbeid i Folkeforbundet

Fredsarbeidet under krigen hadde i stor grad vært rettet mot opprettelsen av en ny internasjonal fredsorden, og både Centralorganisationen for varig fred og den kvinnelige Haagkongressen slo i 1915 fast at de ønsket en videreføring av Haagkongressenes arbeid for «et nationernes samfund».³⁵¹ I oktober 1918 ble Den norske forening for Nationernes Liga opprettet med Fridtjof Nansen som leder og Kristine Bonnevie som styremedlem, for å utarbeide et utkast til innholdet Folkeforbundet.³⁵² Martha Larsen Jahn deltok i dette arbeidet som representant for IKFF. Norske Kvinders Fredsforbunds Ella Anker reiste til og med til Brussel for en større konferanse for andre ligaforeninger, sammen med Nansen og foreningens sekretær, kun omtalt som Ødegård.³⁵³ Internasjonalt ble det opprettet en komité som skulle utarbeide et forslag til en forbundspakt, hvor seksten kvinner fra ICW og IWSA møtte. Lady Aberdeen i ICW kom her med en uttalelse til fordel for kontroll og reduksjon av bevæpning, men utenom dette tok kvinnene hovedsakelig opp kvinnespørsmål, noe som også var grunnen til at de var invitert.³⁵⁴ Dette skulle vise seg å bli karakteristisk for kvinnenes representasjon i Folkeforbundet.

³⁴⁸ Steine, «Forskning og formidling for fred 1900–1950», 261–262 og 273.

³⁴⁹ Blehr, «Fredsarbeidet i Norge», 81.

³⁵⁰ Koht, *Norske kvinners nasjonalråd 25 år* (Oslo: Steenske forlag, 1929), 58.

³⁵¹ Krog, «Oprop for varig fred», 195.

³⁵² Vogt, «Fridtjof Nansen og fredstradisjonen».

³⁵³ Blehr, «Fredsarbeidet i Norge», 83.

³⁵⁴ Miller, *Lobbying the league*, 20 og 22–23.

Kvinneorganisasjonene forsto raskt hvor viktig Folkeforbundet kunne være for kvinners posisjon på den politiske arenaen, og dermed for politiske og sosiale reformer. Carol Miller, som har gjort et av det største arbeidene på organiserte kvinners forhold til Folkeforbundet, har påpekt at kvinnes internasjonale organisasjoner fra 1919 var blant de sterkeste tilhengerne av Folkeforbundet.³⁵⁵ De så Folkeforbundet som en mulighet for at internasjonal politikk kunne bli mer demokratisk åpent for offentlig mening, og ettersom flere og flere land ga kvinner stemmerett, fikk de større tro på at kvinner kunne nå gjennom med sine synspunkter.³⁵⁶ I Norge var Fredrikke Qvam en av de som så mulighetene som åpnet seg med Folkeforbundet, og mente at det måtte være en kvinnelig representant i Genève. Både NKN og IKFF henvendte seg til regjeringen og ba dem oppnevne en kvinne i delegasjonen, og etter forslag fra NKN fikk biologiprofessoren Kristine Bonnevie plass i den første norske delegasjonen som reiste til Genève i 1920.³⁵⁷ Hun hadde allerede vært på blokka, muligens fordi hun under ICW-kongressen i Kristiania i september 1920 var oppnevnt som representant for den norske regjeringen.³⁵⁸

Bonnevie markerte seg i Folkeforbundet ved å argumentere for at kvinner måtte inngå i komiteen som skulle organisere det intellektuelle samarbeidet i forbundet. Sammen med Marie Curie ble hun en av to kvinner i Komiteen for intellektuelt samarbeid i 1922, og senere samme år ble hun også første kvinne med tillitsverv i Folkeforbundet, ved å bli valgt som visepresident i kommisjonen hun satt i.³⁵⁹ Hun var med dette med på å flytte grenser i kvinners rolle i internasjonal politikk, ved å vise at kvinner også kunne få maktposisjoner i politiske verv. Kvinnene lyktes med å sette kvinnesaker som ellers ikke ville blitt reist på et slikt politisk internasjonalt nivå, på agendaen, og deltakelsen i Folkeforbundskomiteer ga kvinneorganisasjonene en ny og mer offisiell status.³⁶⁰

I Norge er historiker Karl Erik Haug en av få som har undersøkt Folkeforbundets rolle i kvinnekampen, og spesielt det faktum at det sammenhengende gjennom hele mellomkrigstiden var en kvinne i den norske delegasjonen.³⁶¹ Etter Bonnevie fulgte Martha

³⁵⁵ Miller, *Lobbying the league*, 29.

³⁵⁶ Miller, *Lobbying the league*, 11.

³⁵⁷ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 17; Koht, *Norske kvinners nasjonalråd 25 år* (Oslo: Steenske forlag, 1929), 59.

³⁵⁸ Haug, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», 633.

³⁵⁹ Haug, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», 646–647.

³⁶⁰ Miller, *Lobbying the league*, 1–2.

³⁶¹ Haug, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», 626.

Larsen Jahn, Ingeborg Aas og Johanne Reutz. I sin artikkel «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen» skriver han at «kvinneplassen» i praksis var fredet, og at representasjonen kan sees som symbolpolitikk, i form av at det var rimelig at kvinner var representert ettersom de hadde fått politiske rettigheter på linje med menn.³⁶² Kjønn var den avgjørende faktoren for valget av representant, ikke parti, men både Bonnevie, Aas og Larsen Jahn kom fra den borgerlige kvinnebevegelsen. Bonnevie var aktiv i NKF, Aas og Larsen Jahn hadde en aktiv rolle i IKFF og Sanitetsforeningen, mens sosialisten Reutz ble aktiv i IKFF etter oppnevningen som delegat.³⁶³

Kvinner i Folkeforbundet ble hovedsakelig oppfordret til å diskutere spørsmål som berørte kvinnenens interesser, og fikk ingen stor rolle i de større internasjonale sakene i Folkeforbundet.³⁶⁴ Kvinnene hadde fått plass i Folkeforbundet på bakgrunn av forskjellsargumentet om at kvinner hadde spesifikke interesser som bare kunne representeres av kvinner og mødre, et argument som hadde dominert kvinne- og fredsbevegelsen gjennom hele deres historie. Representasjonen utløste en spenning mellom ønsket om å minimere kjønnsforskjell, og trangen til å hevde det til fordel for kvinner.³⁶⁵ I Norge gikk den kvinnelige delegaten inn i kommisjonen som hadde ansvar for sosiale spørsmål, et ansvarsområde som fulgte den kvinnelige plassen i delegasjonen frem til Reutz i 1935 også ble involvert i økonomiske spørsmål.³⁶⁶ Dette var et tradisjonelt arbeidsområde for kvinner, ettersom de fra tidlig kvinneorganisering hadde engasjert seg i sosiale spørsmål. Selv om alle de norske, kvinnelige delegatene hadde koblinger til fredsarbeidet, arbeidet de altså lite med spesifikke fredsspørsmål i Folkeforbundet.

Selv om delegatene ikke nødvendigvis fikk muligheten til å arbeide med bredere internasjonale politiske emner, var det stor aktivitet i lobbyvirksomhet rettet mot Folkeforbundet. Mye av fredsarbeidet i mellomkrigstiden besto i forsøk på å påvirke hva som ble tatt opp i forbundet, i håp om at dette ville føre til mer gjennomslag enn tidligere forsøk på å påvirke regjeringen. Folkeforbundet ble fremstilt som et fredsprosjekt, og ble ansett som en arena med nye muligheter, noe som var viktig stimuli for det kvinnelige transnasjonale

³⁶² Haug, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», 629.

³⁶³ Beukes, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», 18.

³⁶⁴ Miller, *Lobbying the league*, 24.

³⁶⁵ Miller, *Lobbying the league*, 29.

³⁶⁶ Beukes, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», 18; Haug, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», 643.

arbeidet i mellomkrigstiden.³⁶⁷ Spesielt IWSA og WILPF var aktive i lobbyvirksomheten. IWSA rettet sin virksomhet mot spesifikke endringer i lovgivning og politikk angående kvinner, men ble også mer involvert i freds- og nedrustningsarbeidet i løpet av mellomkrigstiden.³⁶⁸ WILPF var imidlertid mer ambivalente i forholdet til Folkeforbundet, hvor de på den ene siden så mulighetene som forbundet innehadde, men på den andre siden kritiserte de forbundet for å være dominert av stormaktsinteresser. De pekte blant annet på at de permanente medlemmene besto av Storbritannia, Frankrike, Italia, Japan og USA.³⁶⁹

WILPF var noen av de første som startet lobbyvirksomheten, og den norske avdelingen var aktive også her. Allerede da stortingsrepresentantene skulle avgjøre om Norge skulle inn i forbundet sendte IKFF Zürichkongressens forslag til endringer til Stortinget. Da første forsamling skulle avholdes i Genève, kom de igjen med revisjonsoppfordringer rettet mot de norske delegatene.³⁷⁰ I 1922 sammenkalte Addams en kongress i anledning den økonomiske situasjonen i Europa og truslene om at allierte ville okkupere Rhinland hvis krigserstatningen ikke ble betalt. IKFF henvendte seg til regjeringen og ba dem arbeide for at Folkeforbundet skulle sammenkalle en økonomisk konferanse for å behandle denne erstatningen, og krevde gjentatte ganger at Folkeforbundet måtte ta grep i konflikten også etter at okkupasjonen ble gjennomført.³⁷¹

Flere norske kvinner ble også sendt til Genève utenfor den norske delegasjonen. I den internasjonale arbeidsorganisasjonen som arbeidet med saker knyttet til arbeidslivet, møtte Betzy Kjelsberg.³⁷² I den internasjonale mandatkommissjonen, et utvalg innenfor Folkeforbundet med ansvar for å forvalte og sikre en viss frihet og velferd i kolonier, var det også bestemt at ett medlem skulle være kvinnelig.³⁷³ Etter at den norsk-svenske kvinne- og fredsforkjemperen Anna Bugge Wicksell døde i 1928, overtok Valentine Dannevig som medlem.³⁷⁴ Dette er eksempler på at kvinner ble brukt som ekspertise innenfor områder de hadde spesiell kompetanse i, ettersom Kjelsberg var fabrikkinspektør og Dannevig tidligere hadde arbeidet for rettigheter til innbyggere i kolonier gjennom sitt styreverv i IKFF.

³⁶⁷ Haug, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», 628 og 630.

³⁶⁸ Miller, *Lobbying the league*, 47–48.

³⁶⁹ Riksarkivet, 70 år for fred, IKFF, brosjyre, 3.

³⁷⁰ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 16.

³⁷¹ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 17.

³⁷² Beukes, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», 19.

³⁷³ *Store norske leksikon*, s.v. «Mandatorrdning (Folkeforbundet)», av Olav Fagelund Knudsen, 15.03.2023. https://snl.no/mandatorrdning_-_Folkeforbundet.

³⁷⁴ Beukes, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», 19.

IKFF hadde ikke gitt opp arbeidet med å etablere en instans for fredsundervisning, og fortsatte foredragsarbeidet i både grunnskolen og for lærere. I 1920 reiste Arnesen på egen bekostning til England, Frankrike, Sveits og Tyskland for å vekke interessen for denne saken, og da en internasjonal moral-pedagogisk kongress skulle holdes i Genève i juli samme år, sendte regjeringen på IKFFs forslag Christian Lous Lange, professor Otto Anderssen og lærer Lully Bahr.³⁷⁵ I 1923 henvendte IKFF seg til Bonnevie i Komiteen for intellektuelt samarbeid for at saken skulle tas opp i komiteen.³⁷⁶ Da saken endelig skulle behandles i Folkeforbundet i 1925 hadde Martha Larsen Jahn, som norsk delegat, mulighet til å kjempe for undervisnings- og oppdragelsesarbeidet Arnesen hadde påbegynt. Folkeforbundet fikk en undervisningskomité som skulle arbeide for at forståelse for betydningen av mellomfolkelig samarbeid skulle inn i skoleundervisningen, som var forløperen til UNESCO.³⁷⁷

En mer samlet fredsbevegelse

Flere av de norske fredsorganisasjonene ønsket et tettere samarbeid. Vi har sett at IKFF og Fredrikke Mørck oppfordret kvinner til å melde seg inn i Norges Fredsforening. I tillegg hadde Norges Fredsforening i 1917 selv henstilt til kvinnene å melde seg inn i Norges Fredsforening for å samle menn og kvinner i fredsarbeidet.³⁷⁸ På møtet som Nansen og Anker deltok på i Brussel som representanter Den norske forening for Nationernes Liga, ble det vedtatt å etablere en internasjonal sammenslutning av de ulike ligaforeningene, og kun én fredsforening kunne melde seg inn.³⁷⁹ I stedet for å melde Norges Fredsforening inn alene, ble Norske Fredsforeningers samband for Nationernes Liga (Fredssambandet) etablert i 1920, med Fridtjof Nansen som leder. Denne samlet Norges Fredsforening, Norske Kvinders Fredsforbund, IKFF, Præsternes Fredsforening og Lærernes Fredsforening.³⁸⁰ I utgangspunktet skulle foreningen representere Norge i den internasjonale sammenslutningen, men Blehr påpeker i sin rapport at kontingenten var stor og at det kanskje ble vanskeligheter med å opprettholde den forbindelsen.³⁸¹ Det ser også ut til at Fredssambandet ikke var særlig aktivt, mye fordi de ikke ble satset på av Stortinget som ga beskjedne bevilgninger, og

³⁷⁵ Riksarkivet, Rapport om fredsarbeidet i Norge, Randi Blehr, 3.

³⁷⁶ Ruge, *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940*, 15.

³⁷⁷ Beukes, «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», 19.

³⁷⁸ Bonnevie, «Fredsarbeidet i Norge», 106.

³⁷⁹ Blehr, «Fredsarbeidet i Norge», 83–84.

³⁸⁰ Riksarkivet, Beretning, Randi Blehr, 7; Riksarkivet, Rapport om fredsarbeidet i Norge, Randi Blehr, 4.

³⁸¹ Riksarkivet, Rapport om fredsarbeidet i Norge, Randi Blehr, 1922, 4.

forsøket dabbet av etter få år.³⁸² Forsøket på et felles fredsforbund, og spesielt det at de ønsket å opprettholde forbindelsen uavhengig av den opprinnelige internasjonale forbindelsen, viser et ønske om en mer samlet nasjonal bevegelse.

Dette var imidlertid ikke det eneste forsøket på organisering på tvers av foreninger i Folkeforbundets navn. I 1925 tok ICW initiativ til dannelsen av the Joint Standing Committee of the Women's International Organisations, som var et av flere internasjonale forbund i mellomkrigstiden som samlet kvinneorganisasjonene.³⁸³ Ifølge Marie Sandell ble krigen samlende for kvinners organiserte arbeid, altså interorganisatorisk samarbeid mellom de eksisterende foreningene, og motivasjonen til å arbeide internasjonalt ble fornyet.³⁸⁴ Komiteen skulle arbeide for at kvinner skulle utnevnes i Folkeforbundet, og samme år ble Norske Kvinneorganisasjoners Felleskomite etablert med lignende formål, å komme med forslag om kvinner som kunne oppnevnes som representant for Norge. Både IKFF, NKN og LKSF oppnevnte to representanter hver til komiteen.³⁸⁵ Håpet om innflytelse i Folkeforbundet var felles for både fredsbevegelsen og kvinnesaksbevegelsen, og Folkeforbundet ble slik et samlende moment i både kvinnesaksbevegelsen og for den nasjonale og kvinnelige fredsbevegelsen.

Konklusjon

Krigsutbruddet ble starten på et vendepunkt i hele det norske fredsarbeidet, hvor internasjonalsisme og internasjonale reformer ble satt i sentrum. Troen på et samarbeid for kollektiv sikkerhet var et av de nyere og sentrale fredsdeene som dukket opp under krigen, i tråd med den nye internasjonalsismen. Mye av fredsarbeidet under og rett etter første verdenskrig ble derfor rettet mot etableringen av Folkeforbundet og de prinsippene som måtte ligge til grunn i et slikt samarbeid. Dette sto også på programmet til den nye foreningen, Women's International League for Peace and Freedom, som samlet stemmerettskravet, kampen for kvinners rettigheter og aktivisme for fred i en ny transnasjonal fredsorganisasjon. Mens ICW hadde satt fredsarbeidet sitt på pause for å unngå konflikt mellom nasjonene, var WILPF kompromissløse i sitt arbeid for fred og sosial rettferdighet. Til tross for relativt lave

³⁸² Ringsby, *40 års kamp for fred*, 311; Vogt, *Nestekjærlighet som realpolitikk*, 268–69.

³⁸³ Rupp, *Worlds of Women* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 37.

³⁸⁴ Sandell, *The Rise of Women's Transnational Activism* (I. B. Tauris, 2015), Perlego, kap 3 – The expansion of international women's organisations in the 1920s.

³⁸⁵ Koht, *Norske kvinners nasjonalråd 25 år* (Oslo: Steenske forlag, 1929), 48.

medlemstall og kontroverser om pasifisme og sosialisme, var det en aktiv organisasjon som engasjerte seg i et bredt spekter av politiske saker.

I den norske borgerlige fredsbevegelsen ble IKFF den mest aktive fredsorganisasjonen både under og de første årene etter første verdenskrig, ettersom NKN og Norske Kvinders Fredsforbund hadde mistet sin internasjonale tilknytning da ICW kuttet regelmessig kontakt med rådene frem til 1920. Den norske gruppen fulgte WILPF i deres engasjement i flere saker, blant annet drev de lobbyvirksomhet for å revidere folkeforbundspakten og for få opptatt tyskernes krigserstatning i Folkeforbundet. En kjernesak i det norske engasjementet var arbeidet for undervisning og opplysning, med tanken at folkeopplysning ville skape et grunnlag for fremtidig fred. Emily Arnesen brukte store ressurser på forsøket om å opprette et internasjonalt oppdragelses- og undervisningsråd, og fikk til slutt se at den internasjonale organiseringen i Folkeforbundet ga muligheter da Folkeforbundet opprettet en undervisningskomité. Folkeforbundets muligheter viste seg også ved at kvinner for første gang fikk betydningsfulle verv i internasjonal politikk. På den annen side var det få kvinner som fikk arbeide spesifikt med fredsarbeid eller de mer tyngre politiske sakene i Folkeforbundet, og de ble i stor grad plassert i komiteer som berørte kvinnespørsmål eller tradisjonelle kvinnelige arbeidsområder, slik som sosiale spørsmål.

Transnasjonalt klarte de organiserte kvinnene tidlig på 1920-tallet å se forbi noen av forskjellene, konkurransen om medlemmene og ønsket om autonomi i organisasjonene, og begynte i større grad å samarbeide gjennom formelle sammenslutninger. At de fikk et felles mål om kvinnelig representasjon og hevdelse av kvinners stilling i Folkeforbundet kan ha bidratt til dette. I Norge hadde det vært få kvinneorganisasjoner hvor fred sto i sentrum, og det borgerlige fredsarbeidet hadde vært relativt samlet gjennom paraplyorganisasjonen NKN. IKFFs inntog i fredsbevegelsen ble et friskt pust i fredsarbeidet som hadde mistet noe momentum i de nasjonal- og forsvarsorienterte årene opp mot første verdenskrig. Slik som det var et økende samarbeid blant kvinneorganisasjonene transnasjonalt, ble det også et økende samarbeid i den norske fredsbevegelsen. I Norge betydde dette økt interesse for samarbeid mellom menn og kvinner. Det kan virke som at de kvinnelige fredsforeningene og de nasjonale fredsforeningene kom nærmere hverandre, da fredsarbeidet ble mindre fokusert på langsiktige, idealistiske planer. Fredsarbeidet ble mer rettet mot enkeltsaker for en varig fred, basert på de felles erfaringene fra verdenskrigen. Dette samarbeidet kunne man se gjennom forsøket på et fredssamband, gjennom samarbeidet i Norsk Komité for varig fred, Den norske

forening for Nationernes Liga, og i Folkeforbundet. Etter å ha fått stemmerett og mer formell politisk makt gjennom tilgang til verv i Folkeforbundet og politikken, hadde kvinnenes fredsarbeid i større grad blitt en del av det nasjonale fredsarbeidet.

Kapittel 5: Konklusjon

I forskningen på den norske fredstradisjonen har folkets fredsvilje blitt trukket frem som viktig. Halvard Leira er den som i størst grad har forsøkt på å forklare opphavet til inntrykket av en norsk fredstradisjon i årene før og rett etter oppløsningen av unionen mellom Norge og Sverige. Han har i hele tre artikler om norsk fredsdiskurs og fredstradisjon understreket folkets fredsvilje.³⁸⁶ I utviklingen av en norsk utenrikspolitikk ble Stortingets fredsarbeid forankret i synspunktet om det norske folk som spesielt fredelige, skriver han, et argument som ble representert og gjentatt av personer som Bjørnstjerne Bjørnson, Bernhard Hanssen og Halvdan Koht. At fredspolitikken ble oppfattet som en selvsagt førsteprioritet i norsk utenrikspolitikk stammer med andre ord i stor grad fra sentrale aktører i den folkelige fredsbevegelsen. Ettersom de innflytelsesrike aktørene i fredsbevegelsen var politisk engasjerte menn, og den folkelige fredsbevegelsen hadde det Pharo kalte «et beskjedent omfang», har forskningen på denne fredstradisjonen heller sentrert seg rundt disse aktørene og den offisielle utenrikspolitikken fremfor det folkelige engasjementet.³⁸⁷ En av konsekvensene av dette er at norske kvinners organiserte innsats for fred i stor grad har blitt oversett og stått i skyggen av forskningen på det som i ettertid har blitt kalt den norske fredsnaasjonen.

Denne oppgaven, som har undersøkt kvinners organiserte arbeid for fred fra etableringen av Kvindernes Fredsforening i 1894 til 1925, har vist at det folkelige, kvinnelige engasjementet for fred var stort. Den første landsdekkende norske fredsforeningen i Norge var stiftet av og for kvinner, og det på et tidspunkt hvor kvinners deltakelse i den offentlige debatten fremdeles var begrenset. Kvindernes Fredsforening ble sentral i utviklingen av det man kan kalle en kvinnelig fredsbevegelse i Norge, som holdt seg aktiv gjennom flere utenrikspolitiske usikre perioder. Etter første verdenskrig, og kvinners inkludering i det politiske gjennom stemmerett, ble den derimot mer integrert i det nasjonale og politiske arbeidet for fred. Min undersøkelse av kvinnes organiserte arbeid for fred har tatt for seg veien dit, og har funnet at det særlig er to forhold som har vært forklarende for både det kvinnelige fredsarbeidets organisering og innhold: den borgerlige kvinnesaksbevegelsen i Norge og den transnasjonale, kvinnelige fredsbevegelsen. Kvinnesaks konteksten var både avgjørende for hvilke personer

³⁸⁶ Leira, «Folket og freden», 138; Leira, «Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner», 167–169; Leira, «The formative years», 31.

³⁸⁷ Pharo, «Den norske fredstradisjonen», 246.

som inngikk i det organiserte arbeidet for fred i Norge, og for den kvinnelige fredsdiskursen, som bar preg av argumenter tett knyttet til kvinnesaksdiskursen. Den transnasjonale fredskonteksten la på sin side føringer for hvilken retning det norske, kvinnelige fredsarbeidet tok, da arbeidet i et større transnasjonalt samarbeid ga større mulighet for politisk innflytelse enn den politiske arenaen i Norge gjorde. Dette forklarer delvis hvorfor de norske fredskvinnene bare i noen grad er blitt anerkjent og ansett som sentrale for utviklingen av den norske politikk for fred, og derav falt i skyggen av forskningen på den norske fredstradisjonen i ettertid.

Til en viss grad var kvinners organiserte fredsarbeid i Norge, i likhet med den nasjonale fredsbevegelsen, definert av deres politiske tilknytning. Både Dikka Møller, Gina Krog og Randi Blehr, som var noen av de mest sentrale kvinnene i den tidlige fredsbevegelsen i Norge, var tilknyttet partiet Venstre. Venstre ble stiftet i 1884, som var samme år som Norsk Kvindesagsforening så dagens lys. Kvindernes Fredsforening (1894) og Norske Kvinders Nationalraad (NKN, 1904), som det tidlige kvinnefredsarbeidet var organisert i, ble derfor etablert i en tid preget av betydelig borgerlig kvinnesaksorganisering. Foreningene hadde også en tydelig borgerlig medlemsmasse. Derfor var det altså et klasseskille i den norske fredsbevegelsen helt fra begynnelsen, som kom til å henge ved fredsbevegelsen i hele den perioden denne oppgaven har undersøkt, fra 1894 til 1925. Den norske arbeiderkvinnebevegelsen var også opptatt av fred, og arbeid for fred hadde derfor potensial for å være et samlende punkt i den bredere kvinnebevegelsen. De partipolitiske skillelinjene var imidlertid så sterke at arbeiderkvinnenes fredsarbeid i all hovedsak foregikk i Arbeiderpartiets Kvindeforbund, opprettet i 1901. Til og med den norske avdelingen av Women's International League for Peace and Freedom (WILPF), en tverrpolitisk organisasjon med sosialistiske tendenser, var borgerlig. Dette var nettopp fordi også denne rekrutterte fra den borgerlige kvinnesaksbevegelsen i Norge. Kvinnene var først og fremst samlet i et kvinnelig, borgerlig «vi». Dette betydde ikke at de var enige om alt, for eksempel var forsvarsspørsmålet også hos kvinnene et gjentakende tema for diskusjon. Likevel kan fredsarbeidets forankring i kvinnesaksmiljøet ha bidratt til at uenighetene i enkeltsakene ikke hadde en like splittende effekt, ettersom de sto samlet om det overordnede målet om økt kvinnelig innflytelse i politikk og samfunn. Ikke minst kan dette være årsaken til at den norske gruppe av Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihet (IKFF) raskt ble en del av det kvinnelige samarbeidet for fred, til tross for at NKN og Kvindernes Fredsforening ikke formelt ville knytte seg til enda en organisasjon for fred.

At alle de tre norske fredsforeningene rekrutterte fra og inngikk i et kvinnesaksmiljø definert av et utrettelig arbeid for utvidede rettigheter til kvinner, hadde definitivt innvirkning på den kvinnelige fredsdiskursen. Fred og kvinnesak var uløselig knyttet til hverandre. Ikke bare tok kvinnesaksorganisasjoner opp fred på programmet, slik som International Council of Women (ICW) og NKN. Fredsorganisasjoner som WILPF, og følgelig den norske avdelingen, hadde også arbeid for stemmerett og kvinners rettigheter på programmet helt fra begynnelsen, fordi de mente at det ville føre til en fredeligere verden. Dette argumentet om kvinners fredelighet sto som et sentralt argument i den kvinnelige fredsdiskursen gjennom hele perioden jeg har undersøkt, både for legitimering av kvinners rolle i fredsengasjementet og for mobilisering til videre kvinnelig fredsengasjement. Argumentene for hvorfor kvinner fremmet, og hvorfor kvinner burde fremme fredssaken var i all hovedsak basert på nettopp kvinnerollen og kvinners «natur» – ikke rollen deres som nordmenn, slik den nasjonale fredsbevegelsen argumenterte for. Fredskvinnene argumenterte snarere for at kvinner hadde en plass i fredsarbeidet fordi de hadde noe eget å bidra med, i kraft av å være kvinne, og spesielt i kraft av å være mødre og oppdragere. At de var naturlig fredelige ble nærmest en etablert sannhet, både nasjonalt og transnasjonalt.

Moralsk nasjon, moralske kvinner

Grunnfortellingen i forskningen på Norges fredstradisjon, at moral sto som en sentral begrunnelse for fredsarbeidet, inngår altså i noen grad også i historien om kvinnenes fredsarbeid. Utgangspunktet for begrunnelsen var imidlertid en annen i den kvinnelige fredsbevegelsen: Kvinnene arbeidet ikke for fred fordi de var moralsk forpliktet til dette som innbyggere av et lite land, men fordi de var moralsk forpliktet til dette som kvinner. Mens Norge i mangel av materielle ressurser måtte mobilisere og utvikle en moralsk autoritet, og søke innflytelse internasjonalt gjennom dette, måtte kvinnene i mangel av politisk innflytelse, mobilisere og etablere et bilde av kvinner som moralsk overlegne for å søke innflytelse *både* nasjonalt og internasjonalt.

Arbeidet for fred i Kvindernes Fredsforening og NKN var i all hovedsak knyttet opp til samarbeidet i Fred- og voldgiftskomiteen i ICW. I dette arbeidet henstilte de gjentatte ganger freds- og meglingsinitiativ til den norske regjeringen, i forsøk på politisk påvirkning. Spesielt gjaldt dette kjernesakene, som var arbeid for voldgiftsavtaler og opprettelse av en fast

voldgiftdomstol, samt internasjonal nedrustning over tid. Dette samsvarte med kjernesakene i Stortingets fredspolitiske linje, men det er verdt å merke seg at både voldgift og nedrustning var kjernesaker i en bred internasjonal fredsbevegelse, og ikke særegent norsk. Voldgift ble av den kvinnelige fredsbevegelsen ansett som den mest umiddelbare veien til fred, spesielt for fredskvinnene som var opptatt av internasjonal nedrustning. For dem var voldgift løsningen på problemet med at ingen stater ville ruste ned uten en sikkerhet for at de ikke ble angrepet. Da unionen med Sverige hindret det norske voldgiftarbeidet, rettet derfor også fredskvinnene blikket mot den politiske situasjonen i Norge.

Kvindernes Fredsforening hadde frem til unionsoppløsningen i all hovedsak konsentrert arbeidet sitt mot det transnasjonale samarbeidet det hadde oppstått i, som en del av byggingen av en kvinnelig internasjonalisme. For den bredere borgerlige kvinnebevegelsen førte den spente situasjonen og opprustningen på både norsk og svensk side til et økende engasjement for det norske forsvaret og for å understreke kvinners fedrelandskjærighet. Dette hadde potensial til å stå i motsetning til fredsarbeidet, slik som det endte med å gjøre i Norges Fredsforening. NKN ble til og med etablert i 1904, midt i den mest forsvarsbegeistrede fasen av unionsstriden, men i motsetning til Norges Fredsforening ble verken Kvindernes Fredsforening eller NKN organisert med den norske situasjonen og de norske interessene som utgangspunkt. Dermed var det ikke et problem at de allerede fra etableringen representerte forsvarsvillige og pasifistiske kvinner, fordi utenriksposisjonen til Norge som stat ikke utgjorde grunnlaget for de kvinnelige fredsforeningenes eksistens. Enda viktigere var det at størsteparten av foreningenes fredsarbeid rettet seg mot det transnasjonale nettverket de inngikk i, og her var ikke den nasjonale situasjonen relevant. God ledelse, først av Dikka Møller, som ryddet plass til relative og absolutte fredsvenner i foreningen, og deretter Randi Blehr, som strategisk fremstilte arbeid for fred og forsvar som to sider av samme sak i målet om å bevare freden i Norge, bidro også til at den kvinnelige organiseringen for fred overlevde unionsstriden, mens Norges Fredsforening ble splittet.

Nasjonale interesser, internasjonale koblinger

Forskningen på den nasjonale fredstradisjonen har forklart både Norges fredspolitikk, etableringen av Norges Fredsforening og den fredspolitiske linjen i denne, med nasjonale interesser. Altså ønsket om løsrivelse fra Sverige, småstatstenkning, at nordmenn var et naturlig fredelig folk og norsk statusøking. I den kvinnelige fredsbevegelsen passer ikke

nødvendigvis de nasjonale interessene inn som en forklaring på etablering og fredpolitisk linje, da kjønn og transnasjonale koblinger spilte en betydelig større rolle. I den kvinnelige fredsbevegelsen var det heller i forsvarsspørsmålet at de nasjonale interessene gjorde seg gjeldende. Dermed er det her de i større grad interagerer med norsk politikk, gjennom blant annet kvinnenens underskriftsaksjon til støtte for opphevelsen av unionen i 1905, og at NKN tilbød hjelp til forsvaret i 1915.

Den sterke påvirkningen det transnasjonale samarbeidet hadde på de norske kvinnenens fredsarbeid ble spesielt tydelig i årene opp mot første verdenskrig. Norge hadde sin nasjonale krise i årene opp mot unionsoppløsningen, som førte til at flere rettet blikket mot oppbygging av forsvaret. Samtidig var det første verdenskrig som skulle rikke ved den pasifistiske tradisjonen i det transnasjonale fredsarbeidet. Fredsarbeidet i ICW ble farget av at representantene nå var blitt like opptatt av fedrelandskjærlighet og betydningen av et sterkt forsvar i hjemlandet som de norske kvinnene hadde vært under unionsoppløsningen. Det var ikke lenger rom for arbeid for internasjonal avvæpning i et transnasjonalt samarbeid. Ettersom det kvinnelige fredsarbeidet i Norge var så tett koblet til det transnasjonale fredsarbeidet, gikk heller ikke Kvindernes Fredsforening tilbake til sitt pasifistiske utgangspunkt. Uten mulighet til å arbeide for internasjonal avvæpning i et transnasjonalt samarbeid, var det ikke noe poeng i å arbeide for dette alene i lille Norge.

Koblingen til det transnasjonale samarbeidet viste seg også da første verdenskrig brøt ut. Da ICW la ned den regelmessige kommunikasjonen til sine nasjonale råd av hensyn til de nasjonale interessene, valgte også Kvindernes Fredsforening, som da het Norske Kvinders Fredsforbund, og NKN en mer tilbakeholden rolle i sin fredsaktivisme. Dette avbruddet i det transnasjonale fredsarbeidet, i kombinasjon med at en rekke organisasjoner i krigsrammede land valgte å støtte eget lands krigsinnsats, skapte et tomrom i kvinnenens organisering for fred. Tomrommet ble fylt av kvinner som ikke godtok at det transnasjonale fredsarbeidet skulle stoppe opp. Med etableringen av WILPF i 1919 fikk man enda en kvinnelig fredsorganisasjon i Norge med tilknytning til både et transnasjonalt samarbeid og den borgerlige kvinnesaksbevegelsen i Norge. Man hadde altså fra 1919 tre kvinneorganisasjoner som arbeidet for fred i Norge, og ingen av dem var grunnlagt på utelukkende norske interesser.

Kvinnene i IKFF drev mer aktivistisk fredsarbeid rettet mot internasjonal politikk, slik som motstand mot sultblokaden og militære styrker i Rhinland, samt kritikk av Folkeforbundstraktaten og Versaillestraktaten. Det er tydelig at årene som hadde gått fra det tidlige kvinneengasjementet sent på 1800-tallet hadde minsket kvinners redsel for offentlige uttalelser. En rekke kvinner i det transnasjonale samarbeidet for fred hadde også fått stemmerett og tilgang til politiske verv, noe som i mange land sammenfalt omtrent tidsmessig med første verdenskrig. Etter krigen var det flere som forsto at veien mot varig fred krevde mer enn kvinners mulighet til politisk innflytelse. Spesielt tydelig var nok dette etter å ha sett kompleksiteten i krigen, og nytteløsheten i henvendelsen til de krigførende regjeringene. Det var likevel først etter at norske kvinner fikk stemmerett at de kvinnelige fredsorganisasjonene i Norge for alvor inngikk i organiserte samarbeid med den nasjonale fredsbevegelsen – utover enkeltes medlemskap i Norges Fredsforening. Folkeforbundet som en felles arena på utsiden av den nasjonale og kvinnes fredsbevegelsens til da relativt atskilte fredsarbeid, var nok mye av grunnen til dette. Det var Folkeforbundet som var direkte årsak til at flere fredskvinner deltok i arbeidet i Den norske forening for Nationernes Liga, og forsøket på et samarbeid i Norske Fredsforeningers samband for Nationernes Liga. Selv om sistnevnte ikke ble til en varig forening, var det et tydelig steg mot en mer samlet fredsbevegelse. At en rekke kvinner var en del av Norsk komité for varig fred, hadde nok som årsak en anerkjennelse av kvinnes politiske rettigheter, og ikke minst en anerkjennelse av kvinnes årelange arbeid for fredssaken. At kvinner i praksis fikk en egen kvinneplass i den norske delegasjonen i Folkeforbundet hadde nok lik årsak.

Karl Erik Haug har påpekt at den kvinnelige representasjonen i Folkeforbundet var symbolpolitikk, for å endre normene om kvinners plass i politikken. Men kvinner ville ikke fått et sete i Folkeforbundet bare på bakgrunn av den nyvunne stemmeretten. Haug tar for gitt, eller overser et enda viktigere poeng: At det var det organiserte arbeidet i kvinnesaks- og fredsbevegelsen som viste hva de var kapable til. For det var nettopp det sterke engasjementet i kvinneorganisasjonene som hadde gjort dem synlige som mulige politiske aktører i samfunnet generelt, og i det multilaterale fredsarbeidet. Kvinnene som arbeidet for fred i Norge hadde nær kontakt med flere sentrale politiske aktører i sin tid og ble av disse anerkjent for fredsarbeidet sitt. Det kvinnelige organiserte arbeidet for fredssaken var slik en del av det folkelige fredsarbeidet, og dermed med i byggingen av det som kalles «Fredsnasjonen Norge». De var en del av en borgerlig kvinnesaksbevegelse, men det er imidlertid ikke det borgerlige momentet ved fredsbevegelsen som har hatt innvirkning på at kvinnene ikke er

skrevet inn i historien om den norske fredstradisjonen og fredsnasjonen. Arbeiderkvinnene er heller ikke inkludert i denne. Det er heller det kvinnelige og transnasjonale forholdet ved bevegelsen som har ført til at kvinnene er utelatt fra denne fortellingen. En mulig årsak er at historien er skrevet med ettertidens interesse og kunnskap, noe som i mange år handlet om å følge de mannlige aktørene i politikken. Det var de som hadde nasjonal sprengkraft, for det var de som satt med reell politisk makt på Stortinget. Overlappingen av kvinnesak og fredsarbeid satte derfor den kvinnelige fredsbevegelsen i Norge i skyggen av fredsnasjonen slik den er blitt studert og (re)konstruert i ettertid.

I historieskrivingen om den norske fredstradisjonen har forskere i all hovedsak sett på det nasjonale ved fredsarbeidet fordi utgangspunktet for forskningen var at det, også i nyere tid, fantes en oppfatning om Norge som en «fredsnasjon», med en særegen fredstradisjon. Derfor har de lett etter den *særegne norske* fredstradisjonen, og om den i det hele tatt har eksistert. I letingen etter det særegne norske har det transnasjonale arbeidet til kvinnene blitt oversett. Det var ingen kvinnelig fredsbevegelse som arbeidet innenfor de nasjonale politiske rammene, den var uløselig knyttet til det transnasjonale samarbeidet og kvinnesaksarbeidet. Det var rett og slett ikke særegent norsk. Dermed blir det også utfordrende å skrive kvinnene inn i den etablerte fredsfortellingen, for fortellingene om nasjonalt og kvinnelig fredsarbeid vil ikke møtes i en nasjonalt opptatt historieskriving.

Kilder og litteratur

Arkiv

Den Norske Nobelkomites og Nobelinstituttets arkiver

- Dikka Møller, Til Norges kvinder!, hefte

Nasjonalbiblioteket i Oslo

- Brevs. BB2, Dikka Møller, brev til Bjørnson, Bjørnstjerne.

Riksarkivet

PA – 1560 – Internasjonal Kvinneliga for Fred og Frihet

- Cirkulære 7. mars 1904, IKFF. RA/PA-1560/2/G/L0001- G-0001.01.001
- For retfærdig og varig fred, IKFF, brosjyre. RA/PA-1560/2/J/L0001
- «Feminism and Pacifism: The case of Anita Augsborg and Lida Gustava Heymann», Amira Gelblum, IKFF, kapittel, 1992. RA/PA-1560/2/G/L0001 - G - 0001.05
- Tale av Otto Anderssen, IKFF, hefte. RA/PA-1560/2/G/L0001- G-0001.01.002
- 70 år for fred: Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1985, IKFF, brosjyre. RA/PA-1560/2/G/L0001 - G-0001.04

PA – 0233 – Blehr

- Beretning, Randi Blehr. RA/PA-0233/G/Gd/L0141
- Den norske afdeling af Alliance universelle des Femmes pour la Paix, Randi Blehr, notatbok. RA/PA-0233/G/Gd/L0140.
- Rapport om fredsarbeidet i Norge, Randi Blehr, 1922. RA/PA-0233/G/Gd/L0140.
- The Work for Peace in Norway, Randi Blehr, beretning av Dikka Møller. RA/PA-0233/G/Gd/L0138.

Litteratur

Abbenhuis, Maartje M., *The Hague Conference and International Politics*, Bloomsbury Academic, 2018.

Agerholt, Anna Caspari. *Den norske kvinnebevegelses historie*. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1973.

Agøy, Nils Ivar. «Et floket partnerskap. Fredsbevegelsen og arbeiderbevegelsen til 1940», *Arbeiderhistorie 2000*, (2000): 81–99.

- Backer, Anna. «Norske Kvinders Nationalraad». I *Oversigt over arbeide og forhold i Norge som berører de internationale komiteer henhørende under I.C.W*, redigert av Anna Backer, 1–31. Kristiania: Det mallingske bogtrykkeri, 1920.
- Berg, Roald. *Norsk utanrikspolitikk etter 1814*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2016.
- Berkman, Joyce. «Feminism, War, and Peace Politics: The Case of World War I». I *Women, Militarism, and War: Essays in History, Politics, and Social Politics*, redigert av Jean Bethke Elshtain og Sheila Tobias, 141–160. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 1990.
- Blehr, Randi. «Fredsarbeidet i Norge». I *Oversigt over arbeide og forhold i Norge som berører de internationale komiteer henhørende under I.C.W*, redigert av Anna Backer, 61–86. Kristiania: Det Mallingske Bogtrykkeri, 1920.
- Blehr, Randi. «Kvinderne og fredsbevægelsen». I *Norske kvinder: En oversigt over deres stilling og livsvilkaar i hundreaaret 1814–1914. II*, redigert av Marie Høgh og Fredrikke Mørck, 91–111. Kristiania: Berg & Høgh's forlag, 1914.
- Bloch-Hoell, Nils og Svein Ivar Langhelle, red. *Store norske leksikon*, 2021.
- Carroll, Berenice A. «Feminism and pacifism: Historical and theoretical connections». I *Women and Peace: Theoretical, Historical and Practical Perspectives*, redigert av Ruth Roach Pierson. Routledge, 2019. Perlego [ebok].
- Castelli, Alberto. «Between Patriotism and Pacifism. Ernesto Teodoro Moneta and the Italian conquest of Libya». 3. januar 2012.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1016/j.histeuroideas.2010.05.002>
- Cooper, Sandi E. *Patriotic Pacifism: Waging War on War in Europe 1815–1914*. New York: Oxford University Press, 1991.
- Cooper, Sandi E. «Women's Participation in European Peace Movements: The Struggle to Prevent World War I». I *Women and Peace: Theoretical, Historical and Practical Perspectives*, redigert av Ruth Roach Pierson. Routledge, 2019. Perlego [ebok].
- Elshtain, Jean Bethke og Sheila Tobias. «Comments». I *Women, Militarism, and War: Essays in History, Politics, and Social Theory*, redigert av Jean Bethke Elshtain og Sheila Tobias, 139–140. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1990.

- Elster, Ellen. Kvinner, fred og sikkerhet med forankring i IKFFs historie: Intervju med Mari Holmboe Ruge. *Fred og frihet*, Nyhetsbrev, (2020).
<https://mailchi.mp/1306e05f32fc/fred-og-frihet-nyhetsbrev-12020>
- Erichsen, Bodil Christine. *Norske kvinners liv og kamp: 1850–2000. Bind 2* Res Publica, 2018.
- Finsland, Astrid. *Bjørnstjerne Bjørnson og fredssaken inntil 1900*. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1948.
- Folkvord, Magnhild. *Fredrikke Marie Qvam: Rabaldermenneske og strateg*. Viborg: Samlaget, 2017.
- Gamme, Anne. *Mandstemmer har vi saa evigt nok af fra før: Perspektiver på stemmerettsdebatt for kvinner i Norge i perioden 1898–1913*. Master. Universitetet i Oslo. 2001.
- Gram-Skjoldager, Karen og Øyvind Tønnesson. «Unity and Divergence: Scandinavian Internationalism, 1914–1921», *Contemporary European History* 17, nr. 3 (August 2008): 301–324.
- Grande, Odd. *Kai Møller: Herren til Thorsø*. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1961.
- Hagemann, Gro, Kari Melby, Hege Roll-Hansen, Hilde Sandvik og Ingvild Øye. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020.
- Haug, Karl Erik. «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen». *Historisk tidsskrift* 92, (2013): 625–650.
- Herrmann, Ursula. «Social Democratic Women in Germany and the Struggle for Peace Before and During the First World War». I *Women and Peace: Theoretical, Historical and Practical Perspectives*, redigert av Ruth Roach Pierson. Routledge, 2019. Perlego [ebok].
- Holt, Niles. «Heymann, Lida and Anita Augspurg». *Encyclopedia*. Sist oppdatert 23. februar 2023. <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/heyman-lida-and-anita-augspurg>.
- Johnsen, Berit Eide (red.). *Sørlandet og utlandet: Transnasjonal kontakt, internasjonal påvirkning*. Cappelen Damm Akademisk, 2013.

- Kjeldstadli, Knut. «Den norske transnasjonalhistorien». I *Sørlandet og utlandet. Transnasjonal kontakt, internasjonal påvirkning*, redigert av Berit Eide Johnsen, 15–29. Cappelen Damm Akademisk, 2013.
- Knudsen, Olav Fagelund, red. *Store norske leksikon*, 2023.
- Koht, Karen Grude. *Norske Kvinners Nasjonalråd 25 år*. Oslo: Steenske forlag, 1929.
- Krog, Gina. «Det Internationale Kvinderaad», 1910. <http://virksommeord.no/tale/310/>.
- Krog, Gina. «Organisation». I *Norske kvinder: en oversigt over deres stilling og livsvilkaar i hundredeaaaret 1814–1914. I.*, redigert av Marie Høgh og Fredrikke Mørck, 60–74. Kristiania: Berg & Høgh's forlag, 1914.
- Larsen, Eirinn. «Stemmerett til alle! 1880–1913». I *Norsk Likestillingshistorie 1814–2013*, redigert av Hilde Danielsen, Eirinn Larsen og Ingeborg W. Ovesen, 159–218. Fagbokforlaget, 2013.
- Leira, Halvard, Iver B. Neumann og Torbjørn L. Knutsen. *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie: 1890-1940*. Oslo: Universitetsforlaget, 2016.
- Leira, Halvard. «'Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner'. Norsk fredstenkning fram til 1906». *Historisk tidsskrift* 83, nr. 02 (2004): 153–80.
- Leira, Halvard. «Folket og freden: Utviklingstrekk i norsk fredsdiskurs 1890-2005». *Internasjonal politikk* 63: nr. 2-3 (2005): 141–161.
- Leira, Halvard. «The formative years: Norway as an obsessive status-seeker.» I *Small States and Status Seeking: Norway's Quest for Higher Standing*, redigert av Benjamin de Carvalho og Iver B. Neumann, 22–41. London: Routledge, 2015.
- Lønnå, Elisabeth, red. *Norsk biografisk leksikon*, 2022.
- Lønnå, Elisabeth, red. *Store norske leksikon*, 2021 og 2023.
- Lønnå, Elisabeth. *Stolthet og kvinnekamp: Norsk Kvinnesaksforenings historie fra 1913*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1996.
- Mardal, Magnus, red. *Store norske leksikon*, 2021.
- Miller, Carol Ann. *Lobbying the League*. Avhandling, University of Oxford, 1992.
- Mohr, Tove. *Katti Anker Møller – en banebryter*. Oslo: Tiden norsk forlag, 1976.

- Moksnes, Aslaug. *Likestilling eller særstilling? Norsk kvinnesaksforening 1884–1913*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984
- Myhre, Jan Eivind. *Norsk historie: 1814–1905*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2015.
- Nagel, Anne-Hilde Og Raaum, Nina C. «Kvinnerens inntog i norsk politikk: Kvinnemakt og likestillingspolitikk 1970–1990». *Kvinnehistorie.no*. 2003.
<https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-2308>.
- Næss, Ellen Marie, red. *Store norske leksikon*, 2022.
- Owesen, Ingeborg W. «Fra lukkede til offentlige rom». I *Norsk Likestillingshistorie 1814–2013*, redigert av Hilde Danielsen, Eirinn Larsen og Ingeborg W. Owesen, 111–158. Fagbokforlaget, 2013.
- Schram, Constanse Wiel (red.). *Veiviser til velferdssamfunnet, b. 1. Norske kvinners sanitetsforening: Tiden og menneskene som skapte den: Vekst og virke i 50 år, 1896–1946*. Boksenteret A/S, 1995.
- Sejersted, Francis, red. *Store norske leksikon*, 2023.
- Steinrud, «Emilie Augusta Clementina Broomé», *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*,
<https://skbl.se/sv/artikel/EmiliaBroome>.
- Stortinget.no, «Anna Rogstad», sist oppdatert 22.11.21 <https://www.stortinget.no/annarogstad>
- Stortinget.no, «Underskriftsaksjonen i 1905», sist oppdatert 08.12.22
<https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Historikk/kvinnestemmerett/underskriftsaksjonen1905/>
- Pharo, Helge. «Den norske fredstradisjonen – et forskningsprosjekt». *Historisk tidsskrift* 84, nr. 02 (2005): 239–55.
- Ringsby, Per Jostein. *40 års kamp for fred: Tre fredsforeninger i Skandinavia 1882–1922*. Avhandling. Universitetet i Oslo, 2010.
- Roos, Merete, red. *Store norske leksikon*, 2023.
- Rowe, Lars. «Et propagandistisk alternativ til diplomati – sovjetisk utenrikspolitikk og Fredsfronten i Norge». *Historisk tidsskrift* 84, nr. 02 (2005): 297-310.
- Ruge, Mari Holmboe (red.). *Norsk gruppe av Internasjonal kvinneliga for fred og frihet 1915–1940: Et forsøk på internasjonalt samarbeid*. Pax, 2015.

- Ruge, Mari Holmboe, red. *Norsk biografisk leksikon*, 2022.
- Rupp, Leila J. *Worlds of Women: The Making of an International Women's Movement*. Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Rye, Jacobine. «Norske kvinders innsamling til forsvaret». I *Norske kvinner: En oversikt over deres stilling og livsvilkår i hundreaaret 1814-1914. II.*, redigert av Marie Høgh og Fredrikke Mørck, 112–114. Kristiania: Berg & Høgh's forlag, 1914.
- Rønning, Mats. *Fredsfaar i gjentatt strid*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2015.
- Sandell, Marie. *The Rise of Women's Transnational Activism*. I. B. Tauris, 2015. Perlego [ebok].
- Schjotvet, Cecilie Elisabeth. *Fredssak og selvbestemmelse 1890–1909: Folkeretten under unionskonflikten*. Oslo: Akademisk publisering, 2012.
- Skaarer, Åse Camilla, Marte Ericsson Ryste og Ingrid Wreden Kåss, «Unionsoppløsningen i 1905: En mannfolkavstemning», 2013, *Kvinnehistorie.no*, <https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-1678>.
- Skålevåg, Svein Atle. «Historiefagets vitenskapshistorie», 2019, *Norgeshistorie.no*, <https://www.norgeshistorie.no/studere-fortid/historie/2091-Historiefagets-vitenskapshistorie.html>.
- Steine, Bjørn Arne. «Forskning og formidling for fred 1900–1950». *Historisk tidsskrift* 84, nr. 02 (2005): 257–274.
- Vogt, Carl Emil. «Fridtjof Nansen og fredstradisjonen». *Historisk tidsskrift* 84, nr. 2 (2005): 275–288. <https://www.idunn.no/doi/10.18261/ISSN1504-2944-2005-02-09>.
- Vogt, Carl Emil. *Nestekjærlighet som realpolitikk: Fridtjof Nansens humanitære og internasjonale prosjekt 1920–1930*. Avhandling. Universitetet i Oslo, 2010.
- Værnø, Grethe (red.) og Elisabeth Sveri. *Kvinnernes forsvarshistorie*. Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap, 1990.
- Qvam, Fredrikke Marie. «Norske Kvinders Sanitetsforening». I *Norske kvinner: En oversikt over deres stilling og livsvilkår i hundreaaret 1814–1914. II.*, redigert av Marie Høgh og Fredrikke Mørck, 12–19. Kristiania: Berg & Høgh's forlag, 1914.

Tidsskrifter og aviser

Nylænde

- Bäumer, dr. Gertrud. «Til Kvinder i Utlandet*»). *Nylænde* 28, nr. 23 (1. desember 1914): 356–357
- Blehr, Randi. «Social krig – social fred». *Nylænde* 30, nr. 9 (8. juni 1916) :137–138
- Bonnevie, Carl. «Fredsarbeidet i Norge», *Nylænde* 31, nr. 7 (1. april 1917): 104–106
- Krog, Gina (red.) «Uten tittel» (notis). *Nylænde* 12, nr. 21 (1. november 1898): 351
- Krog, Gina. «Norske kvinders nationale raad: Foredrag holdt 3die juli 1902 ved det nordiske kvindesagsmøde i Kristiania». *Nylænde* 6, nr. 17 (1. september 1902): 254–264
- Krog, Gina (red.). «NKN». *Nylænde* 9, nr. 9 (1. mai 1905): 142–143
- Krog, Gina (red.). «Fra fredsbevægelsen: 22. februar demonstrationsdag». *Nylænde* 24, nr. 4 (15. februar 1910): 55
- Krog, Gina (red.). «Beretning om Norske kvinders nationalraads andet landsmøte». *Nylænde* 24, nr. 18 (15. september 1910): 274–281.
- Krog, Gina (red.). «Den første kvindelige representant i Norges storting». *Nylænde* 25, nr. 7 (1. april 1911): 100-102
- Krog, Gina (red.). «Det internationale kvinderaads besøk i Norge». *Nylænde* 25, nr. 19 (1. oktober 1911): 337–346
- Krog, Gina (red.). «Kvindelig verneplikt». *Nylænde* 25, nr. 21 (1. november 1911): 387–389
- Krog, Gina (red.). «Kvindernes fredsgruppe». *Nylænde* 26, nr. 13 (1. juli 1912): 256
- Krog, Gina (red.). «Forsvarssaken». *Nylænde* 26, nr. 13 (1. juli 1912): 260
- Krog, Gina (red.). «Krigen og krisen». *Nylænde* 28, nr. 16 (15. august 1914): 241–243
- Krog, Gina (red.). «Naar krigen dør: Dokumenter fra kvindernes leir. Skal verdenskrigen bli den siste krig eller indgangen til en krigsperiode?». *Nylænde* 28, nr. 21 (1. november 1914): 321–326
- Krog, Gina (red.). «Hilsen til kvinderne verden over». *Nylænde* 28, nr. 23 (1. desember 1914): 353–355
- Krog, Gina (red.). «Verdenskrigen». *Nylænde* 28, nr. 24 (15. desember 1914): 369–370
- Krog, Gina (red.). «Fra utlandet». *Nylænde* 29, nr.6 (mars 1915): 89–94
- Krog, Gina (red.). «Kvinders samarbeide for varig fred», *Nylænde* 29, nr. 7 (april 1915), 103–107

- Krog, Gina (red.). «For varig fred», *Nylænde* 29, nr. 7 (april 1915), 115–117
- Krog, Gina (red.). «Oprop for varig fred», *Nylænde* 29, nr. 13 (juli 1915), 193–196
- Krog, Gina (red.). «Kvinders freds-organisationer og -møter», *Nylænde* 29, nr. 18 (september 1915): 280–282
- Møller, Dikka. «Takadresse til Zaren». *Nylænde* 12, nr. 18 (1. oktober 1898): 290
- Møller, Dikka. «Det norske fredsarbeide». *Nylænde* 18, nr. 13 (1. juli 1904): 197–200.
- Mørck, Fredrikke (red.). «Norske Kvinders Fredsforbunds møte i Nobelhuset». *Nylænde* 30, nr. 2 (januar 1916): 26
- Mørck, Fredrikke. «'Folkefred'». *Nylænde* 31, nr. 16 (15. august 1917): 247
- Qvam, Fredrikke Marie. «Norsk kvindesagsforening». *Nylænde*, nr. 14 (15. juli 1902): 210–212
- van Biema-Hijmans. H. «Uten tittel». *Nylænde* 28, nr 23 (1. desember 1914): 357–359

Urd

- Bøe, Anna. «Den store Fredsbevægelse». *Urd* 3, nr. 19 (13. mai 1899): 181-182
- Bøe, Anna (red.). «Sanitetsforeningen og Landskvindestemmeretsforeningen: To interessante aarsmøter». *Urd* 20, nr. 29 (15. juli 1916): 343–344
- Gunnerson, Elise Welhaven. «De kristelige Foreninger og Kvindesagen». *Urd* 11, nr. 21 (25. mai 1907): 250
- Welhaven, Gerda. «Fædrelandskjærlighed». *Urd* 9, nr. 40 (7. oktober 1905): 478
- Widt, Birger. «Kvinderne og krigen». *Urd* 18, nr. 47 (21. november 1914): 544–545

Fred og frihet

- Beukes, Edel Havin. «Women`s International League for Peace and Freedom, (WILPF) kongress i 1919 og reaksjonen på Versaillesstraktaten», *Fred og frihet* 75, nr. 2 (2014): 16–17
- Beukes, Edel Havin. «Folkeforbundet i den norske kvinnekampen», *Fred og frihet* 75, nr. 2 (2014): 18–19
- Elster, Ellen. «Mellomkrigstida – Konflikter og kompromisser i WILPF», *Fred og frihet* 83, nr. 1 (2023): 28–32
- Folkvord, Magnhild. «Fredskongressen i Haag 1915: Krig, fred og kvinnekamp i Noreg», *Fred og Frihet* 75, nr. 2 (2014): 14–15
- Ruge, Mari. «Hvordan startet det hele?». *Fred og Frihet* 75, nr. 2 (2014): 4–5

Agder: Flekkefjords tidende

Møller, Dikka. «Den norske afdeling af kvindernes verdensfredsforbund». *Agder:*

Flekkefjords tidende. 7. mai 1907

[https://www.nb.no/items/c37f3745321ab71c0f3cdfd90791c252?page=0&searchText=kvinder
nes%20verdensfredsforbund](https://www.nb.no/items/c37f3745321ab71c0f3cdfd90791c252?page=0&searchText=kvinder%20verdensfredsforbund)

Dagbladet

Ukjent forfatter. «Dødsfall». *Dagbladet*. 24. desember 1927

<https://www.nb.no/items/1d223fb0ddd9562f8c74cc7411041820?page=3&searchText=louise>

Stavanger Aftenblad

Ukjent forfatter. «I hvilken form kan man tenke sig en kvindelig vernepligt?». 7. juli 1910